
САНЬАТИ ТАСВИРИЙ 5

Вазорати таълими халқи Республикаи Ўзбекистон барои
донишшомӯзони синфи 5-уми мактабҳои таълими миёнаи умумӣ
ба сифати китоби дарсӣ ба нашр тавсия намудааст

Нашри дуюми такмилёфта ва пурра кардашуда

Тошканд – «O'zbekiston» – 2020

УЎК 741(075)372.874

КБК 85.1ya72

С 29

Муаллифон:

Т. КУЗИЕВ, С.АБДИРАСИЛОВ, Ў. НУРТОЕВ, А.СУЛАЙМОНОВ

Тақризчиён:

Р. Худойберганов	— профессори Донишкадаи миллии рассомӣ ва дизайни ба номи Камолиддин Беҳзод;
Б. Юнусова	— услугшиноси Маркази таълими республика;
А. Салиҳова	— омӯзгори фанни санъати тасвирӣ ва нақшакашии мактаби 159-уми ноҳияи Олмазори шаҳри Тошканд;
Д. Шаякубова	— омӯзгори фанни санъати тасвирӣ ва нақшакашии мактаби 280-уми ноҳияи Чилонзори шаҳри Тошканд.

Кузиев, Турсуналий ва дигарон.

С 29 Санъати тасвирӣ. 5: Китоби дарсӣ барои донишомӯзони синфҳои 5-уми мактабҳои таълими миёнаи умумӣ / Т. Кузиев, С. Абдирасилов, Ў. Нуртоев, А. Сулаймонов. – Тошканд, ХЭТН «Ozbekiston», 2020. –128 с.

ISBN 978-9943-28-356-5

УЎК 741(075)372.874

КБК 85.1ya72

Аломатҳои шартии китоби дарсӣ:

– саволҳо барои мустаҳкамкунӣ

– супориши хонагӣ

– аломатҳои ин QR-кодро, ки ба мавзӯъҳои китоби дарсӣ ҷойгир карда шудаанд, сканер карда, оид ба мавзӯъ аз маълумоти интернет истифода бурданатон мумкин

Аз ҳисоби Бунёди мақсадноки китоби республика чоп шудааст.

ISBN 978-9943-28-356-5

© Кузиев Т. ва диг., 2015, 2020

© «O'zbekiston» NMIU, 2020

Дарси 1-ум. ВОСИТАХОИ ИФОДАНОКИ САНЪАТИ ТАСВИРЙ

(Дар асоси таҳлили репродуксияҳо)

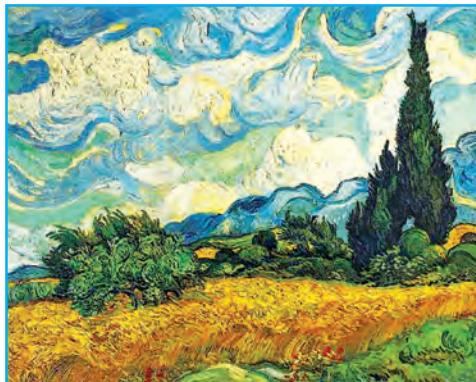
Фаҳмидани воситаҳои ифоданок ва забони ифоданоки санъати тасвирӣ ва истифодаи онҳо дар фаъолияти ифоданоки тасвирӣ аҳамияти бузург дорад.

Мафҳумҳои композитсия, хат, доғ, ранг, шакл, фазо, фактура, таҳлили асарҳои мусаввирони бузургу машҳур ҳамчун забони ифоданоки санъати тасвирӣ мавриди истифода шуда, онҳо ба воситаҳои шӯъбаҳои асосҳои рангтасвир, графика, ҳайкалтарошӣ, санъатшиносӣ амалӣ гардонида мешаванд.

Дар рангтасвир ҳамчун воситаҳои ифоданоки санъати тасвирӣ ранг, молидан, хат, доғҳои ранг, рангдор ва контрастҳои рӯшнойӣ, дар графика бошад, аз хат, штриҳ, контур, тобиш, доғҳои сафеду сиёҳ истифода мешаванд. Дар табиат ҳар як чиз ва ма-вод (предмет) ранги худро дорад. Дар ин рангҳо рӯшнӣ-сояҳо нақши калон доранд.

Воситаҳои ифодаи рангтасвир

Ранг зери таъсири ҳолати ҳаво, ҷойгиршавӣ дар фазо,

Ван Гог. «Дашти кипарис ва ғалла»

Рахим Аҳмедов.
«Неъматҳои тобистон»

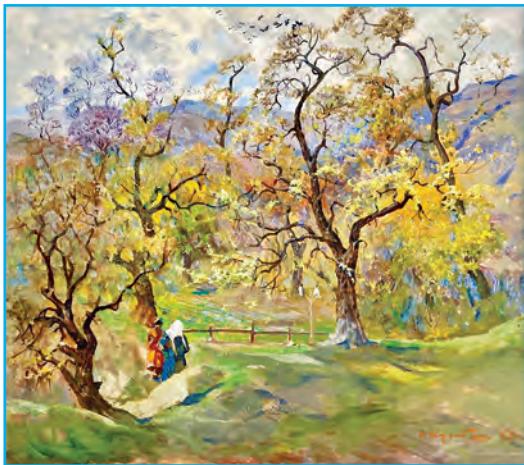
зери таъсири тобишҳои дигар рангҳо тағиир ёфтанаш мумкин. Бойигарии зебоии ҳақиқии ҳастӣ (мавҷудот) ранг ба ҳисоб меравад.

Рассом ҳиссиёту кайфияти гуногунашро ба воситай ҷамъи рангҳо, монандии рангҳои гарму хунук ифода мекунад. Ба онҳо эҳсоси хушӣ, орзуву умедҳо, ҳавотирий, андӯҳ мансуб аст.

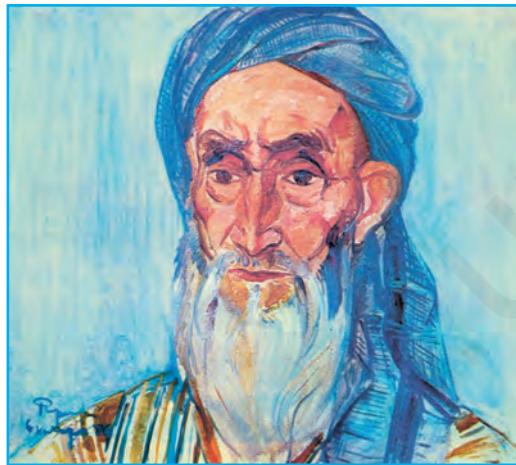
Дар аснои оғаридани асари рангтасвир молидани ранг чун воситай ифода истифода мегардад. Рассомон дар рангтасвир шаклҳои гуногуни рангмолиро кор мефармоянд. Ин тарзи молидан услуги кори рассомро муайян мекунад. Дар асари рассоми машҳур Ван Гог «Дашти кипарис ва ғалла» аз рангмолӣ бамаврид истифода бурдаашро мебинем. Рассомони ӯзбекистонӣ аз рангмолӣ ҳамчун воситай ифоданоки санъати тасвирий дар жанрҳои манзара, натюрморт моҳирона истифода кардаанд. Н. Набиев ҳангоми кашидани «Портрети Амир Темур», Р. Аҳмедов зимни оғаридани натюрморт дар мавзӯи «Неъматҳои тобистон» аз рангмолиҳо бамаврид истифода бурдаанд.

Рафаэл Санти. Автопортрет

Неъмат Қўзибоев. «Тирамоҳ»

Рўзӣ Чориев. «Пирамард»

Рассомон аз ранг ҳамчун воситай асосии намуди рангтасвири санъати тасвирӣ истифода намудаанд. Бо мақсади пурзӯр намудани таъсири эмотсионалии (эҳсосотии) асари рангтасвир бо назардошти мазмуну моҳияти он аз намудҳои ширгарм ва хунуки рангҳо кор фармуда мешаванд.

Рангҳои гаммаҳои ширгарм (илиқ) ва хунук бештар дар жанри манзара истифода мешавад. Агар мавзӯъҳои ғуруби Офтоб, рӯзи гарм, тобистон, тирамоҳ дар рангҳои гарм тасвир шаванд, манзараҳои зимистон, барф, рӯзҳои сард дар рангҳои хунук тасвир мегарданд.

Ба жанри манзара асари Неъмат Қўзибоевро бо номи «Тобистон» ҳамчун мисол тавсия кардан мумкин. Дар жанри портрет асари рассом Р. Чориев «Пирамард» бо бартарияти рангҳои хунук кашида шудааст.

Аз намояндагони машҳури санъати рангтасвир Леонардо да Винчи, Рафаэл Санти, Рембрандт, Карл Брюллов, Анри Матисс, Албрехт Дюрер; аз устодони рангтасвири ўзбекистонӣ Ӯрол Тансиқбоев, Абдулҳақ Абдуллаев,

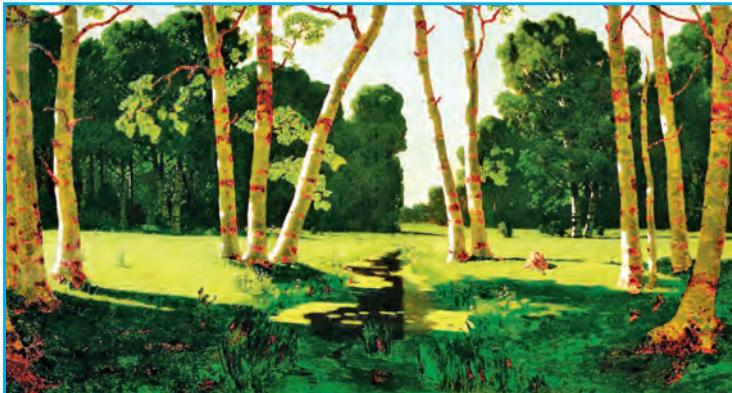
Шұхрат Абдурашидов. «Гулчаҳон»

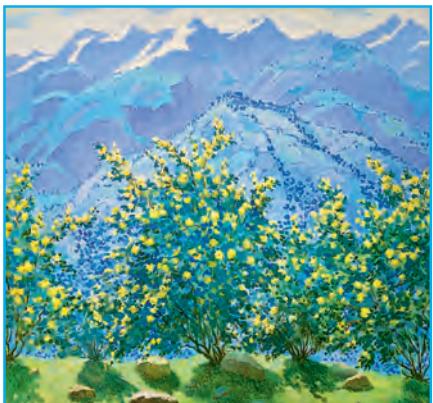
Иван Шишкин. Порча аз асари
«Чавдор»

Рахим Ахмедов, Малик Набиев, Рұзай Чориев, Җавлон Умарбеков, Баҳодур Җалолов, Алишер Мирзоев, Ақмал Икромчонов, Ақмал Нур ва чандин дигар рассомонро гуфтан мүмкин.

Ҳанғоми қашидани асархой рангтасвир аз хат ва дөғхой ранг низ ҳамчун воситай ифода истифода бурда мешавад. Барои аён намудан ин мағҳумҳоро эзоҳ мекунем.

Архип Куинчй. «Тұсзор».

Николай Карабан. «Наъматаки кӯҳ»

Александр Перов. «Натюрморт»

Хат агар контури бо рангҳо кашидашудаи намуди берунаи ягон чиз дар картина бошад, доғ силуэти рангини ягон чиз (предмет), тасвири тобишӣ ба ҳисоб меравад. Ҳамчун мисол асари «Ҷавдор»-и И. Шишкин, «Гулчаҳон»-и Ш. Абдурашидовро қайд кардан мумкин.

Дар рангтасвир аз рангдор ва контрастҳои рӯшной низ ҳамчун воситаи ифоданок истифода бурдан мумкин. Ин гуна ҷараёнро дар ифода шудани муносибатҳои кушод ва ғафси баръалои доғ дар асари «Тӯсзор»-и А. Куинҷӣ дидан мумкин. Дар асарҳои рассомони Ӯзбекистон низ ин гуна корҳои бо воситаҳои ифоданок анҷомёфттаро дидан мумкин: «Наъматаки кӯҳ»-и Н. Карабан, «Натюрморт»-и А. Перов ва дигарон.

Воситаҳои ифода дар графика

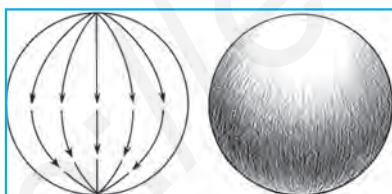
Намуди графикай санъати тасвирий ҳам воситаҳои ба худ хоси тасвирию ифоданок дорад. Аз ҷумла, дар он дуруст ва бамаврид истифода шудани ҳатҳои (штрихҳои) тасвирнамоӣ талаб карда мешавад. Онҳо вобаста ба шаклҳояшон рост, қаҷ, камонмонанд, мавҷмонанд, омехта мешаванд.

Онҳо бо назардошти шакл, сохти конструктивии чизҳои (предметҳои) тасвирёбанда истифода мешаванд. Масалан, барои тасвир намудани ҳачми кура қисми рӯшнойсояи он ба воситай штрихкунӣ истифода бурдани хатҳои (штрихҳои) камонмонанд тавсия мешавад, барои ба таври аёнӣ нишон додани шакл, ҳачм ва хусусиятҳои образ намудҳои штрих дар ҷойҳои гуногун ҳар хел истифода мешавад.

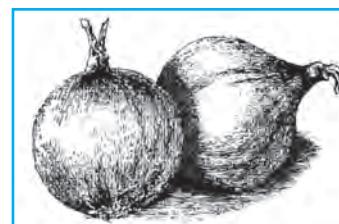
Бо мақсади баланд намудани имкониятҳои ифодавии таъсирноқии асарҳои графикӣ техникии (усули) кор кардан бо туш дар коғаз низ истифода мешавад. Дар корҳои дар расм тасвиршуда ин усул истифода шудааст. Ин усул аз тарафи рассомони Хитой бештар татбиқ мешавад.

Намунаҳои штрихкунӣ

Истифода аз штрихи камонмонанд дар штрихкунии кура

Усули штрихкунии чизҳои курашакл

Ҳангоми оваридани асари графика аз штрихҳо ҳамчун воситай ифоданок истифода мешавад. Рассомон дар графика аз шаклҳои гуногуни штрихкунӣ истифода мебаранд. Ин штрихҳо услуби кори рассомро муайян карда

Композитсияи «Гурба ҳангоми шикор»

Анвар Мамачонов. Силсилаи шаҳри
кӯхна.

Собир Раҳметов.
«Портрети чўпон»

медиҳанд. Масалан, дар кашидани композитсияи «Гурба ҳангоми шикор» рассомро штрихҳоро хеле бамаврид кор фармудаашро дидан мумкин.

Ҳангоми кашидани асари графика аз штрихҳои қаҷ ҳамчун воситаи ифода истифода мешавад. Ин штрихҳои қаҷ фактураи чисм, аз кадом материал будани онро муайян мекунанд. Масалан, дар тасвир намудани танаи да-

Намудҳои штрихҳои қаҷмонанд

Ифода кардани сұзанак
бо штрихқои нүктадор

Ван Гог. «Қаиққой моҳидорон дар
Сент-Мари де-ла-Мер»

рахти буридашуда аз штрихқо самаранок истифода шудааст.

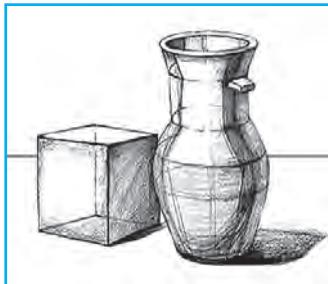
Дар асархой графика ҳам нүктаҳо ҳамчун воситай тасвирию ифодавай истифода шудааст.

Бо мақсади зиёд намудани таъсири ифодавии асархой санъати тасвирӣ материалҳои (масолеҳи) гуногунро кор фармудан мумкин. Масалан, тасвирҳо бо туш, қалам, фломастер бо маҳорат инъикос ёфтаанд.

Графика аз ҷиҳати мазмун ва соҳт ба рангтасвир наздик аст, аммо он вазифа ва имкониятҳои худро дорад. Фарқи графика аз рангтасвир дар он аст, ки усули тасвиркунни асосӣ фақат бо расмҳои тобишашон якхела (яъне хат, рӯшнӣ-соя), ҷойи ранг дар онҳо маҳдуд карда шудааст.

Дараҳт. Туш

Натюрморт. Қалам

Манзара. Фломастер

Марат Содиқов. «Овул»

Мадина Арипова. «Чұллі бобо»

Аз рассомони графика (сиёхқаламай) асархой М. Кадаров, Қ. Башаров, М. Содиқов, А. Бобров, Ф. Қамбарова, Г. Бойматов, Г. Султонова, М. Ариповаро номбар кардан мумкин.

Воситаҳои ифодавии санъати тасвирий вобаста ба намудхо он гуногун аст. Масалан, агар дар рангтасвир воситаи асосй ранг муҳим бошад, дар графика хат, контрасти рангҳои сиёҳу сафед, дар ҳайкалтарошй ҳачм, дар санъати амалй ритм, симметрия, шакл ва аз ранг ҳамчун воситаи тасвирий истифода мешавад. Барои ҳамаи онҳо воситаи асосии хос мавҷуд аст, ки онро композитсия меноманд.

Дар композитсия муҳимтар аз ҳама ҳалли композитсии асар, мазмун доштан, аз воситаҳои тасвирий дуруст истифода бурдан аст.

Воситаҳои ифодаи ҳайкалтарошй

Барои оғаридани асари ҳайкалтарошй ба сифати воситаи асосии ифода аз ҳачм, пластика, масолеҳ, фактура истифода мебаранд. Ҳачм асоси ҳайкалтарошй ба ҳисоб

меравад. Он аз ҳар тараф намоён мешавад. Объекти асосии ифодашаванда дар ҳайкалтарош инсон аст. Вай қаҳрамонӣ, зебой, бузургии инсонро муҷассам ва абадӣ менамояд. Ҳайкалтарош ба ғоя ва образи тафаккуршу-да чӣ гуна масолеҳ кор фармуданашро ба таври муно-сиб интихоб мекунад. Дар ин кор ҳолати тасодуфӣ нест. Чунки як кор аз ҷӯб, дигараш аз сангӣ мармар, сеюмаш аз биринҷӣ ичро мешавад. Масалан, биринҷӣ бештар ба қисмҳои майдо; ҷӯб хусусияти маҳинӣ дорад, мар-мар самимиятро, санг имконияти образи умумиро ифо-да карданро медиҳад. Албатта асар яку якбора аз мате-риал сохта намешавад. Ҳайкалтарош аввал фикрашро рӯи коғаз аниқ менамояд. Баъд онро аз лой, пластилин ё

Илҳом Ҷабборов. Ҳайкали Амир Темур.
Самарқанд

Яков Шапиро. Портрет

Янис Кучис. «Тансиқбоев»

гипс месозад. Пас аз он дар асоси гоя бо кор фармуда-ни материали сахти интихобшуда эскизи (тарҳи) тайёрро амалӣ менамояд.

Ҳайкалҳои монументалӣ барои аз дур дидан оғарида мешаванд. Масалан, дар ҳамаи шаҳрҳои республика-мон ба аҷдодони бузургамон ҳайкалҳо гузошта шудаанд.

Асарҳои устодони бомаҳорат ва машҳури санъати ҳайкалтарошии Ўзбекистон, аз қабили хусусан Абдумӯ-мин Бойматов, Илҳом Ҷабборов, Ҷалолиддин Мирточиев, Анвар Раҳматуллоев, Я. Шапиро, Я. Кучис ва дигарон таваҷҷӯҳи аксариятро ба худ ҷалб менамоянд.

Ҳайкалтарошӣ ба воситаи усулҳои коркард ва деталҳо, шаклҳои дорои ҳачми муайян дар табиат тасвир карда мешавад. Намуди «Ҳайкалтарошии нафис»-и он ҳам

мавҷуд аст. Ин усул дар ҳайкалтарошӣ «Пласти-кай майшӣ» ном дорад. Ҳайкалтарошии нафис ба нафисии чизҳо (предмет-ҳо), бо андозаи хурдаш

Анвар Раҳматуллоев, Леонид Рябсов.
Ҳайкали Улуғбек. Тошканд

Ҷалолиддин Мирточиев. Ҳайкали нависанда Сайд Аҳмад ва Саида Зуннунова

фарқ менамояд. Маҳсули онро ба даст гирифта, дидан мумкин. Дар ҳайкалтарошии нафис чиннӣ, сафол, чӯб, металл ва намудҳои қимматбаҳои сангҳо, устухони фил ва монанди инҳо истифода мешаванд.

Яке аз намудҳои паҳншудатарини ҳайкалтарошӣ кор бо лой ё пластилин аст. Устоёни санъати амалии халқ дар соҳтани бозичаҳо ва пластикаи хурд аз он ашёҳои хом истифода мебаранд. Асарҳои оғаридаи устоён ва кулолҳои халқӣ, ки бо тайёркунии бозичаҳои гуногун дар Ӯзбекистон машғуланд, аз қабили У. Ҷӯрақулов, А. Мухторов (Самарқанд), У. Умаров, А. Ҳазратқулов, М. Назрullaев (Ғиҷдувон), Б. Боисов, Р. Матчонов (Хоразм), К. Туробов, Э. Зиёмуҳаммедов, А. Раҳматов, М. Раҳимов, Р. Орифҷонов, А. Нӯъмонов, Т. Миралиев, А. Аминов (Тошканд), Т. Тиллохӯчаев (Наманғон), А. Худойназаров (Каттақўғон), Б. Халилов (Деҳнав), М. Облоқулов (Ургут), бародарон Ҳочимировҳо (Андиҷон), Ҳ. Раҳимова (Бухоро), Ш. Қаландаров (Ҳӯҷайлӣ) ба таҳсин сазоворанд.

Абдураҳим Мухторов.
«Аҷдаҳои афсонавӣ»

Лайло Салимҷонова.
«Портрети Ҳамро Раҳимова»

Саволҳо барои мустаҳкам кардани мавзӯи гузашта:

1. Кадом воситаҳои ифодавии санъати тасвириро медонед?
2. Оид ба забони ифодавии санъати тасвирий нақл кунед.
3. Ба воситаҳои асосии тасвирии намуди рангтасвир чиҳо медароянд?
4. Воситаҳои ба худ хоси тасвирию ифодавии графикаро бо мисолҳо фаҳмонда дихед.
5. Дар ҳайкалтарошӣ ҳачм ҳамчун восита чӣ гуна аҳамият дорад?

Супориши хонагӣ. Давом додани чамъ оварданни материалҳо оид ба санъати тасвирий. Мушоҳидай асарҳои санъати ҷои зистатон (асарҳои графика, рангтасвир, ҳайкал) ва таҳлили образи бадеии онҳо.

Дарси 2-юм. КАШИДАНИ ЧИСМҲОИ ГЕОМЕТРИЙ ДАР ҚАЛАМТАСВИР

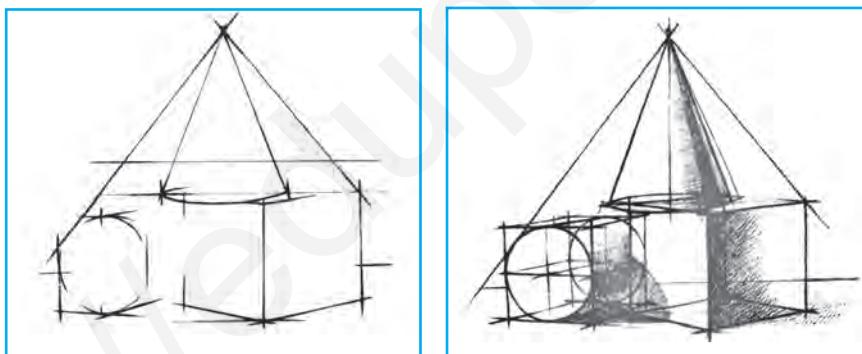
Асоси намудҳои санъати тасвирий қаламтасвир ба ҳисоб меравад. Мағҳуми «қаламтасвир» аз оғариданни образҳои бадей, ки бо ёрии хатҳо амалӣ мешавад, бармеояд. Шакл, андоза, соҳт ва характеристики предмети (чизи) кашидашаванда ба воситай тасвири хаттӣ намоён мешавад. Дар қаламтасвир нуқтаҳое, ки соҳти конструктиви шакли предмето муайян мекунад, нуқтаи такягоҳӣ номида мешавад.

Нуқтаҳои такягоҳӣ, хатҳои сиёҳнавис асоси ибтидоии тасвири хаттӣ мебошанд.

Дар ҳама замонҳо устоёни моҳири тасвиркуни хаттӣ будаанд. Масалан, Леонардо да Винчи, Рафаэл Санти, Ренато Гуттузо, Пабло Пикассо ва дигарон аз ҷумлаи онҳо буданд.

Шумо имрӯз дар қаламтасвир бо ёрии штрихҳои (хат) гуногун бар натюрмортҳои аз ҷисмҳои геометрии куб, силиндр ва конус соҳташуда кор мекунед. Ҳангоми тасвирку-

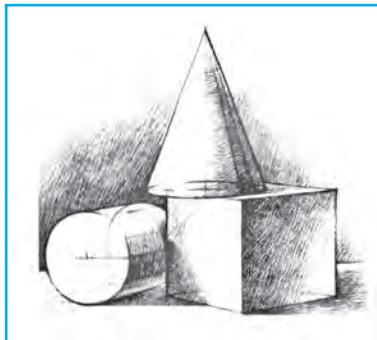
НИИ қаламтасвири марҳиланоки натюрмортҳои аз ҷисмҳои геометрӣ соҳташуда мушоҳида, омӯхтани ҳастӣ, дар аснои тасвиркунии ҷизҳои ҳаҷмнок дар рӯи коғаз мағҳумҳо ва тасаввуроти оиди ҳолати фазовӣ ташаккул меёбад. Ҷараёни тасвиркунӣ дар 4 марҳила татбиқ мешавад. Дар дарси якум аз мушоҳидаи бодиққати натюрморти оид ба мавзӯи «Кашидани ҷисмҳои геометрӣ» оғоз ва таҳлил карда мешавад. Вобаста бо соҳти натура варақи коғаз ё рост, ё дар ҳолати хобида буданаш аниқ мешавад. Баландӣ ва бари умумии ҷисмҳои геометрии дар натура буда дар коғаз бо ёрии ҳатҳои ёрирасон ҷойгиршавиашон муқаррар мешавад. Шакли умумӣ ва нисбат, андозаи ҷисми геометрии натюрморт ба инобат гирифта, дар ҳолати риояи қоидаҳои соҳтани конструктивӣ ва перспективии он дар коғаз тасвир карда мешавад.

Марҳилаҳои кашидани расмро дар мисоли намунаи овардашуда дидан мумкин.

Дар дарси дуюм ҳангоми тобишнок (тусли) тасвир карданни ҷисмҳои геометрӣ, пеш аз ҳама, ба дараҷаи рӯшноии он эътибор дода мешавад. Ҷои аз ҳама равшани куб, силиндр ва конус, нимсояш, сояи худиаш, рефлексаш ва сояи афтонаш ҷудо карда қайд мешавад. Ҷойгиркунии қисми асосии натура ва порчаҳои хурди он аниқ карда, натура ва

расми кашидашуда муқоиса мегардад. Қисмҳои калони равшанӣ-сояи предметҳо бо штрихҳои кушоду ғафс дода мешавад, баъд ба порчаҳои хурдаш сайқал медиҳанд. Чизҳои доимо тасвиршаванд ва тасвири дар дафтари расмбударо қиёс карда рафттан лозим. Монандии характер ва хусусияти (фактураи) чисмҳои геометриро санҷида, кор ба як кори том (яклухт) оварда, анҷом дода мешавад.

Саволҳо барои мустаҳкам кардани мавзӯи гузашта:

1. Кадом намудҳои хатҳо мавҷуданд?
2. Вақте тасвиркуни хаттӣ ва тобишнок (тусли) мегӯем, чиро мефаҳмем?
3. Хат чист?

Супориши хонагӣ. Бо қалам ичро кардани намудҳои тавсирнок бо ёрии хатҳои гуногун.

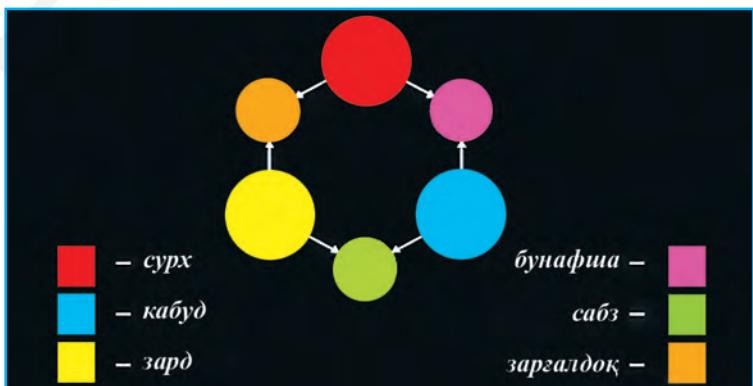
Дарси 3-юм. ХУСУСИЯТҲОИ РАНГТАСВИР (Дар асоси дарки бадеии асар)

Дар давоми чандин аср олимон оиди рангҳо тадқиқотҳои зиёди илмӣ мебаранд. Алломаҳои машҳури ҷаҳон аз ҷумлаи Алишери Навоӣ, Абурайҳон Берунӣ, Абуалӣ ибни Сино, Камолиддин Беҳзод, Фирдавсӣ, Заҳириддин Муҳаммад Бобур оид ба намудҳои ранг, маънояшон, таъсири онҳо ба саломатии инсон ва монанди инҳо асарҳо навиштаанд.

Масалан, Абурайхон Берунӣ дар асараш «Китоб-ал-Ҷавоҳир-маърифат ал-Ҷавоҳир» («Минералогия») номи беш аз 200 ранг оварда, оид ба пайдоиши онҳо маълумот додааст. Дар Шарқ олимон, шоирон, мусаввирон, наққошҳо, хаттотон беш аз сад намуди рангҳоро фарқ намуда, номи онҳо, ҳатто, маънои рамзии онҳоро медонистанд. Бо бъазе аз намунаҳои онҳо, ки то замони мо расидаанд, шинос мешавем: зангор, заъфарон, зумрад, каҳрабо, хокистарранг, кабуд, лочувард, лоларанг, малларанг осмонӣ, мошранг, нафармон, сафед, пистамағз, пештоқӣ, пуштӣ, зард, сафсар, саморанг, сур, ферӯза, хокистарранг, сурх, қирмизӣ, сиёҳ, сиёҳмағз, сиёҳча, қӯнфири, ҳаворанг, анордона, ақиқ, байзогул, баргранг, бақатӯн, гулнор, гулобӣ, даҳани фаранг, чигарӣ, чайрон, ҷӯча, зийнови, зар, зарҷӯба, зарғалдоқ, гардани кафтар, кабуди тира, навотранг, нилобӣ, нимсафед, нимпуштӣ, норгул, оташранг, себранг, оби упои сафед, сабзранг, самак, кулӯхранг, сиёҳӣ, сир, сурмаранг, тиллоранг ва монанди инҳо.

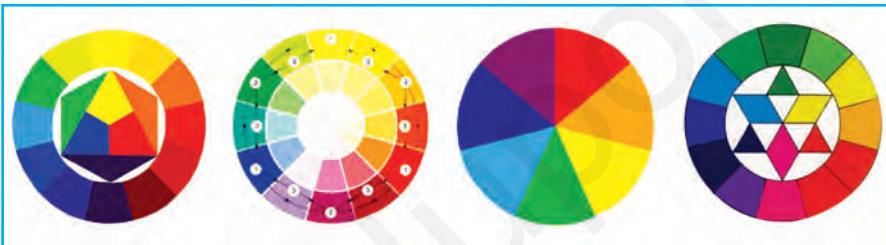
Исаак Нютон.
Рангҳои спектр

Исаак Нютон. Доираи рангҳо

Таъсири рангҳо, мушоҳида кардани шишаҳои сабз, зард, сурх ва дигар рангҳо, ҳолати ҳис кардани он рангҳо аз тарафи инсонро аввалин шуда И. Гёте омӯхтааст.

Нютон аввалин шуда ба нурҳои рангин тадбилёбии рӯшноии ба воситаи призмаи оптиқӣ фиристодашударо исбот кард ва онро ба таври илмӣ фаҳмонда, рангҳои спектрро ба ҳафт қисм ҷудо намуда, онро дар шакли доира ҷойгир кард. Терминологияи истифодай ӯ барои муайянкуни рангҳо хеле аниқ аст. Ҳамин тариқ, ихтирои Нютон моро бо табиати физикии рангҳо ошно мекунад. И. Нютон паҳн шудани рангҳои спектр аз нури сафед қашф кард, ҳафт ранги спектрро аниқ намуд.

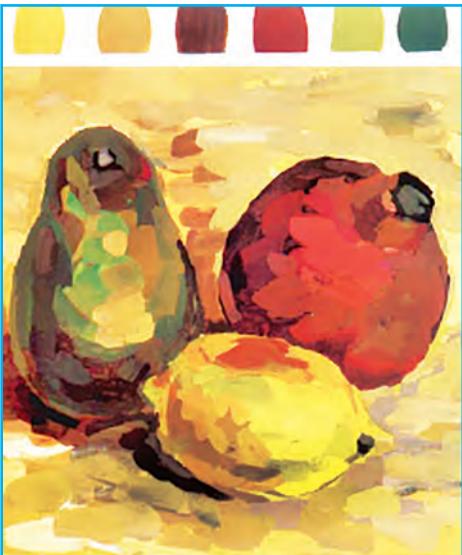

Рангҳои спектр. Рангҳои сурх, зарғалдоқ, зард, сабз, ҳаворанг, кабуд ва бунафша спектрро ҳосил мекунанд. Рангҳои спектр ҳамеша дар тартиби пайдарҳами болой ҷой мегиранд.

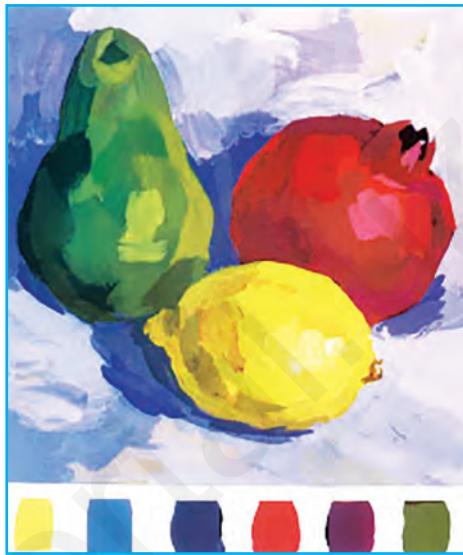
Доираи рангҳо, одатан, ба ду қисм ҷудо мешаванд—rangҳои гарм ва хунук.

Ба рангҳои гарм рангҳои сурх, зард, заргул дохил мешаванд. Онҳо ба офтоб, оташ монанд буда, дар табиат будани гармиро нишон медиҳанд.

Ба рангҳои хунук кабуд, ҳаворанг, сабз, кабуду бунафша, кабуду сабз ва рангҳои аз омехтаи инҳо ҳосилшуда мансубанд. Дар тасаввuri мо рангҳои хунук ҷизҳои хунук—яҳ, барф, нури моҳ ва монанди инҳо мебошанд.

Натюрморт дар гамма гарм.
Гуаш

Натюрморт дар гамма омехта.
Гуаш

Хангоме, ки ранги локалии чизҳо мегӯем, ранги аслии онҳо фаҳмида мешавад.

Тобиши намои ранг. Дар шуури мо тобиши ранг ба ранги чизҳои ба мо шинос мутобиқ (мос) менамояд. Номи аксари рангҳо бевосита аз номи ранги чизҳои дар табиат мавҷудбуда гирифта шудаанд: регранг, ранги мавчи баҳр, зумрадранг, шоколадранг, марҷонранг, малинаранг, олучаранг, қаймоқранг ва ҳоказо.

Нишонае, ки номи рангҳоро ифода мекунад, барои якеашро сурх, дуюмашро кабуд, сеюмашро зард гуфтан асос мешавад, **тобиши ранг** ном дорад. Ачибаш ин, ки дар рӯшноии табиии рӯзона ҷашми инсон қодир аст тобиши қариб 180 рангро ва қариби 10 дараҷаи сериро фарқ намояд. Үмуман, ҷашми инсони ривоҷёфта қобилияти фарқунии қариб 360 хел тобиши рангро дорад.

Ранги «сер». Вақте «ранги бой», ё «сер» мегӯем, дараҷаи күшоду ғафсии хокистарранг, фарқи ба ранг ба-

Надежда Кашина. «Тобистон»

робарро бояд тасаввур намуд. Нисбат ба хокистарранг тозагии дарачаи рангдориро фаҳмидан лозим.

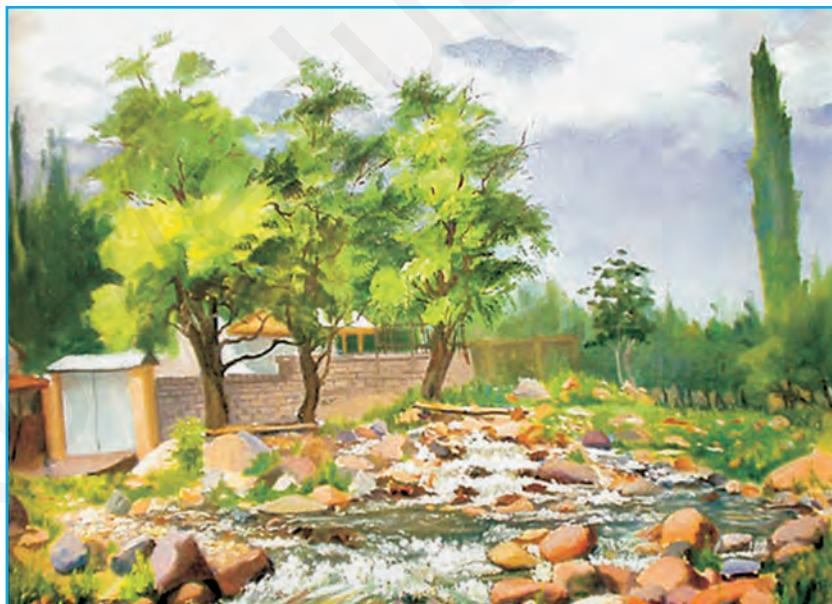
Агар ба ягон ранг хокистаррангро омехта кунем, ранги он хира мешавад, яъне «сер» шуда тафтири мейбад.

Дар бобати ташаккул додани дарки бадеии сурат ба воситаи асарҳои санъати тасвирий аз рассомон эчоди Ў. Тансиқбоев, Р. Ахмедов, З. Иноғомов, Р. Худойберганов, Б. Бобоев аҳамияти калон касб мекунанд. Масалан, таҳлили сурати Ўктам Саидов «Оқтош» ба воситаи саволҳои зерин бурда мешавад.

1. Дар асар намои ба кадом фасл хос тасвир шудааст?
2. Рассом ба воситаи асар эътибори моро ба чихо ҷалб карданист?

3. Дар асар кадом чизҳо дар мадди аввал гузашта шудаанд?
4. Сохти композитсияи асар, нисбатҳои чизҳо дар он чӣ гуна аст?
5. Ашёҳои асар чӣ гуна тасвир шудаанд?
6. Рассом ба воситай тасвир намои сангҳои Оқтошро то чӣ андоза нишон дода тавонистааст?
7. Манзара оё реал (ҳаётӣ) тасвир шудааст?
8. Перспективаи (тарзи расмкашии) ҳаво дар асар ба воситай рангҳо чӣ гуна ифода ёфтааст?
9. Дар асар хатти уфқ аз кучо гузаштааст?
10. Асар дар шумо чӣ гуна эҳсосот ва фикр бедор на-муд?

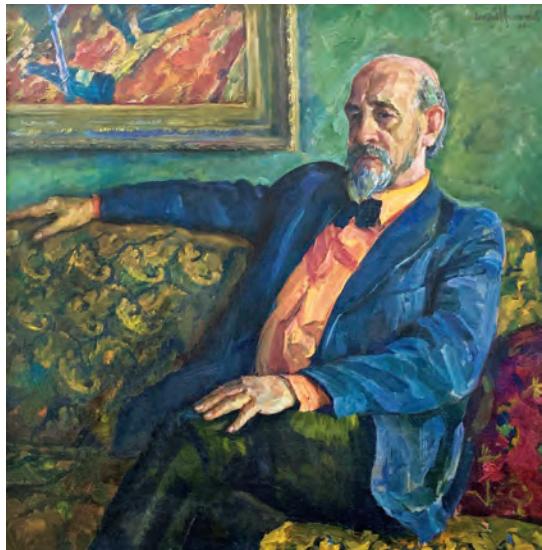
Дарки бадеии асарҳои санъати тасвирии эъодии Р.Аҳмедов, Р.Худойберганов, Б.Бобоев ба воситай са-волҳои болоӣ бурда мешавад.

Ӯқтам Сайдов. «Оқтош»

Шоира Қозиева. «Гулхө»

Евгений Мелников. «Рафаэл Такташ»

Павел Бенков. «Дугонахө»

Саволҳо барои мустаҳкам кардани мавзӯи гузашта:

1. Хусусиятҳои асосии ранг чиҳо аст?
2. Оид ба тобиш, кушоду ғафсӣ ва «сери»-и ранг нақл кунед.
3. Намоии (туси) ранг чист?
4. Зери мағҳуми «серии ранг» чиро мефаҳмад?

Супориши хонагӣ. Нусха гирифтан аз асарҳои рассомон ва ҷамъоварии маълумот дар бораи онҳо.

Дарси 4-юм. МАРҲИЛАҲОИ КАШИДАНИ НАТЮРМОРТ ДАР РАНГТАСВИР. КОР БОЛОИ НАТЮРМОРТ

Натюрморт жанри ба ҳуд хоси санъати тасвирӣ аст. Натюрморт (*nature morte*) калимаи франсузӣ буда, маънояш «табиати бечон» аст ва дар он аксаран олоти меҳнат, сабзавот ва меваҳо, гулҳо, парранда ва ҳайвонҳои хурд тасвир мешаванд, яъне дар санъати натюрморт ҳаёти маишӣ инсон инъикос мейбад.

Натюрморт дар ибтидои асри XVII дар Голландия пайдо шуда, ба бисёр қишварҳо паҳн шуд, ҳусусан дар миёнаҳои асри XVIII ҳамчун жанри мустақили санъати тасвирӣ хеле паҳн шуда рафт.

Агар ба асари устои номии санъати рангтасвир, раскоми франсуз Жан-Батист Симеон Шарден дар мавзуи натюрморт бо номи «Атрибутҳои санъат» назар андозем, ба дараҷаи баланди бадеӣ тасвир шудани ҷизҳои оддиро мебинем.

Дар санъати тасвирии Ӯзбекистон аз рассомон Н. Кашина, З. Ковалевская, Е. Елизаров, Р. Аҳмедов, Ф. Абдураҳмонов ва дигарон дар жанри натюрморт моҳирона эҷод карда, нозу неъматҳои диёрамонро дар асарҳояшон инъикос намудаанд.

Натюрморт дар баробари он, ки жанри мустақил аст, дар талқини мазмуни асарҳои мавзӯйӣ воситаи

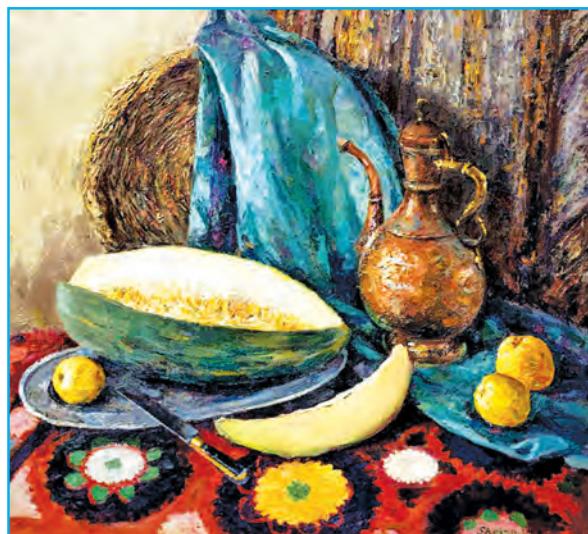

Шоира Құзиева. «Натюрморт бо зарфхой сафоли зангорй»

күмакрасон ва пуркунанда ба ҳисоб меравад. Дар асархой яке аз рассомхой машхур Ф. Абдурахмонов «Натюрморт тарбуз», Е. Елизаров «Натюрморт» меваҳо, маҳсулоти полиз, харбуза ва тарбуз, матоъхой миллӣ хеле ҷозибанок тасвир шудаанд. Соҳибони мӯйқалам барои талқини мазмуни асар рангҳои заъфарони гарм, ғафси сурҳро мисли ранги сабзгуни атроф бо рангҳои дигар ҳамоҳанг истифода бурда, ба таъсирбахшии сурат ноил шудаанд.

Вале дар пеши назари эҷодкор ҳангоми оваридани асар аввал натюрморт оянда яклухт падидор мешавад ва барои он чизҳои зарурӣ интихоб карда, оиди бодиққат چойгир намудани онҳо фикр ронда, эскизи хом (тарҳ) мекашад. Дар асоси эскизҳо композитсия ҳосил мегардад.

Барои пурмазмун шудани натюрморт чизҳои хурд ба пеш, калонтараш аз ақиб چойгир карда мешавад. Натюрморт аз хатти уфуқ пасттар چойгир мешавад. Дар он

Шоира Құзиева. «Натюрморт шарқй»

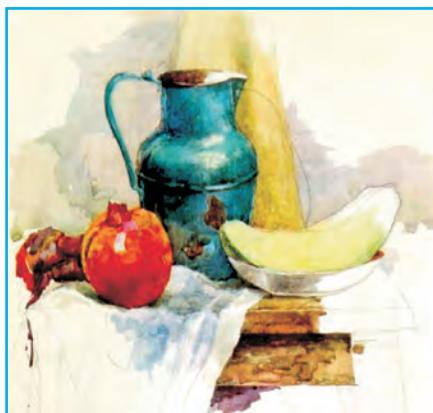
сурат ҳолати фазовй ва ҳамкорй нағз намоён мешавад. Натюрморт бо хушзехңй мушоҳида мешавад. Бо мақсади дуруст چойгир кардани композитсияи натюрморт истифода аз асбоби маҳсуси коғазини видеоёбанда (видеоискател) натичаи хуб медиҳад. Композитсияи бо ёрии ин асбоб аниқшуда дар коғази хурди алоҳида сиёҳнавискашида мешавад. Баъди аниқкунии композитсияи рехта кори асосй дар коғази калон ичро мегардад.

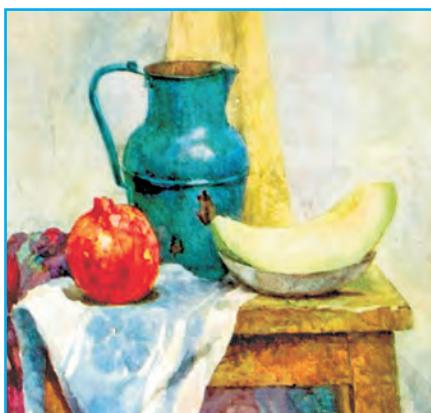
Этюди натюрморт

Зинаи 1

Зинаи 2

Зинаи 3

Баъди муайянкуни композитсияи натюрморт андоза, шакли (соҳт, ранг, равшани ю сояи он) ҳар як чизи кашидашаванд аниқ кардан зарур, ҳангоми кашидани натюрморт зина ба зина аз ҷузъ ба умум (кулл), аз умум ба ҷузъ амал кардан лозим аст. Ҳангоми тасвири дусе чиз бо назардошти андозаи чизҳо аз нигоҳи андоза фарқи онҳо, масофаи байнашон, фарқи равшаний ва соя бо чашм таҳминан ёфта мешавад. Қаламро зер накарда, ҷои тасвиркуни онҳо муайян кардан зарур. Баъди ёфтани шакли тасвир манбаи равшаний аниқ карда мешавад. Чунки барои дар ҳолати мувозанат истодани тасвир сояи аз он афтода низ нақши муҳим дорад.

Сояи афтанд ба аниқкуни фазовият ва аз кадом маснуот соҳта шудани чизҳо ёрӣ мерасонад. Сояи чизҳо, қисми (тарафи) равшани онҳо, сояи афтанд ба воситаи қалам дар штрихҳо кашида мешавад. Мухтасар намудани перспективии чизҳоро ба назар гирифта, равшаний ва сояи ҳар як чиз дар ҳолати риоя кардани қоидаҳо тасвир мегарданд. Баъд фарқи кушоду ғафсии байни натура ва фон муқаррар мешавад.

Гояи асосии натюроморти кашидашаванда дар коғаз тасвир карда мешавад. Яъне рассом ба пурра монандии натура ва тасвир ноил мегардад.

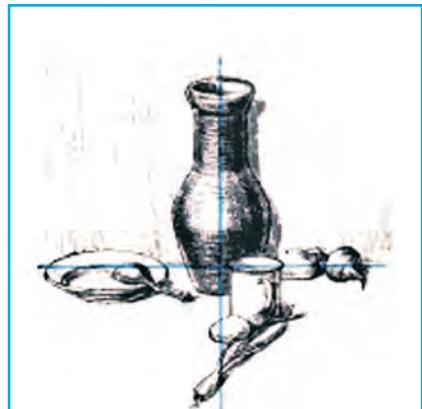
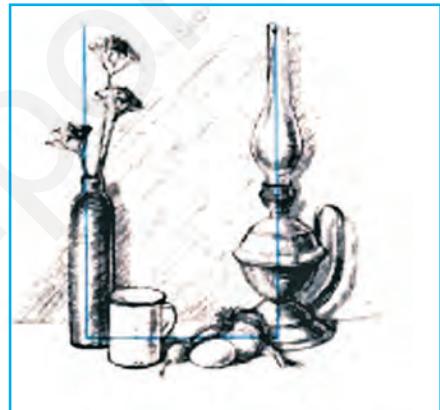

Саволҳо барои мустаҳкам кардани мавзӯи гузашта:

1. Натюроморт чист?
2. Жанри натюроморт чиро инъикос менамояд?
3. Аз рассомони натюромортчӣ киҳоро медонед?
4. Композитсияи натюроморт чист?

Супориши хонагӣ. Оид ба тасвир шудани композитсияи натюроморт дар расм маълумот диҳед.

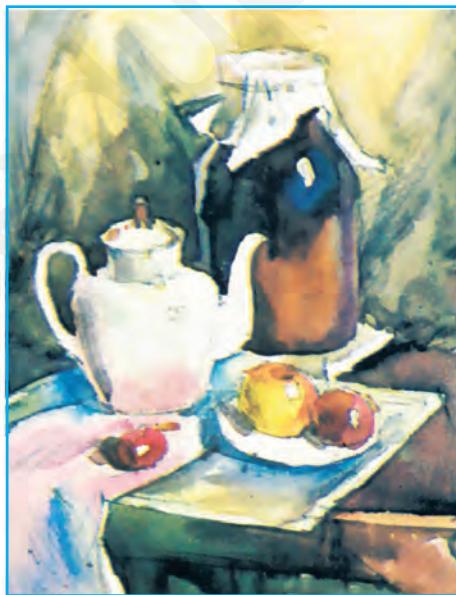
Дарси 5-ум. КОРИ РҮЙИ НАТЮРМОРТИ АЗ ЧИЗХОИ МУҚОБИЛИ ЯҚДИГАР (КОНТРАСТ) АЗ НИГОҲИ РАНГУ ТОБИШ

Пеш аз ҳама барои натюроморт чизҳои зарурӣ интихоб мешавад. Онҳо аз зарфи сирноки (эмалии) ҳаворанг ё сабз, ду-се дона сабзӣ, пиёлаи сафолии зард ё ҷигарранг, дуто шалғам, якчандто картошқа ва ду-се дона матои сурҳи кушод, зарғалдоқ ва пуштии кушод бояд иборат бошанд.

Шумораи ашёҳои натюроморт аз 2 ё 3 дона иборат аст. Аз нигоҳи композитсия хушрӯй, ҷолиб ва яклухт бояд босад.

Марҳилаҳои (зинаҳои) кори рӯйи натюроморт

Кори марҳиланоки тасвири натюроморт

Яке аз чиҳатҳои муҳимтарини натюрморти кӯзай сафолин ва сабзавотҳо ҷойгиршавии фазогии чизҳо аст. Чизҳои қалонтарро дар ақиб, хурдтарашро дар пеш ҷойгир карда, онҳо дар ҳолати яке дигарашро каме нонамоён карда гузошта мешаванд.

Дар натюрморт аз нигоҳи рангу тобиш (тус) муҳимтарин чизҳои ба ҳам муқобил дар қатори дуюм гузошта мешаванд. Онҳо бояд бо рангу тобиш ва шакл фарқ кунанд, маркази (асоси) композитсияро ташкил диханд.

Барои бараъло тасвир кардани ҳолати фазовии натюрморт дар қатори аввал чизи начандон қалон, вале дурахшон гузошта мешавад. Барои он, ки нурҳои равшаний ба чизҳо аз пеш ва аз паҳлӯ равона шудааст, ҳачми ҳар як ашё аниқ намоён мешавад.

Пеш аз тасвиркунии натюрморт онро мушоҳида карда, нуқтаи беҳтарини онро ёфта, хатти уфуқ ишора мешавад. Композитсияи умумии тасвир ёфта мешавад. Тасвири натюрморт дар якчанд андозаи хурд хом ба воситаи лавҳаҳои нақшай расм ичро мешавад. Беҳтарине аз онҳо интихоб мешавад.

Сатҳ (васеъғӣ) ва баландии умумии мутаносибии андозаи натюрморт дар рӯйи қофаз бо ҳатҳои сабук ифода меёбад. Шакли умумӣ, андозаҳои нисбии қисмҳои алоҳидай ҳар як чиз ёфта мешавад. Пас аз аниқ ёфтани шакли ба худ хоси ҳар як чиз, бузуругию хурдӣ ва ҷояш соҳти онҳо таҳлил мешаванд, бодиққат мушоҳида мегарданд. Мухтасаркуниҳои перспективӣ дар шаклҳо мавҷудбуда низ инъикос меёбанд.

Ҳангоми дар ҳамвории сурат ҷойгиркунии тасвирҳои чизҳо асосҳои онҳо, яъне қисмҳои ноаёни онҳоро низ пурра қашидан зарур аст. Дар он сурат ба ҳолати «муаллақ» мондани баъзе чизҳо ё ин ки як чиз ба чизи дигар дохил

шуда монданаш рўй намедиҳад. Пас аз кор бо қалам дар рўйи натюрморт навбат ба рангкорӣ мегузарад.

Ҳангоми ичрои кор болои рангтасвири натюрморт аз услуби паҳншудаи кор истифода мебарем. Болои ҳам гузоштани қабатҳои ранг **лессировка** номида мешавад. Моеъи омехтаи ранг тайёр карда, болои коғаз як қабат молида мешавад, зимнан коғази дар тагбуда тобида меистад. Баъди хушкшавии қабати ранги молида аз болояш қабати дигар молида мешавад, бинобар намудани қабати аввала ранги нав тобиши дигар ҳосил мекунад. Баробари зиёдшавии қабати ранг он бештар бой ва пуртасир мешавад.

Кор бо ранги акварел аз аниқ кардани чойи сафеди тасвир қисми боқимонда бо ранги ранги моеъ молида мешавад. Сояҳоро якбора сиёҳ накарда, оҳиста-оҳиста як қабат хушк шуда, ба дуюмаш молидан лозим.

Дар марҳилаи охир бо мӯйқалами борик қисмҳоро кор карда, сояҳои паҳлӯи асосҳои ашёҳо каме ғафс карда

Натюрморт

шаванд, ба яклухтии натюрморт ва намуди ҳамоҳангонаи он ҳосил мегардад.

Саволҳо барои мустаҳкам кардани мавзӯи гузашта:

1. Ранг-тобишҳо чистанд?
2. Мафҳуми муқобили яқдигар (контраст) чист?
3. Муқобилий дар натюрмортро таъриф диҳед.
4. Чизҳо (предметҳо) нисбат ба яқдигар чӣ гуна ҷойгир карда мешаванд?

Супориши хонагӣ. Бо усули график кор кардани натюрморти иборат аз чизҳои муқобил.

Дарсҳои 6-7-ум. КОР БО НАТЮРМОРТИ МАВЗӮГИИ АЗ ЗАРФҲОИ МИЛЛӢ ИБОРАТ

Барои офариданни натюрморти мавзӯғии аз зарфҳои миллӣ бо ранги акварел маводҳои иборат аз 2–3 чиз, муносибатҳои рангу тобиш аз яқдигар фарққунанда, аз ҷиҳати шакл ҷандон мураккаб набуда лозим аст. Рехтаҳои (қӯйилма) иборат аз чизҳои содда аз таҳти дил сайқал надода, ба натиҷаҳои эҷобӣ ноил нашуда, ба ичрои рехтаҳои мураккаби натура гузаштан нодуруст аст.

Мунтазам ичро кардани машқҳо дар рангҳои акварел ва онҳоро тадриҷан мураккаб кардан ба мақсад мувофиқ аст.

Барои амалан намоиш додани (аёни) ҷараёни кор бо акварел дар рӯйи натюрморт рехтаи натуравии иборат аз меваҳо ва чизҳои майшии каме мураккаб набударо мегирем. Зарфи дар рехтабуда рӯяи ҳамвори ҷилонон дошта, инчуни, шӯълаи равшани ифодаёфта мавҷуд. Ҳама чизҳо дар рӯйи стол гузашта шуда, дар ақиб фони девори рангаш равшани хокистарӣ ва матоъҳои якрант. Дар

меваҳо нимсояҳои ишорашуда аниқ намоён мебошанд. Дар зарфҳо рефлексҳои гарм ва хунук мавҷуданд.

Қаламтасвири ин гуна натюрморт душворӣ пеш на- меоранд, аммо тасвир ба воситаи рангҳо каме мурак- кабтар аст. Чунки барои аниқ тасвиркуни ранги меваҳо ба муносибатҳои ранг бояд қатъӣ амал кард. Қабати ав- валини ранги молидаро сар карда, ҳамоҳангии мутано- сибии муносибатҳои рангҳоро бояд нишон дод. Баъди хушкшавии ранги акварел каме тағиیر меёбад, аз ин са- баб онҳоро аз ҷиҳати ранг ғафстар гирифтан ба мақсад мувофиқ аст.

Дар ҷараёни тасвиркунӣ бо рангҳои акварел ба ранг накардани қисмҳои равшани чизҳою мавод ҳаракат қунед. Рангҳо агар дар ҷойҳо зарурӣ молида шавад, тобишҳои паҳлӯи онҳоро ёфттан кори осон аст.

Шакли ҳачмдори ҳар як чизро вобаста ба тағиирёбии ранг ба туфайли тобишҳои (тус) равшану соя бодиқкат мушоҳида бояд кард. Зарфи ҷигарранг дар нимсоя ва равшанӣ ранги гуногун қасб менамояд. Рефлексҳои (инъ- икоси) аз фон афтода на ҷигарранг, балки сиёҳранг ме- шавад. Ғайр аз ин зери сояи меваҳо рефлексҳо (инъикос) мавҷуд буда, онҳо бо тобишҳои кушоду тира (ғафс) ва ранг фарқ менамоянд.

Муҳимтар аз ҳама ба ҳама предметҳо дар як вақт ран- ги ҳам кушоду ғафс (тира) дар ҳолати муқоиса бояд ранг дод. Яъне чизҳоро на дар алоҳидагӣ, балки дар намои яклухту том бояд мушоҳида кард. Фарқ кардани ранги ду предмети паҳлӯи ҳам истода мушкил нест. Агар дар наз- ди мо натюрморти иборат аз даҳто чиз бошад, ранги ҳар як чизро дар алоҳидагӣ ва ҳамаашро якҷоя бояд муқоиса кард.

Натюрморт

Ҳангоми офари дани шакли ҳачмдори ҳар як чиз намудҳои ранги гарм ва хунукро бодиқат мушоҳида бояд кард.

Күшоду тира ва рангдории предметҳо ба фон ва ранги чизҳои атроф вобаста буда мешавад. Сояҳо ба яқдигар рӯ ба рӯ оянд, равshan шуда, боз ҳам мунаvvар мегарданд.

Ба нишон додани рӯяни байни намоҳои пеш ва ақиби чизҳои тасвир эътибори алоҳида бояд дод. Чизҳои натюрморт дар масофаи аз яқдигар фарқунанда ҷойгир карда, чизҳои наздик равшантар менамоянд.

Ранги чизҳои дурттар истода сабуктар ва хиратар гирифта мешавад. Ҳангоми тасвиркунӣ натюрморт дар натура ҳис кардани таъсири перспективаи (равshan ё хира намудоршавии чизҳо дар расмкашӣ) ҳаво хеле мураккаб аст. Сарфи назар аз он инро дар асоси қонунияти перспектива ҳангоми тасвиркунӣ бо қалам чизи дар пешистодаро наздиктар, дигараашро дурттар тасвир кардан лозим аст.

Марҳилаи 1-ум

Марҳилаи 2-ум

Марҳилаи 3-ум

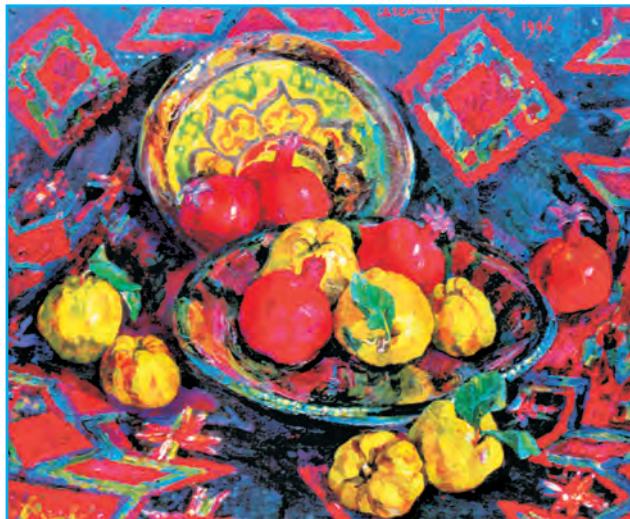

Марҳилаи 4-ум

Чойҳои равшаншудаи чизҳо намуди аниқи берунӣ доранд. Тобишҳо ва контрастҳои рангҳои соя ва намои дур сусттар, шаклашон бошанд намои баръалои берунӣ на-доранд.

Тасвири чизҳои намои соя ва ақиб дар ҳолати умумишуда мешаванд. Айнан дар ин ҷо усули кори дар ҳолати намбударо истифода кардан маъқул аст. Пеш аз оғози кор коғазро бо оби тоза, латтаи мулоим ё бо ёрии мӯйқалами калон тар карда мешавад. Баъд аз ду-се дақиқа, вақте коғаз обро мекашад, бо акварел корро сар кардан мумкин аст. Ранги молидашуда ҳам дар рӯйи коғаз паҳн шуда, ба яқдигар омехта гашта, гузаштҳои маҳин ва нозук ҳосил мекунад. Агар ягон ҷойро ҷудо кардан лозим бошад,

коғаз бурида ранги даркорӣ молида ё бо мӯйқалами хушк ҷойҳои сарҳади аниқи рангро талабкунанда тира карда мешавад. Усули кор дар ҳолати намии коғаз барои хеле нозук ва ҷозибанок баромадани тасвир имкон медиҳад.

Евгений Мелников. «Анор ва бихӣ»

Дар ҷараёни кор бо рангҳои акварел гузаштҳои нозукро дар сояю равшани ҳамворакак кардан шарт нест. Коғази намаш зиёд варам ва қаҷ мешавад, аммо дар ҳолати хушкшавӣ кашида мешавад ва он вақт корро давом додан мумкин.

Натюрмортҳои мавзӯъгии иборат аз зарфҳо-табақҳои миллиро дар асарҳои рассомони машҳур низ дидан мумкин аст. Масалан, асари «Анор ва бихӣ»-и Е.Мелников, «Натюрморт»-и Н.Орипов мисоли равшани мавзӯъ аст.

Саволҳо барои мустаҳкам кардани мавзӯи гузашта:

1. Натюрмортҳои иборат аз зарф-табақҳои миллиро чӣ гуна тасаввур мекунед?

Нодира Орипова. Натюрморт

- 2. Қонуниятҳои перспектива (манзара дар расм)-ро фаҳмонед.
- 3. Ҳангоми гузоштани қабати аввалини ранг ба чиҳо бояд эътибор дод?
- 4. Барои эзоҳ додани мазмуни натюрморт нақши чиз, ашёҳо чӣ гуна аст?

Супориши хонагӣ. Кор дар рӯйи натюрморти мавзӯъноки иборат аз зарфҳои миллӣ.

Дарси 8-ум. КОРИ НАЗОРАТИИ 1-УМ. НАТЮРМОРТ

Дарси 9-ум. КОР БОЛОИ НАТЮРМОРТ ДАР ФОНИ (ТАЪСИРИ) МАНЗАРАИ ТАБИАТ

Кори болои натюрморт дар шафати манзараи табиат қонуниятҳои худро дорад. Ин корро бояд аз рӯйи тартиб анҷом бояд дод.

Маҳсули кори мувофиқи тартиби муайян (пайдарҳамӣ) анҷомёфта аҳамияти бузург дорад. Дар ҷараёни эҷоди натюрморт дар фони манзараи табиат донистани аз чӣ сар кардан кор, дар байни он ба қадом талабҳо бояд риоя кард ва дар кучо анҷом дод, хеле муҳим аст.

Фони натюрморт манзара буда, байни предметҳои дар назди тиреза ва манзара истода масофаи фазовӣ мавҷуд аст. Дар намои пеш, миёна ва ақиб рангҳои гу ногун доштани муносибатҳои рангро бояд дарк намуд. Дар тасвиркунӣ перспективаи ҳавоӣ аҳамияти қалон дорад. Ҳангоми тасвиркунии натюрморти дар назди тиреза ҷойгирифта аниқ кардани равшанию сояи умумӣ, рангу тобишҳо ва дар қисмҳои қалонаш ҳамоҳангии равшанию соя, рангу тобиш муҳим аст.

Ҳангоми тасвиркунии натюрморт дар шафати манзараи табиат нисбат ба ҳатти уфуқ чӣ гуна ҷойгиршавӣ аҳамияти қалон дорад. Маълум аст, ки

Рахим Аҳмедов. Натюрморт

Малика Мирсодикова. «Хризантемаҳо»

ашёи натюроморти аз баландии чашм ба паст гузошта-шуда дар ҳамворӣ пурра намоён шуда, асосҳои ашёҳо, ҷойгиршавии онҳо баръало намоён шуда ва барои тасвиркунӣ осонӣ муҳайё мекунад. Барои пурратар ифода ва тасвир намудан нурҳои рӯшнӣ аз пеш ё аз шафат (пахлӯ) бояд афтанд. Агар таъсири рӯшноии табиӣ коғӣ набошад, аз тарафи пахлӯи натюроморт рӯшноидиҳандай сунъӣ гузошта мешавад. Дар он сурат контрасти рӯшнӣ-соя дар ҷизҳои пешбуда бештар афтода, ҳачмнокии онҳо шикаста дар назар намоён мешавад, рӯяҳо (берун) пурра падидор мегарданд. Дар ҷизҳои дар мадди (плани) дуюмбуда зиддият (контраст) камтар ҳис мешавад.

Баробари камшавии таъсири нурҳо (қувват) зиддияти (контрасти) ашёҳои дар мадди (плани) сеюмбуда боз ҳам маҳин мешавад, сарҳади онҳо бо ҷойҳои ғафси (тӯқ) фон умумӣ шуда менамоянд. Натюромортро дар назди тире-

за гузашта, дар фони (манзараи) ақиб манзараи табииро дидан мүмкин. Ба натюрморт нурхो аз тарафи пеш меафтанд, соя ва рефлексҳо чандон бисёр намешаванд ва ранги худи предметҳо баръало, кушод менамояд.

Дар мавзӯи эҷоди натюрморт дар фони (назди) манзараи табиат намунаҳои натюрморти дар назди тиреза гузашташуда ва дар манзараи табиат эҷодҳои рассомони натюрмортчӣ X.Матисс, Ван Гог, Р.Аҳмедов мисол шуда метавонанд.

Саволҳо барои мустаҳкам кардани мавзӯи гузашта:

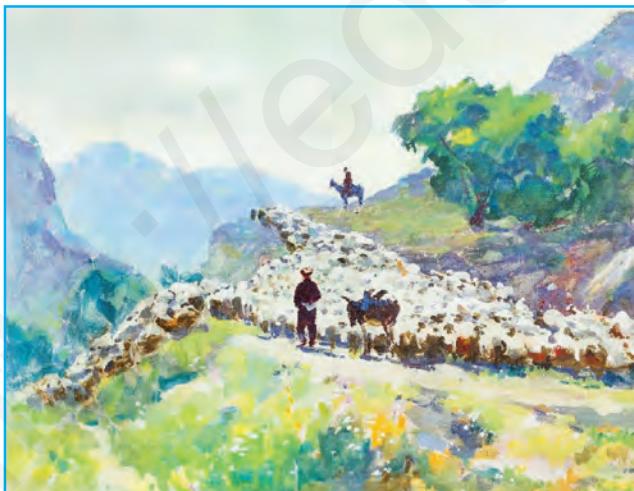
1. Шарти асосии тасвир кардани натюрморт дар фони манзараи табиат чист?
2. Дар тасвир намудани натюрморт дар фони манзараи табиат масофа бо ёрии кадом воситаҳо дода мешавад?
3. Хатти уфуқ нисбатан чӣ гуна гирифта мешавад?
4. Ба натюрморт нурхо аз кадом тараф меафтанд?

Супориши хонагӣ. Дар фони манзараи табиат кашида омадани натюрморт.

Дарси 10-ум. МАНЗАРА ДАР РАНГТАСВИР ВА ГРАФИКА

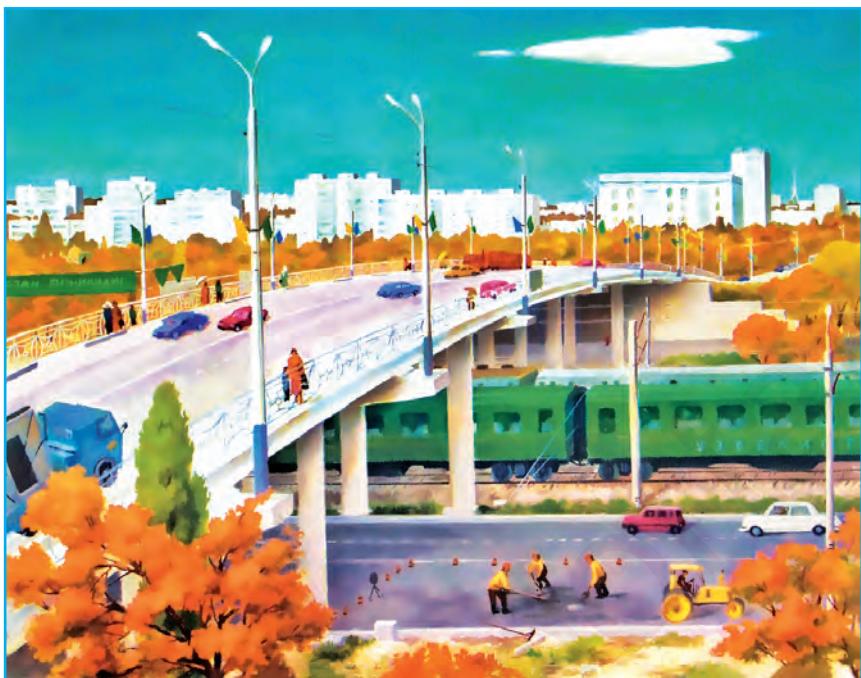
Манзара жанри санъати тасвири буда, намуд (намо), тасвири ягон чой дар табиат ба ҳисоб меравад. Дар манзара ба воситай тасвири табиат, намуди баҳр (марина), дарахтзорон, теппаҳо, қиёфаи шаҳру деҳот, умуман, тасвири чойҳои гуногун дар инсон эҳсосот, образҳои бадей ифода карда мешавад. Жанри манзара дар асрҳои миёна дар Хитой, Япония: дар даври Эҳё бошад, дар Европа ривоҷ кард. Дар Ўзбекистон дар жанри манзара Павел Бенков, Ўрол Тансиқбоев, Николай Каракан бо асарҳои қозибанокашон машҳуранд.

Ўрол Тансиқбоев. «Манзараи кӯҳ»

Чавлон Умарбеков.
«Кӯпруки Бўзсуў»

Рустам Худойберганов. «Кўпруки нав»

Рассом барои офаридаи асарҳои оиди жанри манзара аз рангҳои гуногун: ранги равғаний, акварел, гуаш, темпера, пастел, қалами рангин истифода мешавад.

Павел Петрович Бенков солҳои зиёд диёрамонро дар ҳолати рӯзҳои офтобӣ ва серфайз тасвир кард ва эҷод намуд. Дар ҳар як асари ўти табииати зебои Ўзбекистони азизамон, ҳаёту меҳнати халқи ўзбек тасвир карда шудаанд.

Эҷоди рассоми машхур Ўрол Тансикбоев асосан ба инъикоси манзараҳои назаррабо ва табииати нафиси Осиёи Марказӣ ба воситаи мӯйқалам нигаронида шудааст. Асарҳои зиёди эҷодкор, аз қабили «Шоми Иссиққўл», «Баҳор дар Ўзбекистон», «Субҳи ГЭС-и Қайроққум», «Зардолу гул мекунад», «Субҳи тирамоҳ» ўро ҳамчун устои моҳири мӯйқалам дар ҷаҳон шиносонд. Агар ба

асари Ӯрол Тансиқбоев «Ҳангоми шом» назар андозем, дар пеши назари бинанда диёри гулҳояш шукуфони кишвари ўзбек, табиати ба дил оромибахши он, заминҳои ба туфайли меҳнати инсон ба боғу бўстон табдилёфта падидор мегардад.

Рассоми маъруф Ғафур Абдураҳмонов ҳам дар жанри манзара эчод кардааст. Композитсияҳои оғаридаи рассом бо гуногуни мавзӯъ ва ранг ба рангиашон фарқ меқунанд. Аз онҳо хусусан агар асари «Суруд»-ро тамошо кунед, оҳангҳои ҷозибаноки табиатро бо эҳсосоти дар қалби инсон буда дар ҳамбастагӣ шунидагӣ барин мешавед. Теппаву даманҳои дар баҳор гулпӯшон, ҳаракатҳои духтарони ба ин манзара мафтуншуда, қуллаҳои кӯҳ, инчунин ба рангҳои ҳам вобаста тасвир ёфтани абрпораҳои дурбуда ҳар як бинандаро сеҳр менамояд. Дар манзарае бо номи «Субҳ дар Бахмал» ҳолати дар табиат навшаванда аз тарафи рассом моҳирона зери тасвир дошта шудааст. Дар тасвир субҳгоҳон ҷон гирифтган ва бедор

Козим Умурзаков. «Этюд»

шудани табиати мафтунсозанда равшан эхсос мешавад. Ин асарҳо баробари он, ки дар тамошобин кайфияти хуш мебахшанд, барои истироҳати мароқангез ёрӣ мерасонад. Ҳисси муҳаббатро ба табиат бедор мекунад ва завқи эстетикий мебахшад. Муғчаҳои завқи рассомро нисбат ба жанри манзара ҳангоми кашидани этюдҳои нахустинаш пай бурдан мумкин.

Барои кашидани манзара дар рангтасвир дар коғаз хатти уфуқи объекти интихобшууда қайд шуда, намуди табиат бо ёрии хатҳо ифода карда мешавад.

Дар графика (санъати рассомии сиёҳқаламӣ) манзара чунин ичро мешавад.

Чавлон Умарбеков. «Роҳи Ангрен»

Саволҳо барои мустаҳкам кардани мавзӯи гузашта:

1. Асари рассом Рустам Худойберганов «Кӯпруки нав»ро таҳлил кунед.
2. Асарҳои оид ба мавзӯи манзараро таҳлил намоед.

Супориши хонагӣ. Дар синф манзараи бо қалам саршуваро ранг дихед.

Дарси 11-ум. ТАСВИР КАРДАНИ МАНЗАРАИ ОБРАЗНОКИ ТАБИАТ

Барои кор болои манзараи образноки табиат аввал бо ёрии қалам қисмҳои алоҳидай он кашида мешавад. Барои пурмазмун ва ифоданок баромадани тасвир элементҳои манзара: дарахтон, абрҳо, кӯҳҳо, шаклҳои соҳти чойро кашидан зарур. Инчунин, ҳангоми кашидани манзара табиатро бодиққат омӯхттан талаб карда мешавад.

Дар асари «Рӯзи бӯронӣ»-и рассом А. Мӯъминов як намуди табиатро мушоҳида кардан мумкин.

Дар кашидани манзараи образноки табиат ба қоидаҳои перспективаи хаттӣ ва фазогӣ риоя кардан лозим. Ҳар як ашё (предмет, чиз) баробари дуршавӣ хурд шуда, хатҳояш, рӯшноиаш, рангаш тағиӣир меёбанд. Чизҳои табиат чӣ қадар ба мо наздик бошад, онҳо ҳамон қадар аниқ ва равshan менамоянд.

Рубен Акбалян. Этюд

Манзараро ба маромаш расонида тасвир намудан аҳамияти калон дорад. Манзара рӯзона, субҳидам ё шабона намуди ба худ хос дорад. Субҳидам гӯё атрофро дуд ихота мекунад. Яъне ҳангоми тасвир кардани манза-

Этюди манзара. «Осмони абнок»

Этюди манзара. «Байди борон»

Руслан Халилов. «Ҳавои кушод»

раи пагохирүзй намои ақиб каме хира, сохти чизҳои дар пеш истода каме аниқ карда кашидан лозим.

Шомгоҳон баръакс, сохту намои ҳама чизҳо мисли осмон аниқтар менамояд. Дар рӯзҳои абрнок замин чизҳои дар он буда ва осмон хиратар ва сиёҳтар менамоянд.

Барои образнок кашидани манзараи табиат ё тасвир-кунии ягон пораи он қоидаҳои алоҳида мавҷуд нест. Тасвир кардани манзара низ монанди кашидани нусҳаи асли дигар чизҳо ичро мегардад.

Марҳиланок тасвир кардани манзараи табиат

Барои боло бурдани таъсирнокии образи табиат, аниқ ифода кардани ҳолати вай корро контрастнок ё маҳин, ё ширгарм, хунук, кушодттар ва ғафстар, баръало ё бо тар-

зи умумишууда ичро кардан мумкин. Ҳис кардани табиати чоннок, бафоят дилфирибии онро дарк намудан, инчунин, мароқ ба он мизони ҳалли тасвиркуни образноки манзараи табиат аст.

Масалан, табиат ҳамеша манбаи ҷустуҷӯйҳои эҷодӣ, эҳсосоти зебоӣ шуда омадааст.

Саволҳо барои мустаҳкам кардани мавзӯи гузашта:

1. Шарти асосии тасвиркуни манзараи образноки табиат чист?
2. Дар манзараи образноки табиат масофа бо ёрии қадом воситаҳо дода мешавад?
3. Чаро тасвири образноки табиат мегӯянд?

Супориши хонагӣ. Ягон манзараи образноки табиатро тасвир карда биёред.

Дарси 12-ум. КОР БОЛОИ КАШИДАНИ РАСМИ МАНЗАРА БО РАНГИ САФЕД ВА СИЁХ

Тасвирҳои хаттӣ ба якҷоягии рангҳои сафед ва сиёҳ ба санъати графика дохил мешавад. Графика аз қалимаи юнонии «grapho» гирифта шуда, маънояш «мекашам», «менависам», «расм мекашам» аст.

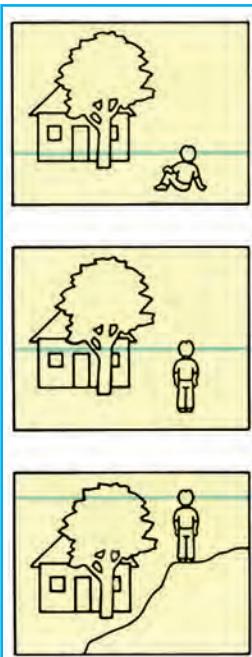

Анна Остроумова-Лебедова. «Кӯпрук»

Манзара

4—Санъати тасвирӣ, 5

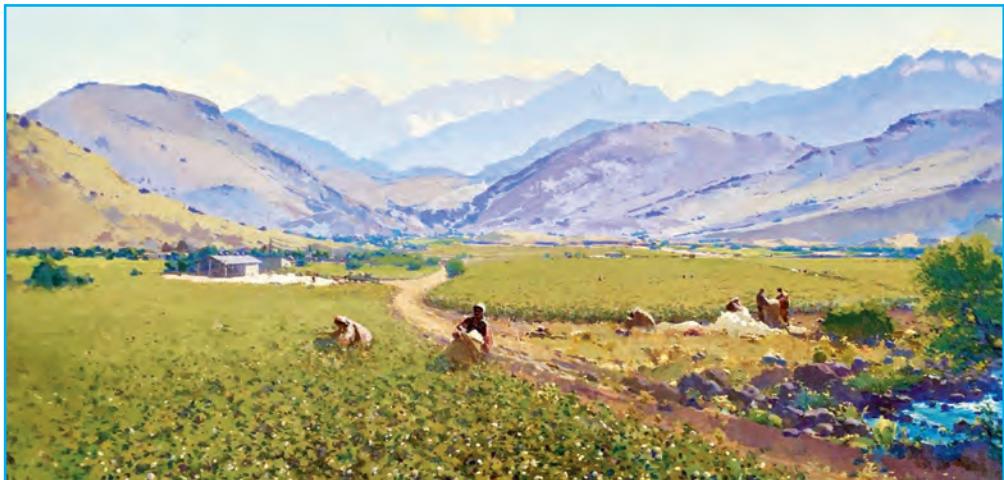
Барои кашидани графика асосан аз рангҳои сафед ва сиёҳ истифода мешавад. Вақти оғаридан расмҳои гуногуни графикӣ бо назардошти хусусиятҳояшон рангҳои сиёҳ бо дараҷаи кушоду ғафсӣ (тирагӣ) фарқ мекунанд. Онҳо кушод, ғафс ва саҳт мешаванд, рангҳои сафед бошанд, тунук (соф) ва нозӯк мешаванд, онҳо барои тасвиркунии қайфияти бузургворӣ ва шодмонӣ истифода мегарданд.

Донишомӯзони азиз, манзара дар асоси қоидаҳои перспектива (тарзи расмкашӣ) тасвир карда мешавад. Перспектива қалимаи юнонӣ буда, маънояш «қаниқ мебинам» аст.

Барои тасвиркунии манзара аввал ҳатти уфуқро аниқ бояд кунем. Ҳатти уфуқ ҳат-ҳамвории ҳамеша аз пеши назарамон гузаранд ва ашёҳои атрофамон болои ҳатти уфуқ, зераш ё дар худи ҳат ҷой мегиранд. Инҳоро дар тасвир мушоҳида карданамон мумкин.

Ҳангоми тасвиркунии манзара дар графика аз перспективаи ҳаттӣ ва тобишнок (тусли) истифода мебарем. Перспективаи ҳаттӣ усули тасвиркунии ҳастӣ, воқеият дар коғаз бо ҳаҷму чуқуриаш мебошад.

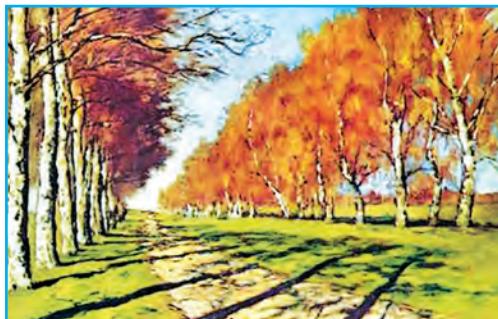
Ү.Тансиқбоев. «Манзара»

Дар графика ба перспективаи рангӣ (тобишӣ) бори аввал Леонардо да Винчи асос гузошт, дар он баробари дуршавӣ аз ашёҳо дарашаи тобиш тағиیر меёфт.

Дар расми графикӣ барои тасвиркуни манзараи ҳолатҳои хотирчамъӣ, хаёл бурданро ифодакунанд аз ҳатҳои албатта равон, хотирчамъ, доирамонанд, шикаста ва каҷ истифода мебаранд. Дар тасвири образи дарахт бо ёрии ҳатҳои дар ҳолати вертикалий ва горизонталий буда шоху баргҳо, шаклҳои танаи он ифода мегардад.

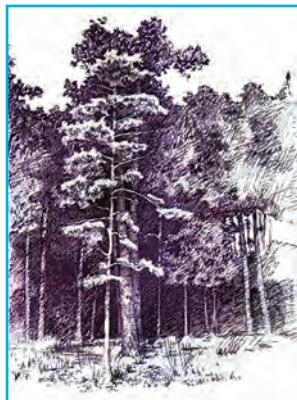

Манзараи дарахт

Исаак Левитан.
«Рӯзи офтобӣ. Роҳи калон»

Холо бо усули хат ва сиёҳу сафед тасвиркунии композитсияи манзараи намояш пурҳаячон, пуртуғён ва чиддиро меомӯзем.

«Санавбарҳо». Туш, перо

«Дарахти себ». Туш

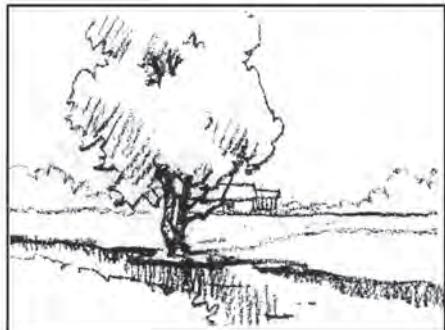
Ин композитсияҳои «Санавбарҳо», «Дарахти себ» бо туш ичро шуда, дар онҳо аз хатҳои ғафсшуда шаклҳои гуногуни хат ва рӯшноию соя ва тамоилҳои гуногуни онҳо истифода бурда шудааст.

«Тӯси ҳамшуда». Графика

Албатта барои кашидани расми графикӣ ҷои манзараноки ҳолатҳои хотирҷамъӣ ва сокиниро ифодакунандад интихоб мешавад. Ҕои манзари тасвиршаванадро бодиқат мушоҳида карда, баъд барои тасвиркунӣ ҳаракат ме-

кунем. Мо тасвиркунни манзараи табиатро марҳила ба марҳила кашида, ба амал мебарорем.

Дар марҳилаи якум тасвири манзараро дар коғаз ба воситаи хатҳои ёрирасон ва хатҳои уфуқӣ ҷойгир мекунем. Баъди тайёр шудани тасвири композитсия дар асоси перспективаи хаттӣ онро бори дигар бо натура муқоиса кардан лозим. Камбузиҳои аниқшуда бартараф мешаванд.

Дар марҳилаи дуюм ҷойҳои рӯшану сояи манзара аниқ карда, бо ёрии хатҳои сабук штрихҳо давонида мешавад.

Дар марҳилаи сеюм муносибати тобишҳо дар ҷойҳои кушоду тира аниқ карда мешавад.

Дар марҳилаи чорум ҳачми дарахтҳо дар манзара, ҷойҳои хоси он, сояҳояш, вобастагии байни онҳо ба охир расонида мешавад. Ҷойҳои сояноки ғафсаш пурра ва умумӣ гардонида мешавад.

Дар охири дарс аз расмҳои кашидаи бачаҳо намоишгоҳ ташкил намуда, онҳо таҳлил карда мешаванд.

Саволҳо барои мустаҳкам кардани мавзӯи гузашта:

1. Якҷоягии рангҳои сафеду сиёҳ ба намуди қадом санъат дохил мешавад?
2. Перспектива чӣ маъно дорад?
3. Перспективаи тобишнок чист ва кай пайдо шудааст?

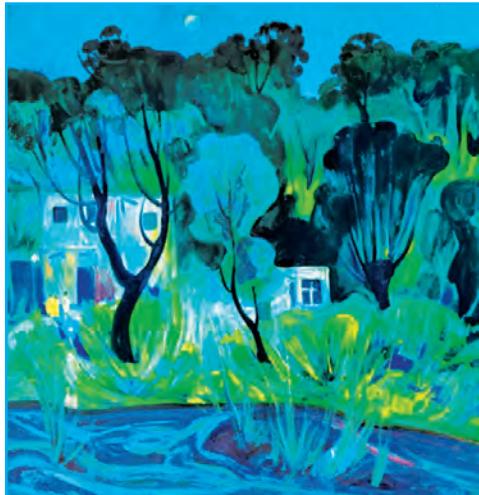
Супориши хонагӣ. Офариданни композитсияи натюроморт аз рангҳои сафеду сиёҳ.

Дарси 13-ум. КОР БОЛОИ РАСМИ МАНЗАРА ДАР ҲОЛАТҲОИ ГУНОГУН

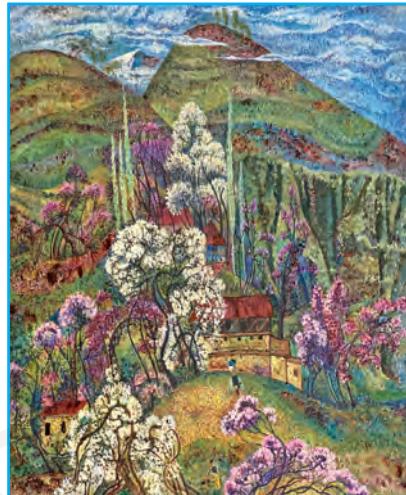
Манзара жанрест, ки дар санъати тасвирий намудҳои табиатро ифода мекунад. Дар он асосан намуди табиат, кӯҳ, кӯл, саҳро ва шаҳр инъикос мешавад. Рассоми манзаракаш ба воситаи асарҳояшон муносибаташонро ба табиат, эҳсосот, ҳолатҳои гуногуни онро ифода мекунад. Дар санъати тасвирий номи рассомони манзаракаш: А. Савсаров, И. Шишкин, И. Левитан, Ӯ. Тансиқбоев, Н. Каракан, Р. Темиров. И. Шин ва дигаронро қайд кардан мумкин.

Аз сабаби он, ки жанри манзара каме мураккаб аст, аввал ягон пора ё қисми ашёро диди тасвир кардан хеле мусоид аст. Масалан, танаи дарахт, навда, шоху баргҳо ва монанди инҳоро кашидан мумкин.

Тешабой Раҳматов. «Субҳ»

Искра Шин. «Баҳор»

Барои ин ҳаракат кунед аломатҳои характерноки ашёҳо, нисбати порчаҳо (қисмҳо), тамоили онро дуруст тасвир намоед. Пас аз он кашидани ягон дарахтро якҷоя бо абрҳои осмонӣ амалӣ намудан лозим, баъд ба тасвир кардани намои бутуни манзара оҳиста-оҳиста гузаштан айни муддао аст. Ин гуна корҳоро аввал бо қалам, баъд бо ранг ичро кардан зарур. Ҳангоми офариданӣ манзара ашёҳои наздик, миёна ва дур, асосан, дар се намуд ҷойгир карда мешаванд.

Ашёҳои наздик аниқтар, дурбуда кушодтар кашида мешавад. Барои дуруст кашидани ин намудҳо аввал манзараро бодиққат мушоҳида карда, ҳангоми тасвиркуни ашёҳои дуристодаро нисбат ба ашёҳои наздик хурдтар карданро ба эътибор бояд гирифт ва мувофиқи перспек-

тиваи ҳаво ашёҳои дурбуда аз ҷиҳати рангу тобиш нисбат ба ашёҳои наздикбуда хиратар ва кушодтар менамояд.

Барои тасвир намудани ягон ҳолати табиат аз кучо гузаштани нуқтаи дидан ва хатти уфуқ дар коғаз аниқ ишора карда мешавад. Барои дуруст ёфтани композитсияи расм манзараи кашидашавандаро аз асбоби чорҷӯбаи маҳдудсозанд (асбоби маҳсусест, ки аз картон ё коғаз соҳта мешавад) истифода бурдан мумкин. Баъди ёфтани композитсия онро рӯйи коғаз бо ҳатҳои сабук кашидан мумкин. Зимни он ба ҷойиршавии ашёҳои наздик ва дуристода, андоза ва аломатҳои характер, нисбати онҳо ва дигар ҳусусиятҳо эътибор дода мешавад. Ҳангоми кашидан бо ранг эътибори асосӣ ба таъсири рангҳои табиат ба ранги дигар ашёҳои атроф, ба яклюхтии колорити (ҷамъи рангҳо) композитсия нигаронида мешавад.

Саволҳо барои мустаҳкам кардани мавзӯи гузашта:

1. Аз рассомони манзаракаш киҳоро медонед?
2. Жанри манзара ба қадом намуди санъати тасвирий мансуб аст?
3. Ҳангоми тасвиркунии манзара ба чиҳо бояд эътибор дод?

Супориши ҳонагӣ. Тасвир намудани ягон ҳолати табиат.

Дарси 14-ум. ТАСВИРКУНИИ ДАРАХТ ҲАНГОМИ САФЕДАШАБ Ё ФУРУБИ ОФТОБ

Шамол намевазад, шаб гарм, аммо сокин. Атроф ором. Дар осмон моҳи пурра нур пошида, дашту даманро равшан кардааст. Моҳ ба оби кӯл шӯъла пошида, рангҳои кабудтоб, зард ва тиллоранг ҷило мебахшанд. Дарахтон бо яқдигар оҳиста пичиррос карда, ба шаби хоби сокин гӯё гӯш меандохтанд.

Архип Күнди. «Сафедашаб»

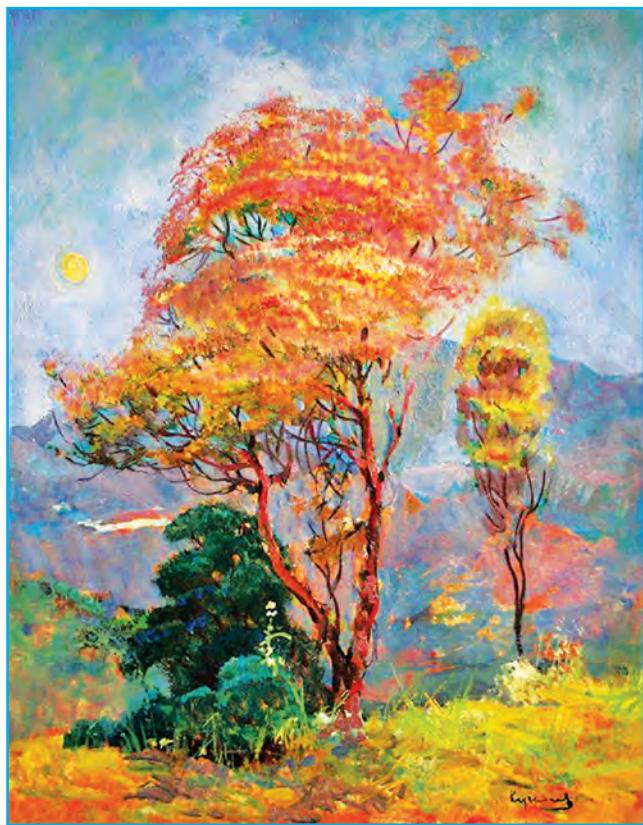
Ғафур Абдураҳмонов. «Сафедашаб»

Акнун ин манзараро рўйи коғаз бояд тасвир намуд. Барои ин ҳалли тасвири асосии суратро ёфтани лозим. Бо забони санъати тасвирӣ тасвиркуни манзараи табиат—қўл, моҳ, дарахтзор аст, ҳамаи ин намуди яклухтро ташкил мекунад.

Гарчанде тасвиркуни манзараи табиат кори мушкил аст, рассом Ғ. Абдураҳмонов фикри худро ба моҳирона расондааст. Моҳи аз байни абрҳо баромада ба рўйи об нур пошида, соҳилҳоро ранги сурху чигарранг фаро гирифтааст. Ҳар кадоме чои худро ёфта, ҳаво, холигӣ, макон бодиққат инъикос ёфтаанд.

Суратро бо рангҳои гуаш ё акварел тасвир кардан ва бо онҳо манзараҳои табиатро зебо ва пурмазмун кашидан мумкин.

Мураббийи хизматнишондодаи Ӯзбекистон, устои машҳури рангтасвир Ғафур Абдураҳмонов ба инкишофи санъати рассомии ўзбек саҳми босазо гузоштааст. Ӯ дар дехаи Келеси ноҳияи Тошкент ба дунё омадааст. Соли 1955 Омӯзишгоҳи рассомии ба номи П. Бенкови республикаро хатм кардааст. Он чо аз М. Набиев, Ҳ. Раҳматов, Т. Оганесов барин устодон сабақ гирифтааст.

Неъмат Құзибоев. «Фурұ рафтани рұз»

Баъд дар Донишкадаи санъати театрию рассомии Тошканд устохонаи профессор Р. Аҳмедовро тамом кардааст. Г. Абдураҳмонов дар соҳаи санъати тасвирй пурмаҳсул эчод кард. Хусусияти характерноки асархояш дар он аст, ки ў барои пурра аз бар намудани имкониятҳои беҳадди натура күшиш кард. Дар эчоди рассом этюдҳо нақши калон доранд. Җараёнҳои дар табиат рүйдода, тобишу тағйиротҳо, аз як ҳолат ба ҳолати дигар гузаштан, фарқи нозуки зери таъсири рұшной вә соя пайдошавандаро эҳсос карда, дар тасвир чон баҳшидан аз мусаввир истеъдод ва қобилият талаб менамояд.

Саволҳо барои мустаҳкам кардани мавзӯи гузашта:

1. Ҳангоми тасвир намудани дараҳт вақти сафедашаб ё ғуруби офтоб ба чиҳо бояд эътибор дод?
2. Ҳангоми тасвир кардан аз қадом рангҳо истифода мешавад?
3. Асарҳои «Сафедашаб»-и рассомон А. Куинджи ва F. Абдураҳмоновро муқоиса кунед ва шарҳ дихед.

Супориши хонагӣ. Тасвир кардани манзара ҳангоми ғуруби офтоб

Дарси 15-ум. КОРИ НАЗОРАТИИ 2-ЮМ. КОР БОЛОИ РӮЗНОМАИ ДЕВОРӢ

Иди соли нав аз соли қӯҳнаро гусел карда, навашро пешвоз гирифтан сар мешавад. Ин ид дар аксари давлатҳо ба таври анъанавӣ ҷашн гирифта мешавад. Дар атрофи арча ҷашн гирифтани Соли нав низ аз ҳукми анъана аст. Дар иди Соли нав омадани Бобои барфӣ ва Маликаи барфиро ҳама дер вақт мунтазир мешаванд.

Дар аксари давлатҳо ин идро дар муҳити оилавӣ қайд мекунанд. Албатта арча рост мекунанд, арча бо ҳар гуна арча зеб дода мешавад. Одамон дар лабҳо табассум, хушу хурсанд мегарданд.

Албатта дар арафаи ид дар ҳар як муассисаи таълимӣ дар мавзӯи «Соли нав» рӯзномаи (газетаи) деворӣ тайёр мекунанд. Барои тайёр кардани рӯзномаи деворӣ дуто коғази ватманро як мекунанд. Дар коғази якшуда номи мавзӯи Соли нав ҳамчун мавзӯи асосӣ қайд мешавад. Расмҳои бахшида ба ҷашни Соли навро бояд бо қалам кашид. Расми бозичаҳои тайёршуда дар ҷойҳои зарурии рӯзнома ҷойгир карда мешавад. Аз ҷиҳати ранг ба яқдигар монандӣ ва фарқияти расмҳои тайёршудаи Солина-

вии газетаҳои деворӣ, қисмҳои навиштаҷот ҳамоҳанг гардонида мешавад.

Газетаи девории ба муносабати Соли нав тайёршуда бори дигар аз назар гузаронида мешавад. Аз ин рӯзномаи девории тайёр дар шабнишинии солинавии мактабӣ барои табрик кардани падару модарон низ истифода бурдан мумкин.

Саволҳо барои мустаҳкам кардани мавзӯи гузашта:

1. Иди Соли нав чӣ гуна ид аст?
2. Асарҳои рассомонро бахшида ба ҷашни Соли нав таҳлил намоед.
3. Барои рӯзномаи девории бахшида ба Соли нав расмҳои арча, Бобои барфӣ ва Маликаи барфиро тасвир кунед.
4. Барои тайёркунни рӯзномаи деворӣ аз қадом рангҳо бештар истифода мебаранд?

Супориши хонагӣ. Бахшида ба ҷашни Соли нав тасвирҳо кашида овардан.

Дарси 16-ум. ЖАНРИ АНИМАЛИСТЙ ДАР САНЪАТИ ТАСВИРЙ

Жанри анималистй хусусиятҳои ба худ хоси санъати тасвирй аст. **Вай калимаи лотинӣ буда, «анимал» маънои олмаи ҳайвонотро дорад.** Рассоми анималист ба олами ҳайвонот бо мароқ ва маҳорат нигоҳ меқунад.

Олами ҳайвонот дар ҳаёти одамони ҷамъияти ибтидой аҳамияти қалон доштанд. Дар ҳамон давр одамон дар девори ғорҳо сурати оҳу, қӯтос, мамонтҳоро мекашиданд.

Дар Япония ва Ҳитойи қадим тасвирҳои ҳайвонҳо ҳангоми оғаридани нақшҳои декоративӣ ва композитсияи монументалӣ ҳамчун чизи асосӣ ба ҳисоб меравад. Дар асри XVII анатомияи олами ҳайвонотро мусаввирони бузург Леонардо да Винчи ва А. Дюрер тасвир карданд.

Дар Россия аввалин рассоми анималист И. Гроот буд. Ҳайкалтароши қӯҳансол ва мусаввири график В.А. Ватагин дар асарҳояш олами ҳайвонотро ҳаққонӣ ва боварибахш тасвир кардаанд.

Ёдгории аввалини ҳайкалтарошӣ дар Осиёи Марказӣ ҳайкалҳои ҳайвон (саг, оҳу) дар назди қасри княз Ро-

Пётр Мордвинсов. «Сукунат»

Алишер Аликулов. «Дар шикор»

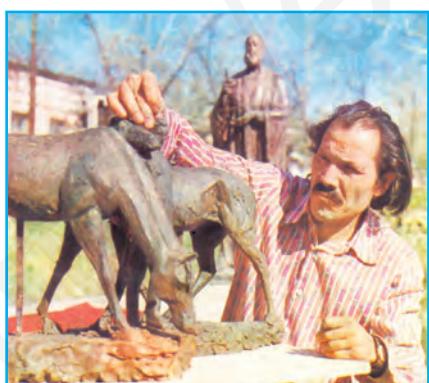
манов (Тошканд), ҳайкали шерони назди дари Ситораи Моҳи Хосса (Бухоро) ба ҳисоб мераванд.

Дар намоишгоҳи соли 1886 дар Тошканд усто Тӯхта Содиқ Ҳӯчаев ҳайкалҳои аз алебастр соҳтшуудаи асп ва оҳуро нишони додааст.

Дар жанри анималистии санъати тасвирий асари «Сукунат»-и аз тарафи рассом П. Мордвинсевро, ки дар он асп ва тойяш дар дашт тасвир шудаанд, қайд кардан зарур.

Дар жанри анималистӣ, асосан, ҳайкалтарошҳоямон асарҳои эҷодии худро оғарида, ҳиссаи бузург гузоштанд. Аз солҳои 60-уми асри XX сар карда, монанди М. Мӯсобоев, А. Бойматов, Ҷ. Қуттимуродов даҳҳо ҳайкалтарошони боистеъдод ба олами эҷод қадам ниҳоданд. Онҳо дар ҳайкалҳои худ гузашта, имрӯз, тарзи зист, фаъолияти меҳнатӣ ва эҷодгарии халқи ӯзбекро дар ҳайкалҳояшон ифода кардаанд.

Абдумӯмин Бойматов соли 1934 дар деҳаи Бешблаи вилояти Фарғона таваллуд ёфтааст. Рассоми халқии Ӯзбекистон. Дар жанри ҳайкали анималистӣ якчанд корҳоро анҷом додааст.

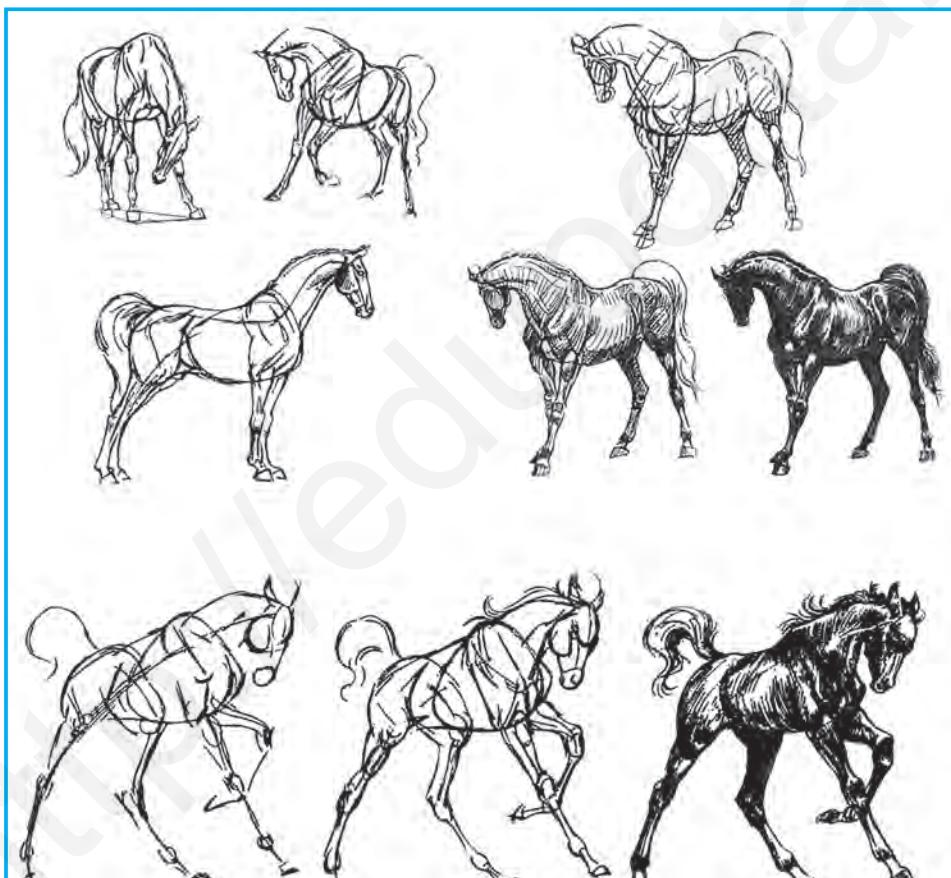
Абдумӯмин Бойматов. Ичрои кори эҷодӣ

Дар солҳои истиқлол ҳамчун асари аввалини таъриҳӣ оид ба санъати ҳайкалтарошӣ ҳайкали аспсавори маҳобатноки Амир Темурро (И. Ҷабборов) қайд кардан ҷоиз аст.

Дар ин давр аз тарафи намоян-дагони санъати ҳайкалтарошии дастгоҳӣ Т. Тоҷиҳӯжаев «Чапандоз», Ҷ. Қуттимуродов «Қу» барин асарҳо оғариданд.

Алишер Алиқұлов соли 1966 дар шаҳри Тошканд таваллуд ёфт. Санъати арбоби Республикаи Ӯзбекистон. Дар солҳои истиқпол рассоми ҷавони боистеъдод дар жанри анималистӣ асарҳои зиёд эҷод кард. Оид ба ин жанр якчанд асарҳоро, аз ҷумла «Саркаш» (2001), «Пас аз раъду барқ» (2002), «Субҳ» (2002), «Бузкаш» (2005), «Ба рӯшнӣ» (2005)-ро оғарида.

Ичрои кори амалий

Усулҳои кор болои расми асп

Эчоди расми харгүш

Саволҳо барои мустаҳкам кардани мавзӯи гузашта:

1. Жанри анималистӣ чист?
2. Аз кадом давр сар карда тасвири ҳайвонҳо кашида шуданд?
3. Аз ҳайкалтарошоне, ки ҳайкали ҳайвонҳоро оғаридаанд, киҳоро медонед?
4. Муаллифони асари «Құ», «Чапандоз» киҳоянд?

Супориши хонагӣ. Ичрои кори амалӣ дар мавзӯи жанри анималистӣ дар санъати тасвирий.

Дарси 17-ум. ТАҲИЯИ КОМПОЗИТСИЯ ДАР МАВЗӮИ «МАН ҲАМ АСКАР МЕШАВАМ»

Таърих гувоҳ аст, ки қаҳрамонони Ватанамон хеле зиёданд. Инсоният ҳамеша аз мардию ватанпарварӣ, часуру матини қаҳрамононаш фахр менамояд. Ҷавонони имрӯзаи мо дар Қувваҳои Мусаллаҳи давлати мустақиламон, қўшунҳои сарҳадӣ бо часорат хизмат карда, шабу рӯз кишвар, Модар-Ватанро ҳимоя карда меоянд. Бо ташаббуси Президенти нахустини Республикаи Ўзбекистон И. Каримов аз соли 1992 14-уми январ ҳамчун «Рӯзи муҳофизони Ватан» васеъ ҷашн гирифта мешавад. Бахшида ба онҳое, ки сарҳадоти Ватанро ҳушёrona посбонӣ карда, қарзи ҳарбиашонро аз сидқи дил қаҳрамонона ичро менамоянд, як қатор асарҳо, ҳайкалҳо оғарида шудаанд.

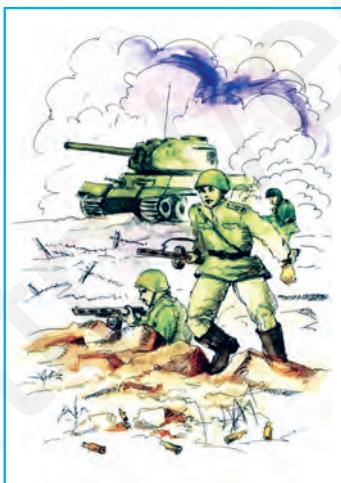
Бачаҳо, дар дарси имрӯзаамон дар мавзӯи «Ман ҳам аскар мешавам» бахшида ба ватанпарварии ҳарбӣ расм мекашем. Асарҳои санъати тасвирии аз тарафи рассомон оид ба мавзӯи ҳарбию ватанпарварӣ эҷодшударо таҳлил мекунем.

Фарзандони марду часури ўзбек дар Ҷанги дуюми ҷаҳонӣ бо ҳаракати часуронаву мардонагӣ қаҳрамонихо нишон дода, бо як қатор ордену медалҳо тақдир шудаанд.

Абдулаҳад Абдуллоев дар асара什 фарзанди ўзбек, Қаҳрамони Иттифоқи Советӣ Ботир Бобоевро, ки соли 1945 дар Рейхстаг байрақро задааст, тасвир намудааст.

Абдулахад Абдуллоев.
Портрети Ботир Бобоев

Кор болой композитсияи мустақил оид ба мавзӯи мазкур

Кори марҳиланоки композитсия

Саволҳо барои мустаҳкам кардани мавзӯи гузашта:

1. Дар расмҳо ҳарбиёни кадом тоифа тасвир ёфтаанд?
2. Ба лашкарҳои пиёда кадомашон мансубанд?
3. Сарҳадбонон бо чӣ машғул мешаванд ва намудашон чӣ хел?
4. Оиди рангҳои либоси онҳо чӣ гуфта метавонед?
5. Тасвири аскари ҳарбӣ чӣ гуна ичро мешавад?

Супориши хонагӣ. Ба донишомӯзон кашидани аскари қисми ҳарбии худашон дӯстмедоштда супурда мешавад.

Дарси 18-ум. ОФАРИДАНИ КОМПОЗИТСИЯ ДАР МАВЗӮИ «БИНОКОРӢ»

Ўзбекистон ёдгориҳои бойи қадими таърихию меъморӣ дорад. Мақбараи Исмоили Сомонӣ асари ноёби мактаби меъморию бинокории ҷаҳон ба шумор меравад. Номи ин ёдгории меъмории беназирро меъморон ва бинокорон бо ифтихор ба забон мегиранд. Мақбараи Исмоили Сомонӣ нишон медиҳад, ки дар асри IX дар Бухоро санъати меъморӣ, техникаи бинокорӣ чӣ қадар боло рафта будааст. Аз ҳамон давр сар карда дар бинокорӣ аз хишти пухтai хушсифат ва омехтаи алебастр истифода мебурданд.

Мақбараи Исмоили Сомонӣ

Манораи калон. Бухоро

Мафҳуми бинокорӣ қасби соҳтмончӣ, соҳтмон, масолеҳи соҳтмонро ифода менамояд. Вақте соҳтмон мегӯем, дар асоси лоиҳа ва нақшаҳои меъмор ғояи дар материалҳо таҷассумшуда, аз тарафи соҳтмончӣ-бунёдкор ичро шудани онро мефаҳмем. Ҳусусиятҳои конструктивии иншоот, ки дар худ ғояҳои ноёбро мӯҷассам кардааст, гуногуни шакл, зебоиаш албатта ба соҳти композитсия, ба узван алоқамандии ҷиҳатҳои доҳилию беруниаш, ба моҳирона истифода шудани зинати меъморию рангҳо вобаста аст.

Дар вилоятҳои гуногуни Ӯзбекистон осори ҳаробаҳои шаҳри қадима бисёр. Бино ба далолати бозёфтҳои археологӣ (бостоншиносӣ) умри баъзе аз ин шаҳрҳо на кам аз 2700 аст. Ба онҳо Афросиёб (Самарқанд), Қизилтепа (воҳаи Сурхон), Узунқир, Ерқўргон (воҳаи Қашқадарё) ва дигарон мансубанд. Таърихи ин шаҳрҳои қадима дар ҳудуди Самарқанди ҳозира (Афросиёб, Мароканд), Китоб-Шаҳрисабз (Узунқир) ё Қарши (Ерқўргон) давом ёфтанд. Яъне алоқамандии наздики шаҳрҳои замонавии Ӯзбекистон ва таърихи шаҳрҳои хеле қадими дар пеши назар меояд. Бо деворҳои мудофиавӣ иҳота шудани шаҳрҳои қадимтарин нишонаҳои хоси умумӣ онҳо мебошанд.

Дар замони ҳозира низ соҳаи бинокорӣ ба зинаи нав қадам гузоштааст. Дар баробари биноҳои замонавӣ обидаҳои дорои услуби меъмории шарқона қад рост мекунанд. На фақат дар вилоятҳо, балки дар ноҳияҳо барпо шудани биноҳои бисёрошёна ва осмонбӯс воқеаи тарихӣ аст. Биноҳои осмонбӯси «Ташкент Сити» («Шаҳраки Тошканд») дар Тошканд, «Ӯзбегим» дар шаҳри Андичон аз ҷумлаи онҳоянд.

Ҳангоми таҳияи композитсияи оид ба мавзӯи бинокорӣ дар иншоотҳои замонавӣ аз усули шарқона истифода

мебаранд. Пеш аз оғоз чун одат дар рӯйи коғаз хатти уфуқ гузаронида, осмон ва сарҳади биноҳо ҷойгирифта чудо карда гирифта мешавад. Пас аз он намуди умумии бино ба сатҳи коғаз дар асоси қонунҳои композитсия ҷойгир карда мешавад. Дар он намуди пеш, ашёҳои дар ақиббуда дар асоси қоидаи перспектива тасвир мегардад. Ба намуди беруни бино ё иншоот, ба тиреза, ранги деворҳо, шаклу ороишашон эътибор дода мешавад.

Ҳангоми кашидан расм ҳамоҳангии шакли шарқонаи бинои меъморӣ бо муҳити атроф, нисбати ҷуссаи одамон ба бузургии биноҳо ба инобат гирифта тасвир мейёбад. Ба муносибатҳои рӯшанию сояи расм, қоидаҳои перспектива агар риоя карда шавад, расм боз ҳам боваринок, пурмазмун мебарояд. Баъди таҳияи композитсия дар қаламтасвир ба он ранг дода, анҷом медиҳед.

Лоиҳаи Маркази тамаддуни исломӣ

Саволҳо барои мустаҳкам кардани мавзӯи гузашта:

-
1. Техникаи бинокорӣ дар Ўзбекистон кай ва асосан дар қадом шаҳр равнақ ёфта буданд?
  2. Калимаи «бинокорӣ» чиро мефаҳмонад, эзоҳ дихед.

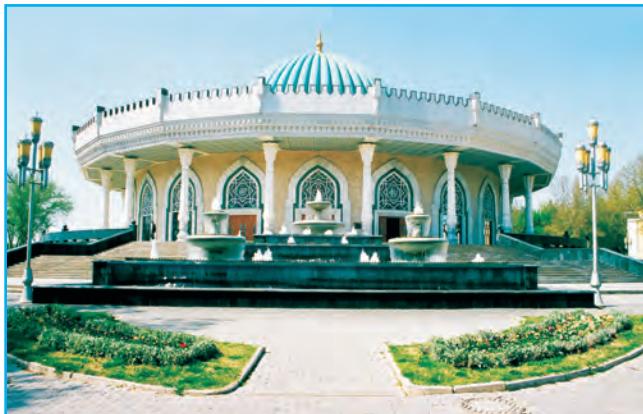

Супориши ҳонагӣ. Дар дафтаратон номҳои шаҳрҳои қадимии таърихӣ, меъморон ва бинокорони машҳур ва номи ёдгориҳоро нависед.

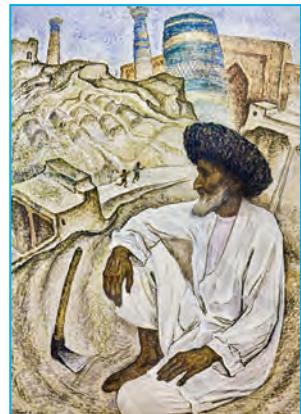
Дарси 19. КОР БОЛОИ ЭСКИЗИ ТАСВИРИ ШАҲРИ ШАРҚОНА

Мадрасаи Улуғбек дар Самарқанд, Масҷиди Калон дар Бухоро, бурҷи Иchan қалъа дар Хива, мадрасаи Кӯкалдош, мадрасаи Ҳости Имом дар Тошканд иншоотҳое ба шумор мераванд, ки бо услуби шарқона бунёд гаштаанд. Байни биноҳои замонавии ҳоло дар шаҳрҳоямон барпошаванда ва иншоотҳои шарқона фарқи калон мавҷуд аст.

Пеш аз кашидани шаҳри шарқона намуди биноҳои алоҳида тасвир карда, ягон хел композитсия таҳия ме-

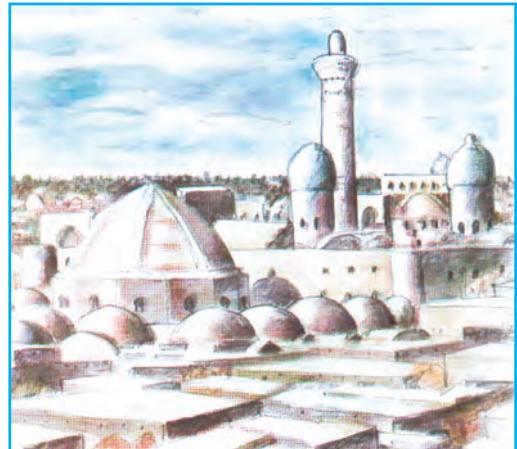
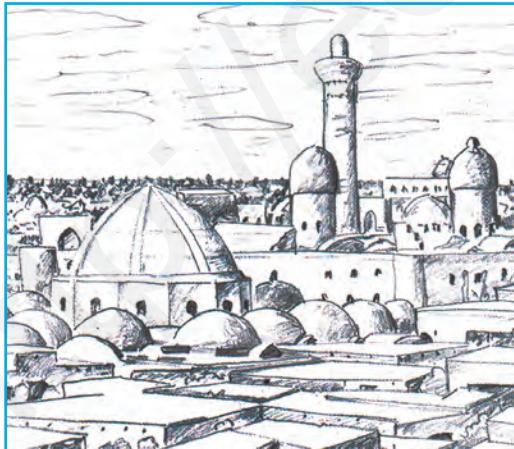
Музейи давлатии таърихи Темуриён. Тошканд

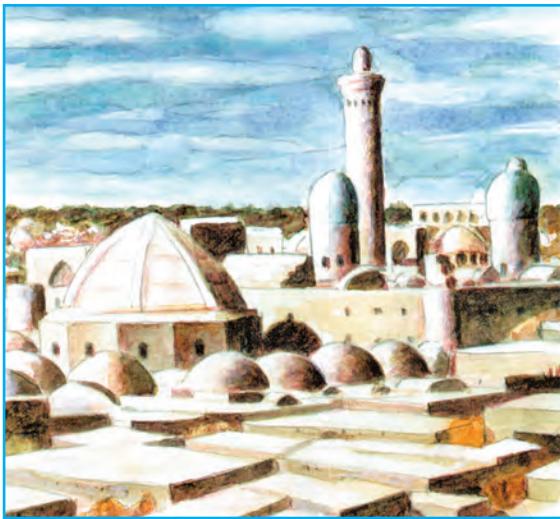

Александр Перов. «Усто
халқ Ота Полвонов»

гардад. Ҳангоми кашидані композитсияи шаҳр дар тасаввури озод чойгиркунии умумии тасаввурот бо хатҳо рӯйи коғаз оварда мешаванд.

Пас аз бо қалам кашидані эскизи (тарҳи) композитсияи шаҳр доғ ва тобиши рангҳои асосӣ бо рангҳои ширгарт ё хунук тасвир карда мешавад. Қисмҳои хурдаш аниқ шуда, бо ранг таҳия мешавад. Пас аз он ҷамъбаст мегардад.

Марҳилаҳои кор болои намуди шаҳри шарқона

Саволҳо барои мустаҳкам кардани мавзӯи гузашта:

1. Мадрасаи Улугбек, ки иншооти шарқона ба ҳисоб меравад, дар кучо ҷой гирифтааст?
2. Эскизҳо чӣ гуна иҷро карда мешаванд?
3. Ҳангоми таҳияи эскизи шаҳри шарқона ба чиҳо бояд эътибор дод?
4. Обидаҳои замонавии бо усули шарқона биношударо номбар кунед.

Супориши хонагӣ. Кашидани кори эҷодӣ оид ба композитсияи шаҳри шарқона.

Дарсҳои 20-21-ум. ТАҲИЯИ КОМПОЗИТСИЯИ НАҚШ

Дар санъати наққошӣ ба ашёҳо бо нақшҳои гуногун зебва оро медиҳанд, онҳо ба се намуд: ба **нақшҳои ислимиӣ, гиреҳ ва мураккаб** тақсим мешаванд.

Нақши ислимиӣ. Намуди нақше, ки дар шакли растаниӣ аз тақсимҳои тақроршавандӣ иборат аст. Асоси нақшро таноб, банд, барг, буттаҳо ташкил медиҳанд.

Нақшҳои ислимий намудҳои зиёд доранд, ба яқдигар паси ҳам пайваст шуда, мисли тортанак, аз такроршавии нақшҳои растанимонанд ҳосил мешаванд ва шакли онҳо гули ислимий, занцираи ислимий, мадохили ислимий ном доранд.

Аз нақшҳои ислимий васеъ истифода мебаранд. Онҳоро дар эҷоди устоёни халқӣ М. Тӯраев, Ҷ. Ҳакимов, Т. Тӯхтахӯчаев, О. Файзуллаев, Н. Иброҳимов, М. Усмонов ва дигарон дидан мумкин (расми 1).

Намунаи нақши ислимий

Намунаи нақши гиреҳ

Шукуфа

Расми 1. Намунаҳои нақши ислимий ва нақши гиреҳӣ

Мадохил

Нақши гиреҳ. Шаклҳои ростхатаи геометрӣ: нақшҳое, ки аз шаклҳои монанди секунча, чоркунча, панҷкунча, шашкунча, ҳашткунча ташкил ёфтаанд. Ин нақшҳо дар ганҷкорӣ, кандакории чӯб бештар истифода мешаванд (расми 1).

Мадохил – унсури нақши ислимий. Мадохил мисли шаклҳои лола, тӯмор, секунча вомехӯранд.

Шукуфа – унсури нақши ислимий. Муҳтасар шукуфа мегӯянд. Он дар шакли муғча-каҷак, ки элементҳои шакли асосиро ташкил медиҳанд, ба яқдигар алоқаманданд.

Нақши ислимӣ

Нақши ислими меҳроб

Расми 2. Намунаи нақши мураккаб

Нақши мураккаб. Нақше, ки дар омехтаи нақшҳои ислимӣ ва гиреҳ ба вучуд омадааст, нақши мураккаб ном гирифтааст (расми 2).

Ин нақшҳо барои ороишу зеб додан дар кандакории чӯбӣ ба дарвоза, дар, сутун, паннои девории ганҷкорӣ, қолин, сӯзана, палак, қуттича ва сандуқҳо истифода мешаванд. Ин нақшҳои ашёҳо аз ҷиҳати унсурҳои нақш, сохташон ва ҷойгиршавӣ, тарзи истифодаашон аз яқдигар фарқ мекунанд (расми 2).

Дар дарси имрӯза композитсияи нақшро мекашем (расми 3).

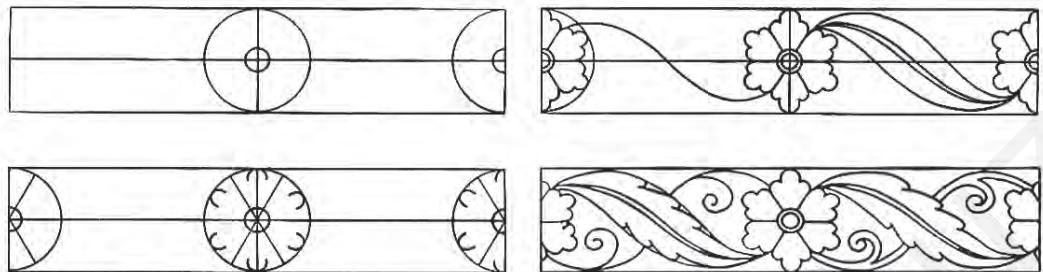
Ҳосилкунии нақши баргноки ислимӣ.

Марҳилаи аввал: ба ҷор гӯшай коғаз ҳошия қашед ва аз маркази коғаз ҳатҳои ёрирасони хобида ва рост гузаронед.

Марҳилаи дуюм: доираи андозаи нақши баргноки ислимиро ҳосилкунандаро дар байни коғаз, ба росту ҷап нимдоираро фароред.

Марҳилаи сеюм: дар тасвири доира фаромада шакли нақши гулро ҳосил кунед ва ҳамин нақши гули ҳосилшударо дар доҳили нимдоираи тарафи рост ва ҷап қашида бароед. Шакли барги гулҳоро бо яқдигарашон пайвасткунандаро тасвир кунед.

Марҳилаи чорум: ҳатҳои зиёдатии нақши баргноки ислимиро кӯр карда, ба нақш ранг интихоб кунед.

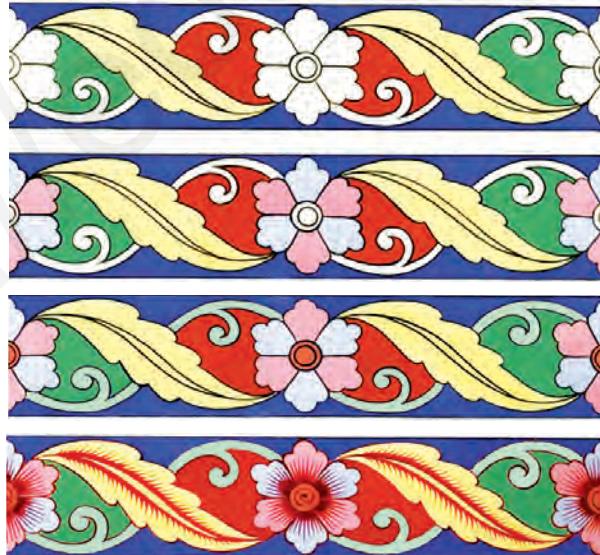

Расми 3. Марҳилаҳои кашидани композитсияи нақш

Огоҳӯ: барои иҷрои ин нақшҳо дафтари катак ё дафтари расм, қалами сиёҳ, ҷадвал ва хаткушак зарур мешавад.

Ба ченакҳои нақш аҳамият дода, қаламро сабук дошта, зер накарда оҳиста кашед.

Барои нақши баргноки ислимӣ шаблонро бо ёрии паргор (сиркул) ва ҷадвал кашида, таҳия мешавад. Шаблонандоза ба ним қисми нақши баргноки ислимӣ мақсад карда тайёр мегардад. Ҳангоми ду маротиба ҷойгиршавии андоза ҳосилшавии композитсияи нақли яклухти баргноки ислимӣ дар назар дошта мешавад.

Композитсияи дар намуна будаи нақш ба симметрия асос ёфтааст, яъне ду қисми композитсия дар тарзи симметрий тақрор мешавад. Пеш аз оғози кашидани нақш аввал нақшҳои дар намуна бударо бодиққат мушоҳида кунед.

Баъд бо навбаташ дигар элементҳои нақш ранг дода мешавад. Дар ниҳояти кор бо пардоздиҳӣ ҷамъбаст мекунем.

Тоза нигоҳ доштани дафтарро аз ёд набароред.

Саволҳо барои мустаҳкам кардани мавзӯи гузашта:

1. Намудҳои санъати ороиши амалиро номбар кунед.
2. Кадом намудҳои нақшро медонед?
3. Кадом ашёҳои бо композитсияи нақш оро додашударо медонед?

Супориши хонагӣ. Композитсияи таҳияшудаи нақшро бо ранг хотима дихед.

Калимаҳоеро, ки дар матн алоҳида ишора шудаанд, дар дафтаратон навишта монед.

Дарсҳои 22-23-юм. БА АШЁ ДОДАНИ ОРОИШИ НАҚШИН

Халқи ӯзбек дар ҳаёти ҳаррӯзааш аз намунаҳои санъати амалии ороиш хеле зиёд истифода мебарад. Масалан, ба шакли ашёҳои содда (пардаовезак, чорчӯбаи сурат, қуттичаҳо) ва мураккаб (миз, курсӣ, панно) додани ороиши нақшин ба мақсад мувофиқ аст. Ҳар як ашёи бо нақш ороёфта, масалан, қуттичаро гирем, нақшҳои боло ва тарафҳои паҳлӯй хусусиятҳои ба худ хос доранд.

Бачаҳои азиз, ягонагии шакл ва мазмуни ашёҳоро, алоқаи байнҳамдигарии онҳоро донистанамон зарур аст. Аз ин ҷиҳат намунаҳои кори устоёни халқӣ ва исти-

фода нақш дар ашёҳо аз тарафи онҳо аҳамияти алоҳида дорад.

Кори нақши муносиб ба шакл, соҳт ва вазифаи ашёҳо (предметҳо) ботартиб ва пайдарҳам амалӣ мешавад. Донишомӯзон бо назм ва пайдарҳамӣ ва ҳамвор гузаштани хатҳоро дар тасвиркуни гули бодом, ислимию доира, ислимию баргнок, ислимию меҳроб, ислимию бофтадор, ислимию шкифтнок, гиреҳ ва монанди инҳо чӣ гуна иҷро намуданро бояд донанд.

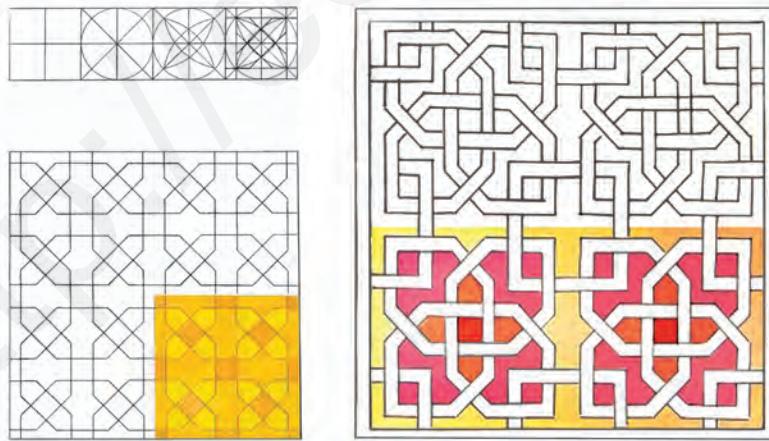
Донишомӯзони азиз, хусусиятҳои хоси нақшҳои шаклашон ширкунҷаи ростро дар сурати ашёҳои санъати амалӣ, дар репродуксияҳо дида, якҷоя таҳлил мекунем. Дар ин ашёҳои санъати амалӣ эътибори асосиро ба композитсияи онҳо, рангҳо, алоқамандии байниҳамдигарии унсурҳои нақш, фони нақш ва ҳамоҳангии ороишҳо менигаронем. Композитсияи рангҳои дорои шакли ширкунҷаи рост ба композитсияи нақшҳои шаклашон мураббаъ

(квадрат) хеле наздик аст. Бачаҳои азиз, ба ёд оред, ин гуна нақшҳоро дар синфи чорум борҳо кашида будед. Шумо ҳам мисли устоён ин нақшҳоро кашиданатон мумкин. Пеш аз оғози кашидани нақш композитсияи нақшро барои оро додани қуттича менигаронем.

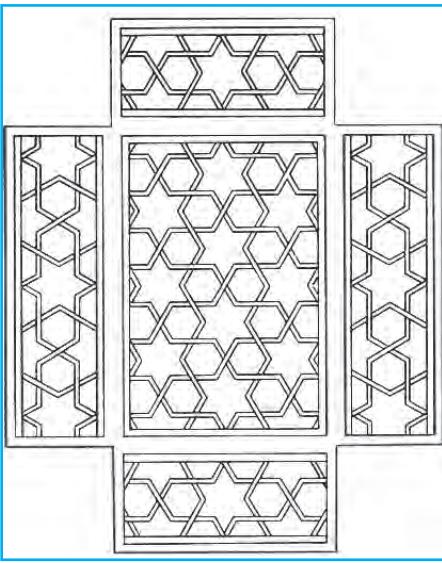
Бачаҳо, унсурҳои ин нақшро кашида, машқ карданатон мумкин. Ҳамчун намуна паҳнои унсурҳои нақши қуттича оварда шудааст. Яке аз ин нақшҳои ин ду паҳно гирех, дигараш бо усули ислимий ичро шудааст (расмҳои а, б).

Расми а. Ислимиी бофта

Расми б. Гиреҳ

Дар марҳилаи якуми фаъолияти тасвирий барои қӯчонида гирифтан ягonto нақшай композитсияи нақш аз унсурҳои нақш дилҳоҳатонро гиред ва онҳоро болои эскизи (тарҳи) кашидашуда тасвир карда, композитсияҳои нав ҳосил кунед. Баъд речай композитсияро кашед ва дар ҷараёни кашидан мутаносибии шакли он ва рангҳои дар замин пахшаванд, унсурҳо (элементҳо)-ро ба ҳисоб гиред.

Барои ин аввал нусхай сиёҳнависи композитсияи нақш кашида мешавад. Баъд дар асоси ин сиёҳнавис ба ҳар як порчаи он кор карда, нусхай он ба ҷойҳои даркорӣ қӯчонида, ниҳоят композитсияи яклухти нақш ҳосил мегардад. Баъд аз он ба рангубори композитсия пардохтан лозим. Нақш пай дар ҳам ранг дода ба охир расонида мешавад. Ҳангоми рангдигӣ ба қоидаҳое, ки барои оғаридани нақши чоркунча тавсия шуда буд, риоя кунед.

Бачаҳои азиз, рангҳои нақшҳоро худатон мустақил интихоб мекунед. Дар нақшҳо рангҳои сафед, кабуд, сурҳ, зард, ҳаворанг, ҷигарранги кушод бештар аз ҳама истифода мешавад. Ҳангоми интихоби ранг ба маҳдуд карданни миқдори он эътибор дод. Вагарна ҳамоҳангии маром ва рангҳои нақш вайрон мешавад.

Ин вазифа аз рӯи мазмунаш бинобар он, ки эҷодист, онро дар хона ё дар дарси оянда давом доданатон мумкин. Агар дар дарси якум нақшҳо дар қалам ичро гарданд, дар дарси дуюм ранг дода мешаванд.

Саволҳо барои мустаҳкам кардани мавзӯи гузашта:

1. Фарқи нақшҳои шаклашон квадрат (мураббаъ), доира, чоркунча аз чӣ иборат аст?

2. Нақшҳои шаклашон чоркунчай рост дар кучоҳо вомехӯранд?

Супориши хонагӣ. Кори синфири давом диҳед ва ба охир расонед.

Дарси 24-ум. КОРИ НАЗОРАТИИ З-ЮМ. ТАҲИЯИ РӮЗНОМАИ (ГАЗЕТАИ) ДЕВОРӢ БАРОИ ҶАШН

Намудҳои рӯзномаҳои деворӣ зиёданд. Онҳо ҳаҷвӣ, юмористӣ ё рӯзномаи маҳсуси ба ягон ҷашн баҳшидашуда буда метавонанд. Дар мактаби рӯзномаи деворӣ ҷойи муҳим дорад. Рӯзномаҳо дар мактаб ба муносибати идҳо низ таҳия мешаванд. Мавзӯи рӯзномаи имрӯзаамон ба 8-уми март–Рӯзи байналмилалии занону духтарон баҳшида мешавад. Имрӯз ҳар як донишомӯз модар, модаркалон, хоҷарон, омӯзгорони худро бо ид табрик менамояд. Номи рӯзнома ба дар тарафи болоии коғази форматӣ, дар қисми барои сарлавҳаи рӯзнома ҷудошуда бо ҳарфҳои калон навишта мешавад.

Ҳангоми навиштани номи рӯзнома аз ҳарфҳои чопӣ, навишт, курсив ва ҳар гуна ҳарфҳои ороишӣ истифода бурдан мумкин. Дар ин маврид расмҳои ҷозибаноки оиди мавзӯъ нақши муҳим дорад. Агар рӯзномаи расмдор ба мавзӯъ мувоғиқ бошад, донишомӯзонро ба худ ҷалб мекунад.

Дар ороиши рӯзномаи деворӣ ба сарлавҳаи қисмҳо, мақолаҳо, нақшҳои охирин ва карикатураҳои гуногун эътибор бояд дод. Масалан, рӯзномаи девории оид ба ҷашни 8-уми мартро тасаввур намоед. Ҳангоми ороиш албатта дар тарафи ҷони, гулҳои баҳорӣ тасвир карда, сарлавҳа бо ҳарфҳои калон навишта мешавад. Тарафи рост ба сутунчаҳо ҷудо карда, ин ҷо табрикот, мақола, расм-карикатураҳо ҷой мегиранд.

Саволҳо барои мустаҳкам кардани мавзӯи гузашта:

1. Иди 8-уми март чӣ гуна ид аст?
2. Ҳангоми таҳияи рӯзномаи деворӣ ба ҷиҳо эътибор бояд дод?
3. Ҳангоми таҳияи рӯзномаи деворӣ аз қадом рангҳо истифода бояд бурд?
4. Рӯзномаи деворӣ ба қадом қисмҳо ҷудо мешаванд?

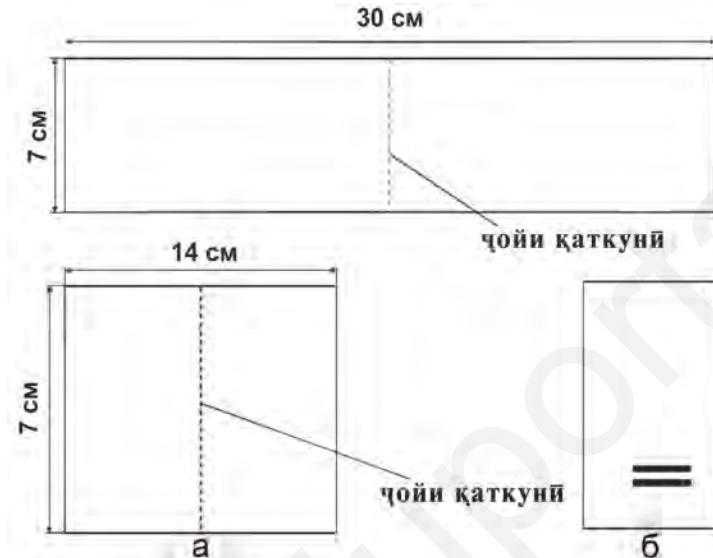
Супориши хонагӣ. Барои рӯзномаи девории иди 8-уми март табрикнома, шеърҳо оид ба ид тайёр кардан ва расми гулҳои ҷашниро кашида омадан.

Дарсҳои 25-26-ум. ГРАФИКАИ ОРОИШИ БАДЕЙ

Барои гузаронидани шабнишиниҳо, ташкили воҳӯриҳо, кушодани намоишгоҳҳо, муҳокимаи онҳо тайёргарни тақлифнома (даъватнома), рамзҳо нақши муҳим доранд. Тақлифнома дар нусҳаи зиёд навишта мешавад. Вай бояд содда ва равон бояд бошад. Аввал эскизи (расми

сиёҳнависи) таклифнома тайёр ва дар ҷамоа муҳокима карда мешавад. Пас аз он аз картон баробари ченаки эскиз шакл тайёр мешавад. Баъд ин шакл ба коғази сафед гузошта, ба миқдори зарурӣ коғаз бурида мешавад.

Герби давлатии
Республикаи Ӯзбекистон

Байрақи давлатии Республикаи Ӯзбекистон

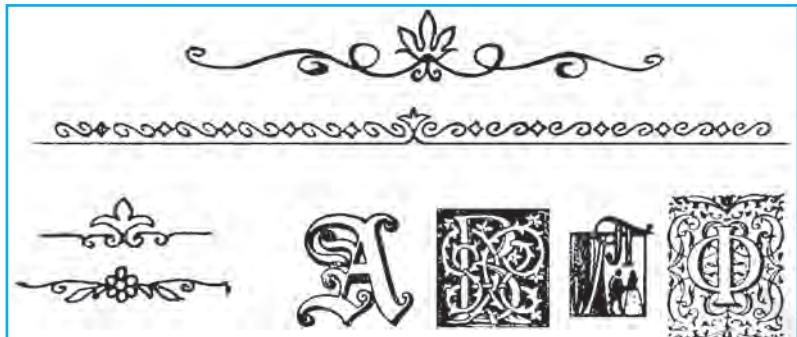
Ба нисбати 1:2 будани ченаки таклифнома ба мақсад мувофиқ аст. Ба тарафи беруни коғази қатшуда калимаи «Таклифнома»-ро менависем. Ин калима бо ҳарфҳои плакатӣ, ҳусниҳат, трафарет навишта мешавад.

Ғайр аз навиштаҷот расмҳоеро, ки аз мазмуни тавсирҳо ё воқеа дарак медиҳанд, кашидан мумкин.

Дар даруни таклифнома ном, насаби шахси таклифшаванда, номи тадбири баргузоршаванда, дар кучо ва кай ва аз тарафи кӣ ташкил карда шудани ин тадбир қайд мешавад.

Ҳар қадом давлат рамзҳои худро дорад. Рамзҳои муқаддаси он: герб, байрақ, гимн (суруди миллӣ, мадҳия) мебошанд. Герби давлатии Республикаи Ӯзбекистонро рассоми машҳури график Анвар Мамачонов оваридааст ва он 2-юми июли соли 1992 тасдиқ шудааст.

Соҳти герби республикаамон доирашакл (лӯнда) аст. Дар тарафи чапи он кӯсаки шукуфони пахта, дар тарафи рост хӯшаҳои гандум, ки бо байрақи Ӯзбекистон печида шудааст, тасвир ёфтаанд. Семурғ (Ҳумо), ки дар байнин герб бо парҳои афшонда истодааст, орзуву умедҳои халқамонро дар роҳи сулҳ, аҳлию тифоқӣ, беҳбудӣ, баҳту саодат ифода менамояд.

Соҳаи бо рамз машғулшавандай санъати тасвирӣ мавҷуд аст. Онҳо рассомӣ, графика, санъати дизайнро дар худ мӯчассам карда, аломатҳои рамзири тасвир менамоянд.

Ҳарфҳои бадей. Пеш аз сар шудани матн ё бобҳои китоб онҳо бо ҳарфҳои гуногуни ороишӣ ва расмҳои оиди мавзӯъ тасвир меёбанд. Онҳоро ороиши саршавӣ (ороиши асосӣ) меноманд.

Муқова гуфта коғази ғафси саҳифаҳои китобро мебастагӣ ё қисми нағиси ороёфттаро меноманд.

Ҳарфи аввалини матн нисбат ба дигар ҳарфҳо каме калонтар навишта шуда, бо нақш, расм ва рангҳои гуногун зеб дода шуданаш мумкин. Он «инитсиал» ном до-

Намунаи муқова

рад. «Initsial» калимаи лотинӣ буда, маънояш «ҳарфи аввалин, саршаванд» аст. Намуди инитсиалҳо гуногун аст. Он бо ранг ва шаклашон аз дигар ҳарфҳо фарқ мекунад. Бо расмҳо, нақшҳо, гулҳои содда оро дода мешавад.

Баъди хотима ёфтани матн зери он ороиши охирин дода мешавад. Он нисбат ба ороиши аввал ҷойгирифта нисбатан хурд мешавад. Ҳамчун ороиши хотимавӣ аз ҳар гуна нақшҳо, гулҳо, рамзҳо, расмҳои мавзӯъгии хурд, ҳатҳои оддӣ, расмҳои рамзӣ (символик) истифода мешаванд. Ороиши охирин ба матнҳо хотима баҳшида, саҳифаро зеб медиҳад.

Саволҳо барои мустаҳкам кардани мавзӯи гузашта:

1. Графикаи ороиши бадей чӣ маъно дорад?
2. Вазифаҳои таклифнома аз чӣ иборат аст?
3. Рамз чӣ маъно дорад ва чаро лозим аст?
4. Ҳарфи калон чӣ ном доранд?
5. Чаро муқова мегӯянд?

Супориши хонагӣ. Аломатҳои (рамзҳои) мактаб, маҳалла, маҳфилатонро таҳия намоед.

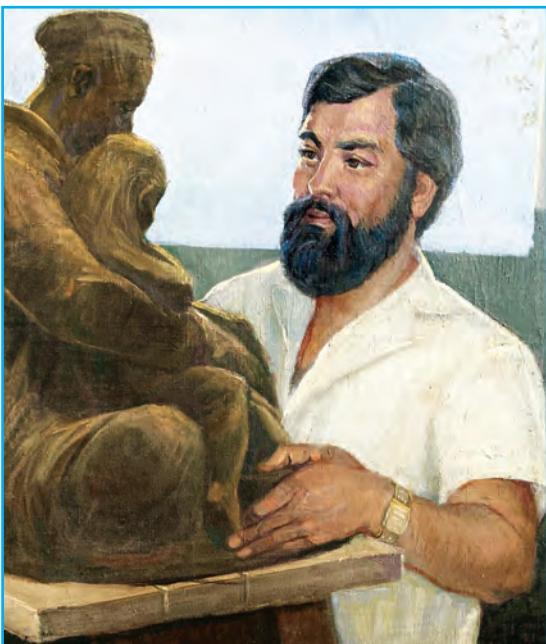
Дарси 27-ум. ЖАНРИ ПОРТРЕТ ДАР САНЪАТИ ТАСВИРЙ

Офариданы образи инсон санъати портрет номида мешавад. Дар жанри портрет баъзе шахс ё гурӯҳи одамон ба тасвир гирифта мешаванд. Бо назардошти чиҳатҳои хоси тасвир портрет дастгоҳӣ (картина, бюст, асарҳои графикӣ) ва бодабдаба (нақш, кошин, ҳайкал), тантанавӣ ва дигар хел мешавад. Портрет бо услуби медал, миниатюра ҳам ичро мешавад. Портрет ба намудҳои якка, дунафарӣ ва гурӯҳӣ чудо мешавад. Жанри ба худ хоси портрет автопортрет аст. Ҳангоми офаридан портрет аз соҳти анатомии инсон сар карда, ҳамаи чиҳатҳоҳолати рӯҳии доҳидӣ, маънавӣ, инчуниҳ ҳамаи тарафҳои намуди зоҳирин он инъикос мегардад.

Портрет аз рӯйи кори тасвир хаттӣ ва рангӣ мешавад. Расми хаттӣ кушод, сабук ва умумигардонидашуда мешавад. Ба воситай хатҳо образи бадеӣ ҳосил мегардад, ҷадвалҳо, нақшаҳои шартнок, тасвирҳои таҳтаи синф аз ҷумлаи онҳо мебошад.

Ба воситай сояи баъзе ашёҳо ва намуди берунӣ дар тасвиркунии намуди характернок намуди оддии тасвири тобишнок интихоб мешавад. Он силует ном дорад. Яъне бо як хел тобиши ҳамвор пӯшида, ба воситай хатти намуди берунӣ тасвир ичро мегардад.

Рассом Баҳодур Ҷалолов шахсияти Комил Ёрматов ва Малик Қаюмовро бо маҳорати бағоят калон аз сидқи

Сергей Редкин.
«Портрети ҳайкалтарош Маҳмуд»

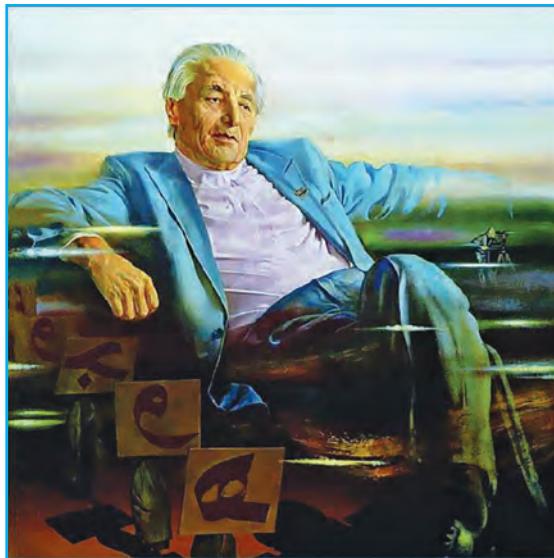

Абдулҳақ Абдуллаев.
«Автопортрет»

дил тасвир кардааст. Ў дар асарҳои худ симоҳои намоёни санъати кинои Ӯзбекистон бо иқтидори хосаш тасвир намуд.

Аз байнини асарҳои эҷодкор портрети «Устои кинои ҳуҷҷатӣ Малик Қаюмов» низ ҳаст. Малик Қаюмов дар Ӯзбекистон дар таҳияи аввалин фильмҳои ҳуҷҷатӣ ва бадеӣ иштирок кардааст. Ў дар бештар аз дусад фильмҳои ҳуҷҷатӣ ва илмию оммавӣ таърих, маданият ва санъати ҳалқи ӯзбекро дар дунё машҳур кард, ба кинои ҳуҷҷатии ӯзбек асос гузошт ва мактаб офарида. Фильмҳои ҳуҷҷатии «Шаҳри чор дарвазадор», «Саёҳати саросари Ӯзбекистон», «Тошканд – шаҳри сулҳ», «Санъати Ӯзбекистон» ва ғайра.

Дар портрет М. Қаюмов дар диван бемалол такя намуда, пойҳояшро болои ҳам гузошта, ғарқи андеша

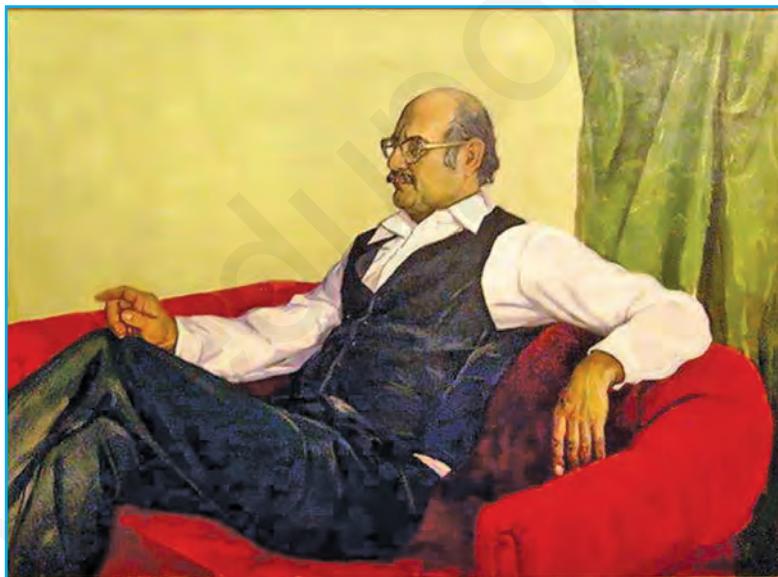

Баҳодир Ҷалолов. «Устои кинои ҳүчтатай Малик Қаюмов»

тасвир карда шудааст. Дар портрет характери инсони доно, бо табассуми сабук, каме ғамгин, шахсе, ки ба меңнати мутассил одат кардааст, дода шудааст. Ҳамаи ҷиҳатҳои портрет мутаносиб аст. Ӯ костюми рангаш қабуд пӯшидагӣ, рӯяш бо тиллоии ширгарм муқобил гузошта шудааст. Мӯйи нуқрафомаш ба ақиб шона шудааст, аз ин сабаб пешонии васеъаш кушодааст, куртаи сиёҳранги кушод гарданашро пӯшидааст. Ҷойҳои қати костюм, курта, шими хокистарранг ва ҳамаи ҷойҳои хами тана аниқ ифода ёфтааст, онҳо шаклу шамоил, ҳаракати санъаткорро кушода додааст. Малик Қаюмов дар фони макон таҳия шуда, акварели осмонранги равшан бо ҷойҳои ранг додашуда омехта гаштаанд.

Портрети кинорежиссёр Шӯҳрат Аббосовро расом Раҳим Аҳмедов кашидааст. Портрет дар рамкаи (чорҷӯби) чоркунча ба баландиаш кашида шуда, кинорежиссёр болои креслои васеи сурх озод такя карда ни-

шастааст. Дар портрет -- фони равшан гарм, дар ранги нимсабз. Дар он қомати режиссёр ва сари аз паҳлӯ қашидааш дар пеши назар пайдо мешавад. Чашмони ў ба ҳамсӯҳбат андешамандона ва қатъӣ дӯхта шудааст. Аз панҷаи дасташ ангушти шаҳодат ба пеш дароз шудааст. Дар ҷойҳои қатшуда ранги сабзи баҳорӣ нур афшонда, пардаи атласии мураккаб ба куртаи сабуки сафед ва ба тақяҳои креслои сурҳ рӯ ба рӯ гузошта шудааст. Нимча ва шими санъаткор, ранги маҳини онҳо бо хокистари устуҳони сӯзонда ва оҳари тиллоранг ҳосил шудаанд. Онҳо дар болои кресло мисли доғи яклухт барин менамоянд ва ҳаракати қомати нозукро нишон медиҳанд.

Раҳим Аҳмедов. «Кинорежиссёр Шӯҳрат Аббосов»

Кинорежиссёр Шӯҳрат Аббосов «Дар маҳалла ҳама гап мезананд», «Ту ятим нестӣ», «Тошканд—шаҳри нон», «Абурайҳон Берунӣ», «Бачаи шӯҳ», «Дашти мерос аз падарам» барин даҳҳо филмҳоро ба навор гирифтааст.

Икром Баҳромов.
«Портрети модар»

Абдулҳақ Абдуллаев.
«Чингиз Аҳмаров»

Офаридани образи инсон дар санъати тасвирий чараёни аз ҳама мураккаб аст. Жанри портрети санъати тасвирий қиёфаи маънавии инсонро дар худ ифода мекунад.

Ба зумраи рассомони бузурге, ки бо портрет образи инсонро моҳирона нишон додаанд, Камолиддин Беҳзод, Леонардо да Винчи, Рембрандт, инчунин аз рассомони ўзбек Абдулҳақ Абдуллоев, Раҳим Аҳмедов, Чингиз Аҳмаров, Малик Набиев барин дигар рассомонро тааллуқ донистан мумкин.

Тасвири сари инсон ба принсипи (усулияти) гузаштан аз умумият ба хусусият, аз хусусият ба умумият асос меёбад. Бо таъбири дигар ба воситай таҳлили қисмҳои натура ба қоидай ифода кардани шакли умумии образ риоя бояд кард.

Донишомӯзон барои он, ки тасвири образро осон аз бар кунанд, мазмунашро нағз дарк намоянд, ин ҷараён ба марҳилаҳои алоҳида тақсим карда мешавад.

Дар ин маврид бо қалам як вақти муайян таҳлил бурда, баъд шаклро тасвир кардан, болои қофаз тез-тез қалам давондан ва аломатҳо бояд қашид. Асосиаш саҳт зер кардан лозим нест. Зоро ҳатҳои сиёҳ диданро мушкил менамоянд. Ислоҳи ин ҳатоҳо боз ҳам мушкилтар аст.

Машқҳои барои инкишофи хотираи диданро дар хона низ давом додан мумкин.

Саволҳо барои мустаҳкам кардани мавзӯи гузашта:

1. Дар суратҳо киҳо ва қадом воқеаҳо тасвир шудаанд?
2. Муаллифи портрети «Кинорежиссёр Шӯҳрат Аббосов» кист?
3. Дар суратҳо қадом ранг бештар: ширгарм ё хунук?
4. Рассомон ба воситаи сурат қадом ғояро талқин кардаанд?
5. Ба либоси инсонҳои дар сурат ифодашуда назар карда, онҳо ба қадом давр мансуб буданашонро оё донистан мумкин?

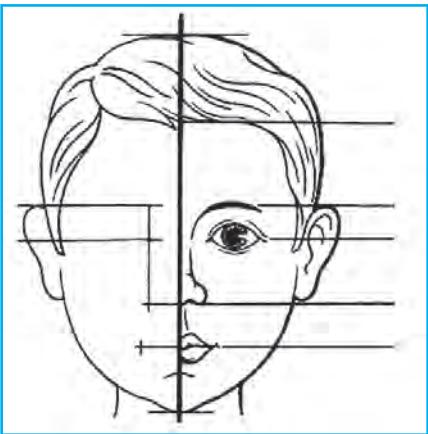

Супориши хонагӣ. Асарҳои рассомони машҳурро ёфта, таҳлил кунед.

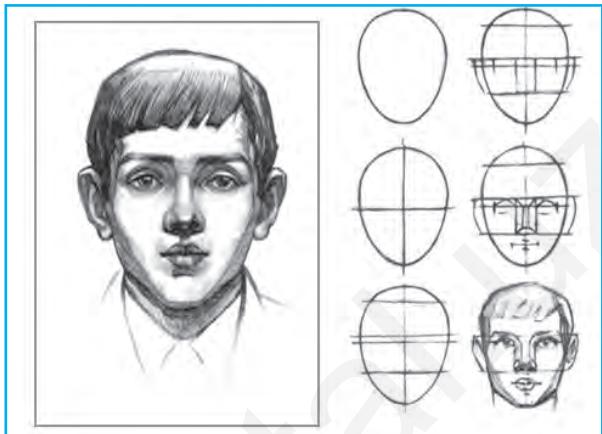
Дарси 28-ум. ТАҲИЯИ ПОРТРЕТ ДАР МАВЗӮИ «ШАҲСОНИ ТАЪРИХӢ»

Марҳилаи якуми кашидани портрет бо усули графикий аҳамияти калон дорад. Пурмазмун баромадани портрет ба дуруст иҷро шудани ин марҳила вобаста аст. Зоро ин марҳила асоси расм ба ҳисоб меравад. Ба қонуниятҳои марҳилай иҷро такя намуда, шакли умумии марҳила дар рӯйи коғаз кашида мешавад. Инчо ба тарафи пеш ва пасти сар нисбат ба дигар тарафҳояш бештар ҷой мегузоранд. Аз он бо ёрии хат самти гардиши сарро муайян карда, хатти рости миёна кашида мешавад. Ин хат пушти сар, байни қош, нӯги бинӣ ва аз нуқтаҳои такягии манаҳ хатти ба доира монандро ҳосил мекунад. Аз нуқтаҳои такя ба тирҳои ҷашм хатҳои ёрирасони ёрдамчӣ кашида, нисбатҳои асосии сар ишора карда мешавад. Барои муқоиса ба ҷенаки нисбат дарозии бинӣ гирифта мешавад. Дар ин ҷо тирҳои ҷашм тири горизонталии (амидии) сар ҳам ба ҳисоб мераванд. Аз дарозии ин хат нуқтаҳои

Нисбатҳои портрет

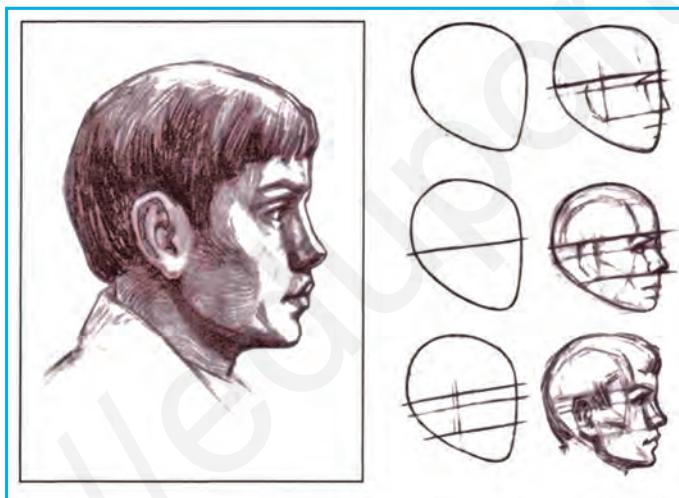

Марҳилаҳои тасвиркунии намуди пеши портрет

канории чашмҳо, шакли берунаи сӯрохии шунавоии гӯш ишора мегардад.

Дар марҳилаи дуюм соҳти шакли умумии мушакҳои асосии сар қайд карда мешавад. Дар марҳилаи аввал агар чойи бинӣ ишора шуда бошад, акнун намуди хаттии умумии он тасвир мегардад. Шакли умумии он мисли призма аз чор ҳамворӣ иборат аст. Бари бинӣ ба дарозии чашм баробар ва мисли он нуқтаи канории чашм бо ченаки байни хатти ҳошияи канории сар баробар буданаш мумкин. Ҳамин тавр, бари бинӣ ченаки кӯндалангии сарро ченкунанда ба ҳисоб меравад. Кӯндалангии сар ба-робари ҳафт бари бинӣ аст (бо ба ҳисобигирии супраи ду гӯш). Бо ин ченак дарозии рости сарро ҳам қайд кардан мумкин. Лекин аксаран дарозии (қади) бо дарозии бинӣ чен карда шудааст. Агар бо ҳамин ченак ҳисоб кунем, дарозии сар ба-робари сеоним бирнӣ мешавад. Ин муқоиса чунин аст: мобайнини аз нуқтаи канории поёни манаҳ то нӯги бинӣ, аз он то хатти абру ва аз абру (қош) то чоидамидаи пешонӣ ба нисфи ҳамин ченак баробар аст. Дар

чараёни тасвиркунии бинӣ дар ду тарафи он шакли умумии косаи чашмро кашида, дохилаш ғӯзai чашм кӯрашакл қайд карда мешавад. Аз он масофаи байни пилки болой ва поёнӣ аз байни чашм чӣ қадар аст, аниқ мегардад. Ҳангоми тасвиркунии чашм ҳар дуи онро дар як вақт (параллел) кашидан лозим, зоро онҳо дар ду тарафи сар (рӯй) дар ҳамвории симметрий ҷойгиранд. Ҳангоми кашидани гӯш ҳам ба ин қоида риоя бояд кард. Бояд як чизро хотирнишон кард. Дар аснои кашидани бинӣ соҳти гӯшро низ қайд бояд кард, чунки дарозии онҳо як хел ва дар як қатор ҷойгиранд.

Марҳилаҳои тасвиркунии портрет дар профил

Аз сабаби он, ки сари тасвиршаванда на аз пеш, балки аз паҳлӯ аст, чашм ё гӯши кашидашаванда наздиктар ҷой мегиранд. Қонунияти перспективаро набояд фаромӯш кард.

Умуман дар аснои кашидан мушакҳои сар нисбатҳои онҳоро санҷида, соя-рӯшной қайд карда, дода рафтани штриҳҳо ба мақсад мувофиқ аст.

Марҳилаи сеюм – ҷараёни тасвиркунии мӯй. Ҳангоми кашидани мӯй қисми рӯшноии он ба сояи рӯйи одам нисбатан сиёҳи ғафс мешавад. Штрихҳоро ба самти мӯй нигоҳ карда давонидан лозим, ин табиии онро нишон медиҳад. Дар ин марҳила ба кашидани чашм низ эътибор бояд дод. Чашм «коинаи» рӯйи одам аст. Ба воситаи чашм олами доҳилӣ ва хусусиятҳои синну соли одамро ифода кардан мумкин. Аз ин рӯ монандии тасвири намуди табиии одам ба тасвири моҳиронаи чашм ва гавҳараки чашм вобаста аст.

Тасвиркунии болоии се марҳила аз умумият ба хусусият сурат гирифта бошад, акнун баръакс, аз хусусият ба умумият гузашта тасвир карда мешавад, яъне намуди сар умумӣ карда, анҷом дода мешавад.

Портретро дар рассомӣ кашидан низ аҳамияти қалон дорад. Мисли ичрои усули графика дар рассомӣ низ тасвирҳои марҳилавӣ таҳия кардан мумкин. Дар аснои кор бо ранг дар он рангҳои гуногунро истифода бурдан зарур нест. Барои тасвири портрет бо ранг рангҳои асосиyo ёфта, аз он дуруст истифода бурдан лозим.

Вақте шахсони таъриҳӣ мегӯем, аҷдодони бузургамон мисли Спитамен, Томирис, Муқаннаъ, Амир Темур, Ал-Хоразмиро эътироф мекунем. Оид ба онҳо асарҳои зиёди таъриҳӣ, бадей, илмӣ навишта шудаанд. Зиёда аз ин Соҳибқирон амир Темурро ҳамчун шоҳи часур ва адолатпарвар медонем.

Устои санъати портрети ӯзбек Малик Набиев оид ба шахсони таъриҳӣ ҷондии портрет оғаридааст. Аз байни онҳо «Шўриши Спитамен», «Абурайҳон Берунӣ», «Мирзо Бобур», «Ал-Хоразмӣ», «Фитрат», «Усмон Носир», «Амир Темур» асарҳои хеле ҷолибанд.

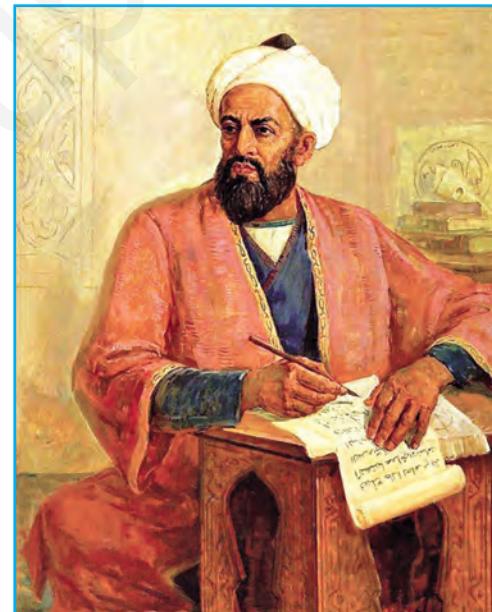
Рассоми халқии Ўзбекистон, академик Малик Набиев соҳиби мўйқаламест, ки образи симоҳои бузургро ба тарзи ба худ хос талқин кардааст. Портрети «Амир Темур»-и ўдалели фикрамон аст. Ҳолати ўро андешамандона дар таҳт нишаста, дасташро ба банди шамшер гузошта нишастанаш моҳирона инъикос ёфтааст. Зирақона мушоҳида кардани сулҳи кишвар, беҳбудии халқ дар портрет боварибахш тасвир ёфтааст. Точи шоҳона дар сараш ба қоматаш хеле муносиб омадааст. Серталабӣ, часурӣ ва чолокӣ, хеле заковатмандиаш дар қиёфааш ифода ёфтааст.

Композитсияи портрети «Абурайҳон Берунӣ» содда ва ифоданок баромадааст. Пойафзоли ў бо нақшҳои ҳаккокӣ, нақшҳои растани оро ёфтаанд. Ў назди хонтаҳта нишаста, ба тамошобин назар медӯзад. Болои хонтаҳта дастнависҳои бо дasti чап доштааш истодаанд.

Малик Набиев.
Портрети «Амир Темур»

7—Санъати тасвирий, 5

Малик Набиев.
«Абурайҳон Берунӣ

Малик Набиев «Мирзо Бобур

Дар китфони ӯ ҷомаи дарборбobi шоҳии ороишёфта аст. Он дар ранги мураккаб, тағиیرёбандаи бунафшai пуштӣ аст. Берунӣ як лаҳза аз дастнависҳо сар бардоштааст ва дар ҷашмонаш таваҷҷӯҳ ва тарангӣ таҷассум аст. Ин ҳолат ҳаракати бузурги фикр, ақл, қувваи ботиниро эҳсос менамояд ва рассом ин хислатҳоро дар асар пурра дода тавонистааст.

Дар образи «Мирзо Бобур» Малик Набиев характеристики шоир ва шоҳро хеле нафис ифода намудааст. Рассом ин портретро ба ҳүҷҷати таърихии рӯҳи даври дорои қувваи бузурги ҳаётӣ табдил додааст. Дар тасвир ранги гарм ва рӯшан истифода шудааст.

Дар портрет Мирзо Бобур аз тарафи чап тасвир ёфтааст, нигоҳи вай ба дур дӯхта шудааст, ин ҳол диққати ӯ ба як нуқта ҷамъ шудагиашро нишон медиҳад. Подшоҳи дар яке аз хонаҳои дарбор нишаста диққаташ ба ҳалли муаммои калон нигаронида шудааст. Паси тирезаҳои пештоқаш нақшин шаҳри Дехлӣ тасвир ёфтааст. Як дасташ зери тумшук, дигараш қалам дошта, болои болишт аст. Дар либоси шоҳона ороёфта дар ҳолатҳои гуногун оҳуҳо тасвир шудаанд. Он бо ороиши худ ба бинанда тасаввуроти бой медиҳад.

Портрети «Абуалӣ ибни Сино»-и мансуб ба қалами рассом Неъмат Қўзибоев бо рангҳои нозуки нуқрафом қашида шудааст. Дар он Абуалӣ ибни Сино ба курсии баланди чӯбӣ ба ақиб такя карда нишастааст. Ба воситай тирезаи панҷарадори намудаш мумкатақ нури офтоб паҳн мешавад. Олим ба моеъгии доҳили зарфи шишагин бодиққат назар мекунад. Дар теппай кунчи чапи асар ҷевони пур аз китоби чидашуда тасвир шудааст. Дар поёни кунчи рости сурат курсии лӯндаи бо қандакории чӯбӣ ороёфтаи болояш анҷомҳои навиштан буда гузошта шудааст.

Неъмат Қўзибоев.
«Абуалӣ ибни Сино»

Неъмат Қўзибоев. «Мұхаммад ибни Мұсо ал-Хоразмӣ»

Дар бараш либоси васеи нуқрафоми атласй, дар сараш кулоҳи баланди шоҳигии нақшин тасвир шудааст. Сурат дар рангҳои сафсар, кабуд ва тиллой таҳия шудааст.

Рассом образи Ибни Синоро дар матои чоркунчай дароз инъикос намудааст.

Барои оғариданӣ образи шахсони таърихӣ барои расом на фақат маҳорати баланди қасбӣ, балки нағз донистани таърих ва маданияти инсоният, психологи зирак будан, аз ҳама муҳимаш инсони дардкаш, ҳақиқатҷӯй ва заҳматдӯст буданро талаб меқунад.

Рассом Неъмат Мирзобоевич Қўзибоев образи «Мұхаммад ибни Мұсо ал-Хоразмиро дар асараш акс кардааст. Мұхаммад ибни Мұсо ал-Хоразмӣ таълими ибтидоиро дар Мовароуннаҳр ва Хоразм аз олимони бузург гирифтааст.

Ал-Хоразмӣ яке аз олимони бузурги асри IX, математик, географ ва таърихшинос буд. Ў кашфиётчии алгоритмҳои математикий, ки асоси техникаи ҳозираи ком-

пютериро ташкил медиҳанд, будааст. Дар баъзе манбаъҳо Ал-Хоразмиро «Ал маъчусӣ», яъне коҳин гуфтаанд. Аз ин мебарояд, ки ўз аз авлоди коҳинҳои зардуштии исломро қабулкарда мебошад.

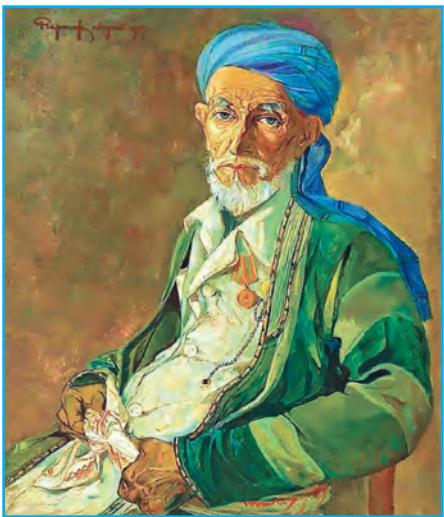
Рассом Неъмат Қўзибоеви донандаи таърих ва маданияти халқи ўзбек дар яке аз портретҳояш шоири маърифатпарвар Фурқатро инъикос кардааст. Шоир Фурқат (Зокирҷон Холмуҳаммедов, 1858–1909) яке аз асосгузорони реализм дар адабиёти ўзбек аст, ки саросари Осиёи Марказӣ бисёр сафар кардааст.

Рассом шоири бузурго дар ҳолати дар санг нишаста тасвир кардааст, санг назди кӯли кабуд буда, болои оби софи кӯл кӯҳҳои баланди сафсар-сурҳоми туман зеркарда инъикос ёфтааст. Зери пойи шоир алафу гулҳои кӯҳсорон оvezonанд. Болои кӯл рангинкамон тасвир шудааст, ранги асар хеле ҷозибанок аст. Болои ўзомай ало партофта шудааст, ба туфайли камзӯли сиёҳ қомати шоир пурра менамояд, дар он рӯй ва дастони Фурқат аниқ намоён аст. Дар рӯйи шоир андеша зухур шуда, ба дуриҳо ғамгинона чашм медӯзад.

Дар портрет эҳсоси аз Ватан дур буданро дар қалби шоир Фурқат ҳис кардан мумкин. Устои санъати тасвирий Неъмат Қўзибоев на танҳо рассоми ачиб, балки пси-

Неъмат Қўзибоев. «Фурқат»

Рӯзӣ Чориев.
«Мӯйсафеди Сайробӣ»

хологи хуб ҳам будааст. Дар образҳои портретҳояш рассом маълум аст, ки характери шахсонро нағз медонад.

Рассоми образҳои таърихи-ро офарида, рассоми ҳалқии Ӯзбекистон Рӯзӣ Чориев муаллифи портретҳои кинорежиссёр Шавкат Абдусаломов ва «Мӯйсафеди сайробӣ» аст.

Устои санъати тасвирӣ Рӯзӣ Чориев соли 1931 дар деҳаи Пашхурти Сурхондарё таваллуд шудааст. Ба туфайли иқтидор ва меҳнатдӯстиаш ў дар Дониш-

кадаи рассомӣ, ҳайкалтарошӣ ва меъмории Ленинград ба номи И.Е. Репин оид ба рассомӣ таълим гирифта, соҳиби маълумоти олий шуд.

Хусусан, портрети «Мӯйсафеди сайробӣ» бо рангинӣ, инъикоси психологии ҳаққонии ҳаёти маънавӣ фарқ менамояд. Портретда қиёфаи инсони солҳои вазнини Ҷангидуюми ҷаҳониро аз сар гузаронида ва бо орден мукофотинидашуда акс ёфтааст.

Сайъи дар рӯй ифодаёфта, ҷашмони донои таранг қашидашуда ва қатъиятнок ба бинанда рӯйирост нигоҳ меқунад.

Асари навбатӣ портрети кинорежиссёр ва актёр Шавкат Абдусаломов аст, ки яке аз асарҳои ба дикқат сазовори ондавраи рассом Рӯзӣ Чориев ба ҳисоб меравад. Кинорежиссёр ва актёр дар боғчай назди коттечи рассом тасвир шудааст. Дар портрет ў бо қадаш дар назди

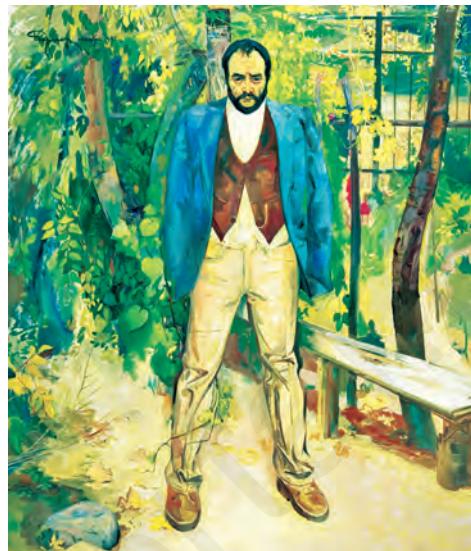
сабзаҳои баҳорӣ, дар китфаш костюми қабуди нуқрафоми сиёҳтоб партофта шудааст ва сараш каме хам карда, аз зери пилкҳояш нигоҳаш инъикос ёфтааст. Ӯ дар давраи дӯстон мафтункунанда, боақл, боиқтидор, хушмуомила ва дар айни вақт хоксор аст.

Рӯзӣ Чориев дар портрети ҳамсинфаш ва дар айни вақт устоди кинои дар ҷаҳон машҳур, рассом, санъатшинос Шавкат Абдусаломовро бо қоматаш кашидаааш қиёфаи инсони ба қуллаи тафаккури оли расидаро бо маҳорати хеле баланд тасвир мекунад. Рассом қаҳрамони портретро дар ҷаманзор тасвир карда, ба шахси ба олами санъат дахлнок ва дорои дунёи бойи дохилӣ эътибори алоҳида додааст. Ҳар як бинандаи ба тасвир назардӯхта қаҳрамони асар ба ӯ дар мулоқот шудан тайёр буданашро ҳис менамояд ва табиист, ки ин ҳамсӯҳбат дар бораи чӣ сӯҳбат карданашро фикр мекунад. Экспрессив – ин асари бо усули шиддатнок, дар сеанси қӯтоҳмуддат таҳияшуда дар асри XX аз қатори портретҳои психологию рӯҳии Ӯзбекистон ҷой гирифтааст.

Саволҳо барои мустаҳкам кардани мавзӯи гузашта:

1. Портрет дар усули графика чӣ гуна кашида мешавад?
2. Барои кашидани портрет ба чиҳо бояд эътибор дод?
3. Дар коғаз чӣ гуна ҷойгир карда мешавад?
4. Дар портрет ченаки нисбатҳо чӣ гуна амалӣ мешавад?

Рӯзӣ Чориев.
«Шавкат Абдусаломов»

5. Ҳангоми таҳияи портрет штрих чӣ гуна давонида мешавад?
6. Шумо кадом шахсони таърихи мединед?
7. Аз қаҳрамонони асосии таърихи киҳоро мединед?
8. Асараи портрет аз дигар асарҳо чӣ гуна фарқ дорад?
9. Вақте эскизи сиёҳнавис (хом) мегӯем, чиро мефаҳмад?

Супориши хонагӣ. Таҳияи портрети шахси таърихӣ.

Мавзӯи 29-ум. ТАҲИЯИ ПОРТРЕТ ДАР МАВЗӮИ «ҚАҲРАМОНИ АСАРИ АДАБӢ»

Ҳангоми таҳияи композитсияҳои оиди мавзӯъҳо дар ҷараёни иллюстратсияи асарҳо бачаҳо дар расмҳояшон ҳаракат менамоянд, ки образҳои қаҳрамонони афсона, ҳикоя, масал, достонро ифода намоянд. Ин корҳо бевосита бо ороиши китоб вобаста амалӣ ҳоҳанд шуд. Баъзе аз онҳо бо услуби рассомии миниатюра иҷро шуданашон мумкин.

Иллюстратсия ва ороишҳое, ки рассомон дар китобҳо дохил мекунанд, барои аниқ ва зудтар дарк кардани мазмуни китоб ёрӣ медиҳанд. Дар замонҳои қадим низ ба ороиши китоб эътибор медоданд. Аз миниатюрачиён хусусан Камолиддин Беҳзод, Султон Муҳаммад, Қосим Алӣ, Маҳмуд Музахҳиб, Муҳаммад Мурод Самарқандӣ дар ин бобат шӯҳрати қалон пайдо карданд.

Дар нимаи дуюми асри XX дар Ӯзбекистон дар бобати ороиши бадеии китобҳо И. Икромов, В. Кедрин, М. Рейх, А. Ошайко, Қ. Башаров, И. Кириакди, Т.Муҳаммадов ва дигар рассомон дар санъат анъанаҳои миллиро давом дода, ба комёбиҳои қалон ноил шудаанд.

Яке аз асарҳое, ки дар соҳаи графикии санъат бомуваффоғият баромадааст, асари Қутлуғ Башаров аст, ки «Бозиҳои миллии ӯзбек» ном дорад. Расмҳои ба куллиё-

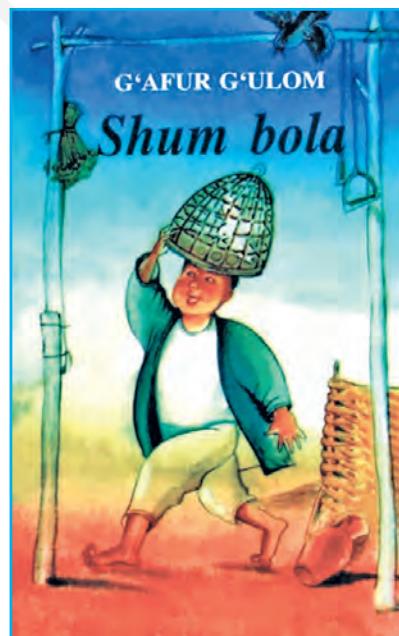

Фирӯза Башарова. Иллюстратсия барои афсонаҳои ҳалқии ӯзбек

ти чорчилдаи Алишери Навоӣ бо номи «Лирика» кашидаи Искандар Икромов корҳое ба ҳисоб мераванд, ки замони гул-гулшукуфии эҷодиёти рассом оғарида шудаанд.

Иллюстратсия ба мазмуни китоб вобаста аст, расмест, ки барои фаҳмо шудани китоб хизмат менамояд.

Дарсҳои кашидани расмҳои иллюстративӣ дар алоқамандӣ бо дарсҳои адабиёт ба амал бароварда мешавад. Пеш аз оғози иллюстратсия рассом асарро нағзакак меомӯзад, оид ба воқеаҳои асар бо назардошти давр мавод ҷамъ мекунад, маҷаният ва тарзи зисти одамони он замонро, табиати мамлакатро бояд донад.

Образи бачаи шӯҳ (шум) дар асари «Шумбача»-и Ғафур Ғулом ҳамчун қаҳрамони асари бадеӣ гирифта, ба ў иллюстратсияҳо оғарида шуд. Чуноне ки аз расмҳо мебинед, иллюстратсияҳо бевосита аз мазмуни китоб оварда шудаанд. Воқеа ва ҳодисаҳои ачиби асар интихоб шуда, ба мазмун муносиб эскиз кашида шудааст. Дар ин расмҳо Шумбача ҳангоми гирифта бурдани рӯған аз

хум ва тухми мурғҳои ҳавлий ва аз ин кор модараш хабар ёфта, сарзаниш кардани ў тасвир ёфтаанд. Дар ҳолатҳои дигар аз кирдори худ тарсидани Шумбача, ба хонаи бегонаҳо даромада, даруни танӯр пинҳон шудан ва шӯҳии худ дӯстдории ў, ҳолатҳои насиҳаткунии домулло ва Шумбача эскиз таҳия гардидаанд.

Дар намуди зоҳирии образи қаҳрамони асар, рафтори ўқашшоқ, мөҳмондӯст ва соддагии вайро дидан мумкин.

Пас аз он ба тариқи ёрӣ ба достонҳои «Алпомиш», «Гӯрӯғлий», «Авазхон», «Ҷалодиддин Мангубердӣ» асос намуда, иллюстратсияҳои алоҳидаро бар асоси композитсияҳои гуногуншакл додан мумкин.

Дар таҳияи композитсияи иллюстратсияи дар асар до-дашуда аз расмҳои гуногуни иллюстратсия истифода шуда, бо қалам эскиз тайёр мешавад. Эскизи бо қалам иҷрошударо якояк аз назар гузаронида, хатоҳояш ислоҳ мегардад.

Саволҳо барои мустаҳкам кардани мавзӯи гузашта:

1. Дар асари бадей қаҳрамон чӣ гуна тасвир мешавад?
2. Мазмуни асари бадей чӣ гуна инъикос мешавад?
3. Дар асари «Шумбача» чиҳо инъикос ёфтаанд?
4. Оид ба образҳои асар чӣ гуна фикр доред?

Супориши хонагӣ. Композитсияи дар дарс бо қалам кашидаро ранг карда овардан.

Дарси 30-юм. ТАҲИЯИ РЕЛЕФИ ПОРТРЕТ АЗ ПЛАСТИЛИН Ё ЛОЙ

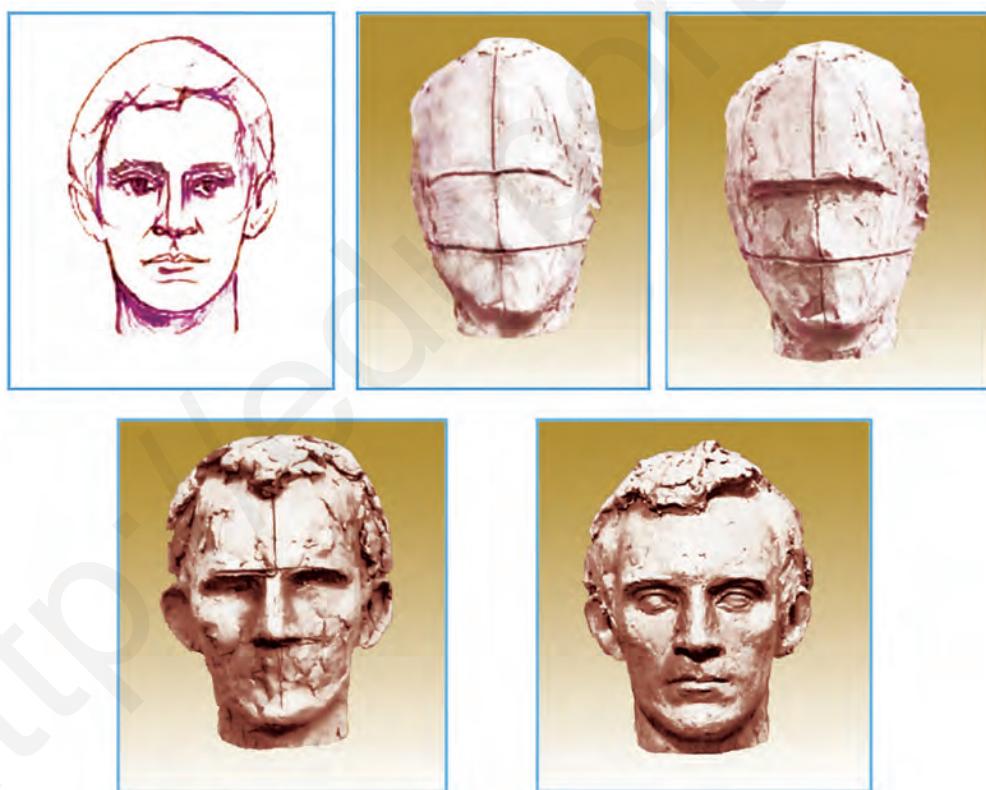
Дар соҳаи ҳайкалтарошии санъати тасвирӣ дар жанри портрет асар оғаридан равияни муҳими он аст. Ашёи хом барои ҳайкалтарошӣ лой ва пластилин аст.

Дар таҳияи ҳайкали портрет бо усули релеф пеш аз ҳама барои кашидани портрети дӯстнатон ё падаратонро дар кайфияти характернок ба сурати асл нигоҳ карда, нусхай портрет дар коғази картон кашида мешавад. Зимни он ба ҳолати характернок ва монанди портрет алоҳида ба эътибор гирифта мешавад. Дар асоси эскизи сиёҳнависи бо қалам иҷрошуда барои соҳтани релефи

портрет аз лой ё пластилин пардозед. Мувофиқи ченаки он порчаҳои лой ё пластилиниро тайёр кунед.

Ҳангоми марҳила ба марҳила таҳия намудани релефи портрет ба нигоҳ доштани нисбатҳо–пропорсияҳои байни қисмҳои рӯй эътибор дидҳед, ба он муносиб қисмҳои лойро тайёр кунед.

Аввал ба қисми портрети дорои кайфияти характернок пластилиниро интихоб карда шакли аввалин ҳосил намудан лозим. Зимни он қисмҳои сар: қисмҳои бинӣ, ҷашм, гӯш ва мӯй қайд карда, ҷояшон гузошта мешаванд. Ҷойҳои пайвастшуда, нағзакак сайқал дода, ба сар кор-

Марҳилаҳои таҳияи портрет бо усули релеф

МУСТАҚИЛЛИК МАЙДОНИ БЕКАТИ

Яков Шапиро. Паннои мустақилй. Релеф

карди умуми дода мешавад. Портрет ба ҳацми релеф муносиб аз нав тафтиш карда, камбузиояш бартараф сохта мешавад.

Аз корди ҳайкалтарошӣ – стек (чӯб) истифода бурда, деталҳои (қисмҳои) хурди онро тайёр кардан мумкин. Дар ҷараёни кор ба қоиди муҳими ҳайкалтарошӣ – дуруст тасвиркунии образи портрети релефнок ҳаракат намоед.

Баъд рӯяи портрети релефноки тайёр бо латтаи нам ё бо ангушт ҳамвор карда мешавад. Агар аз лой таҳия шуда бошад, дар соя нағз хушк кардан даркор. Ҳангоми таҳияи ҷиҳатҳои портрети релефии кайфияти характернок аз расмҳои намунавӣ, аз ҳайкалҳои эҷодкордаи ҳайкалтарошон пурсамар истифода бурдан мумкин.

Усулҳои истифодай лой ё пластилин

Лой – чинсҳои таҳшиншудаи кӯҳ бо об омехта, массаи мулоими ёзанда ҳосил мегардад ва ба шакли гуногун мегузарад ва баъди хушкшавӣ шаклашро нигоҳ медорад. Барои соҳтани ашё бештар лойи хокистарранг истифода мешавад. Лой чунин тайёр мешавад: кулӯхи хушк ба қисмҳо шикаста, ба зарфи пластмассагин қабат намуда, чойгир карда мешавад, ба ҳар як қабат об рехта истодан лозим. Пас аз як рӯз оби зиёдатӣ гирифта, лойи боқимонда мисли хамир омехта мешавад, агар лой ба даст начаспад, пас маълум, ки он барои истифода тайёр аст. Лойи тайёрро бо латта печонда, дар чойи салқин гузоштан лозим.

Аз лой модели соҳташудаи дар ҳавои кушод хушкшударо бо ранги дилҳоҳи гуаш ранг кардан мумкин. Чандирии лой, имконияти ранг додани он барои бачаҳо хеле мароқангез аст. Аммо ашёи аз лой тайёршуда мӯрт ва нозук, зуд шикананда мешавад. Аз ин рӯ он ба материали хеле мустаҳкам гузаронида ё дар ҳарорати 9000 дараҷа дар печи маҳсус сӯзонида мешавад.

Пластилин моддаи пластикии сунъие, ки аз омехтаи лой, мум, рӯған ва дигар иловаҳо тайёр мешавад. Он дер вақт хушк намешавад, чандир ва мулоим аст, барои тайёр намудани ашёи якранга ҳамеша материали тайёр. Шакли ҷизҳои соҳташуда вайрон намешавад, намекафад. Аммо дар гармии муайян мулоим шуда, моеъ мегардад, дар хунуки саҳт мешавад.

Кулӯлабандӣ усули оддии коркард ба қисми материали пластикий, ки барои ҳосил кардани шакли ҳамвори курашакл рӯядор истифода мешавад. Қисми материали пластициро ба кафи даст гирифта, бо дастон сабук давр занонда сайқал медиҳед.

Барои ҳосил кардани ашёи тухммонанд ва сутунҳои силиндрӣ ***усули пачақ кардан*** истифода мешавад. Ба миёнаи кафи даст қисми ҷойгиршударо бо ҳаракати ростхатти даст ёзонда шакли силиндр ҳосил карда мешавад.

Пачақ кардан усули зер карда ҳамвор намудани қисми ашё, ба шакли ҳамвор овардани материал. Ба воситаи каф ё ангуштҳо маҷак кардани пуфакча ашёро ба шакли диск ё мисли нон меоварад. Бо ёрии чуқурчаҳои хурд ва ҷойҳои пачақ кардан ё бо стек ичро мешавад.

Ба часпонидани порчаҳо ***усули пахшкунӣ*** ёрӣ медиҳад. Бо ин усул, яъне ба воситаи бо ангуштҳо якҷоя карда, саҳт пахш намудани қисми нави таҳияшаванда шакл пайдо мешавад.

Як пораи материали пластикиро дошта истода, сабуктар пахш карда кашида шавад, шакли ёзидаи (кашидаи) ашё ҳосил шуданаш мумкин. Ин усул усули ***дароз кардан, ёzonдан*** ном гирифтааст.

Ҳангоми тасвиркуни рӯяҳои ҳамвор усули бо нӯгҳои ангушт, стек ё латта ичро кардани ҳамворкуни (сайқалдиҳӣ) талаб карда мешавад. Шонаи ба ҳамвор перпендикуля гузашташуда, ҳаракати баробари дарозии ангуштҳо ва стек (ҷӯб) ноҳамвориро тоза менамояд. Ин ҳолат агар ашё аз лой сохта шуда истода бошад, бо латтаи тар ҳам ичро мешавад. Аз усули ҳамворкуни ҳангоми аз як ҳамворӣ ба дигар ҳамворӣ гузаштан равон ва ҳамвор гузаштан, дар ҷойҳои доира истифода бурдан мумкин.

Саволҳо барои мустаҳкам кардани мавзӯи гузашта:

1. Дар ҳайкалтарошӣ пеш аз таҳияи портрет кадом кор ба ичро расонида мешавад?
2. Стек чист?

3. Асарҳои ҳайкалтарошӣ аз қадом ҷисмҳо тайёр мешавад?
4. Зимни тайёр кардани қисмҳои сар ба чихо бояд эътибор дод?
5. Қадом усулҳои эҷоди ҳайкалро медонед?

Супориши хонагӣ. Таҳия карда омадани релефи портрет дар образи бача.

Дарси 31-ум. ОФАРИДАНИ ҲАЙКАЛИ ОДАМ ДАР ҲОЛАТИ ГУНОГУН

Намунаҳои қадими санъати ҳайкалтарошӣ таърих ва тарзи зиндагии ҳалқҳоро дар ҳудифода меқунад.

Ҳайкалтарошони асрҳои V–IV пеш аз милод кор бо чӯб, санг, мармарро мукаммал аз бар карда буданд, зиёда аз ин, технологияи гудохтани (моеъ кардани) биринчиро ҳам медонистанд. Ҳайкалҳо он қадар аҷоиб оғарида шудаанд, ки гӯё зиндаанд, ҳатто гӯё нафас мегиранд. Дар асри V пеш аз милод аллакай ҳайкалтарошон тасвир кардани ҳолатҳои ҳаракат карда истодани ҷуссаи одамро омӯхтанд. Онҳо одамонро ҳангоми давида истода, найза партофта ё ҳолати ҷанг карда истода тасвир карда нишон додаанд. Асари «Дискпарт»-и ҳайкалтароши машҳури Юнон Мирон аз ҳар ҷиҳат моҳирона оғарида шудааст, ки онро инсони тамошо карда ба ҳайрат меояд. Бино ба таърихи Юнон, Афродита рамзи зебоӣ ва муҳаббат аст. Инро дар ҳайкалҳои бахшида ба Афродита мебинем. Онҳо бо нафосат ва зебоии ҳуд диққати ҳар бинандаро ҷалб меқунанд. Ҳусусан ҳайкали «Афродитай Милос» сазовори таваҷҷӯҳи алоҳида аст. Яке аз ҳалқҳои қадим ҳиндҳо ба дину эътиқодашон Буддо ҳазорон ҳайкалҳо оғарида шудаанд.

Микеланчело Буонарроти дар жанрҳои ҳайкалтарошӣ, меъморӣ, рассомӣ эҷод карда, аз нигоҳи бадеӣ асарҳои зебо офаридааст. Санъаткори бузурги замони Эҳё (Ренессанс) 6-уми марта соли 1475 дар шаҳраки Капрезеи наздики Флоренсия ба дунё омадааст. Ҷавонии ў дар Флоренсия гузашт. Дар 13-солагиаш ў ба устохонаи Доменико Гирландаёи флоренсиягӣ ба шогирдӣ медарояд. Асарҳои аввалини офаридаи Микеланчело «Маддонаи назди зина» (с.1492, Флоренсия, музейи Буонарроти), «Ҷанги кентаврҳо» (с.1494, Флоренсия, музейи Буонарроти), ҳайкали «Пийете» (азо доштан ба Исо) аст. Ҳайкалҳои солҳои 1498–1501 ба ў шӯҳрати ҳақиқӣ оварданд.

Ҳайкали мӯҳташами «Давид»-и аз тарафи Микеланчело соли 1504 офаридашуда ва дар майдони асосии Флоренсия гузошташуда «асаре, ки шӯҳрати ҳайкалҳои замонавии антики юнон ва рим ба шумор меравад», ҳайкалтарош

Чалолиддин Мирточиев.
«Алишер Навой». Ш. Токио

Чалолиддин Мирточиев.
«Нависанда Ойбек». Ш. Тошканд

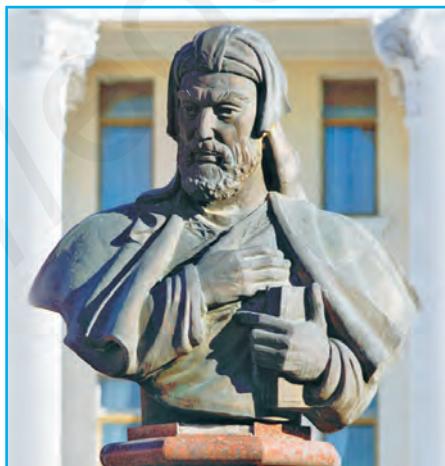
Илҳом Ҷабборов. Ҳайкали Амир Темур. Шаҳрисабз

мӯъцизаи зеботарини табиат қомати одам буданашро, зебоии такрорнопазир, қудрати онро ифода карда тавонистааст.

Дар солҳои Мустақилӣ дар жанри мӯҳташами санъати ҳайкалтарошӣ ҳамчун асарҳои аввалини таърихӣ ёдгориҳои ба образи шоири бузург Алишери Навоӣ бахшидашуда дар шоҳқӯчаи марказии шаҳри Чирчиқ ва дар Боғи миллии пойтахт (Э. Алиев, М. Банделадзе, В. Дегтяров, с. 1991) ба шумор мераванд. Соли 2001 дар маркази шаҳри Навоӣ ба муносибати 560-солагии шоири бузург аз тарафи А. Раҳматуллоев ва П. Подосинников ҳайкали Алишери Навоӣ, дар маркази хиёбони серодами шаҳри Тошканд бахшида ба Амир Темур (И. Ҷабборов, К. Ҷабборов. с.1993), дар шаҳрҳои Фарғона ва Қува ҳайкали мӯҳташам ба Аҳмад ал-Фарғонӣ (И. Ҷабборов, К. Ҷабборов, соли 1998), дар Хоразм ёдгории Ҷалолиддин Мангубердӣ

(И. Ҷабборов), дар шаҳри Андиҷон (Ҷ. Миртоҷиев, с.1993), дар шаҳри Наманғон (М. Раҳмонбердиев, с.1998) ба Захирiddин Муҳаммад Бобур, дар Тошканд ҳайкали «Абдулло Қодирӣ» (Ҷ. Миртоҷиев, с.1994), дар шаҳри Андиҷон ҳайкали қомат росткардаи «Чӯлпон» (Ҷ. Миртоҷиев, с. 1997), дар шаҳри Тирмиз ҳайкали қаҳрамони эпикӣ Ал-помишро (А. Раҳматуллоев, К. Норхӯрозов, У. Мардиев, П. Подосинников) қайд кардан ҷоиз аст.

Илҳом Ҷабборов соли 1945 дар деҳаи Олмоси ноҳияи Чуст таваллуд ёфтааст, аъзои ҳақиқии Академияи бадеии Ӯзбекистон аст. Анъанаҳои ҳайкалтарошӣ аз тарафи И. Ҷабборов ва X. Ҳусниддинхӯчаев, Я. Шапиро, Э. Алиев, Ҷ. Қуттимуродов, А. Раҳматуллоев, М. Облоқулов, Д. Рӯзибоев, Т. Тоҷиҳӯчаев, А. Хотамов, F. Нормуродов, У. Уроқов, Т. Эсонов, М. Раҳмонбердиев бомуваффақият давом дода мешаванд. Ҷиҳатҳои нозуки санъат ба воситай пластика дар асоси қоидаҳои композитсионии ҳайкалтарошӣ нишон дода мешаванд.

Илҳом Ҷабборов ва Камолиддин Ҷабборов.
Нимтанаи (бюсти) «Низомии Ганҷавӣ». Ш. Тошканд

Ҳайкали ҳаштметрин аз биринчй сохташудаи Амир Темур бо шаҳоматаш ба майдон хеле муносиб баромадааст. Ин ҳайкалро ҳайкалтарош И.Чабборов дар ҳамкорӣ бо меъмор В.Акопян оваридид. Ҷилави аспро маҳкам нигоҳ доштан истодани Амир Темур маънини рамзи дорад. Ин ҷилави як асп набуда, балки ҷилави як кишвар аст. Гӯё ў мегӯяд: ба мамлакат сулҳуосоиш, кишвар пеш рафта, равнақ ёбад...

Сохтани ҳайкали инсон

Барои пурра оваридани ҷуссаи одам агар ҳайкал аз 20 см баланд бошад, ҷенакҳои ҷойгиршавиаш дар ҷои холӣ, нисбатҳо аз сим ба ҷусса гирифта шуда, каркаси схематикии он тайёр карда мешавад. Аввал аз оҳан барои доштан мисли ҳарфи «G» каркас (оҳанбаст) тайёр карда мешавад. Тарафи пасти каркаси оҳанин дар шакли доира ё секунча буда, онро ба таҳтаси пеш тайёршуда маҳкам мекунанд.

Ҳангоми тайёр кардани оҳанбости (каркаси) ҷуссаи одам аз китф то устухони тос ба шакли секунча оварда мешавад. Аз ин секунча ба боло сими рост бароварда, ба қисми сари гавда оғозшаванда маҳкам мекунанд.

Сохтани ҳайкали қомати зан. Расм

Қисми пойи такягоҳии каркас ба тахтача мустаҳкам карда мешавад.

Барои ба каркас часпонидани лой ва мустаҳкам кардан аз болғачаи чӯбин, дар баъзе ҳолатҳо аз рейкаҳои чоркунча истифода бурдан ба маврид аст.

Ҳангоми машғулиятҳои ҳайкалтарошӣ барои соҳтани ҳайкал аз пластилин, лой ва гилбутта ва стеки аз чӯби саҳт ё сим тайёршуда кор мефармоянд. Аз онҳо барои гирифта партофтани лойи зиёдатӣ ва сайқали деталҳои хурду нозук истифода мебаранд. Барои он, ки ба стекҳо лой ё пластилин часпида намонад, он сойида, сайқал дода, баъд бо алиф ё лок нағзакак молида мешавад.

Дар ҷараёни машғулиятҳо бештар на бо стекҳо (таяқчаҳо), балки бо ангуштони даст кор кардан лозим, чунки даст барои ҳис кардани ҳаҷм, ҳаракат, дар ташаккул додани малакаи тасвир карда тавонистан вазифаи асосиро ичро менамояд.

Саволҳо барои мустаҳкам кардани мавзӯи гузашта:

1. Муаллифи ҳайкали адиби ўзбек Ойбек кист?
2. Ҳайкали Амир Темур дар кучо гузашта шудааст?
3. Барои соҳтани ҳайкал каркасро (оҳанбаст) чӣ хел месозанд?

Супориши хонагӣ. Соҳтани ягон ҳолати ифодакунандай ҷуссай одам дар пластилин.

Дарси 32-юм. ТАҲИЯИ РАСМ ДАР МАВЗӮИ «РОБОТИ САНОАТ»

Донишомӯзони азиз, ҳоло техника ва технологияи замонавӣ пуршиддат пеш рафта истодааст. Дар гузаштаи наздик барои аҳли дунё ин ҳолатҳои зер «мӯъчизаи бузург» менамуд: фотоаппаратҳои болояшон мато

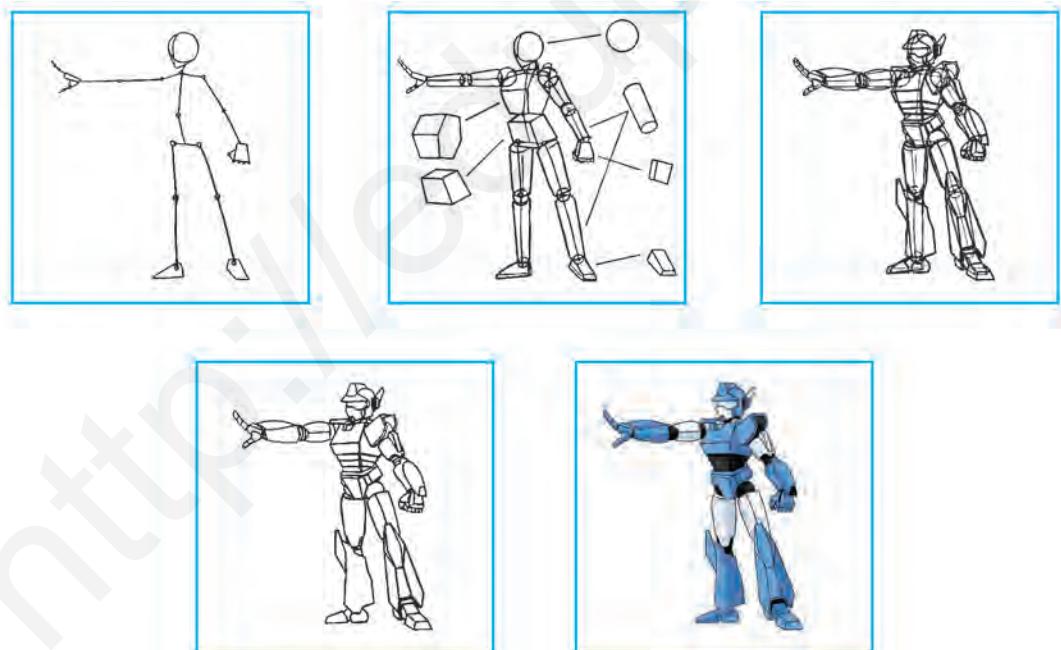
пӯшида, телефонҳои шаклҳои гуногуни тоб дода кор мефармудагӣ, трамвайҳои бо ёрии асп ҳаракат мекардаги, ҷароғи пилтанок, телевизори сафедру сиёҳ... ин ҳама ҳоло мисли афсона менамоянд. Зоро, ҷавонони имрӯзаро бо ҳар гуна ихтироъҳо ба ҳайрат андохта наметавонед. Қишиҳои кайҳонии солҳо дар коинот парвозқунанда, метро, қишиҳои бузурги обиу зери обӣ, автомобилҳои гуногунмаркаи сабуку боркашон, самолётҳои аз садо ҳам зуд парвозқунанда, поездҳои зудгард, компютерҳо ва дигар чизҳои гуногуни мӯъчи занок ҳоло маҳсули ақлу заковати инсон аст. Баробари пешравии илм, техника, комёбиҳо дар ин соҳа одамон онҳоро барои сабук карданни ташвишҳои вазнини рӯзгор татбиқ карда меоянд. Акнун ин гуна корҳоро роботҳои саноатӣ ичро менамоянд.

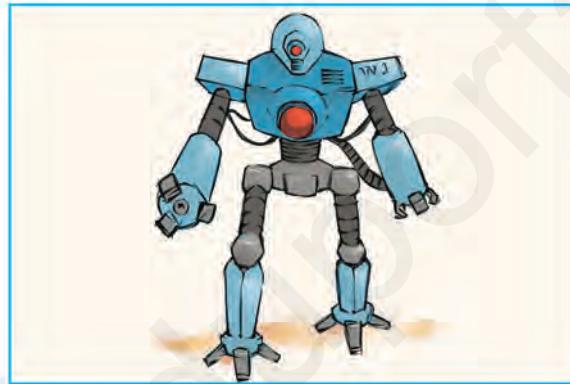
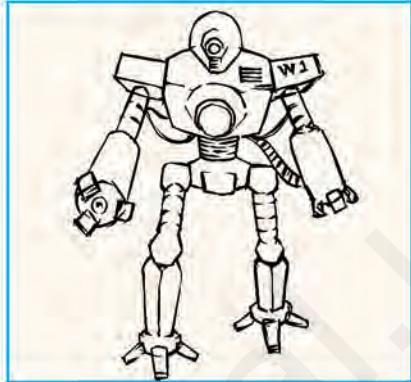
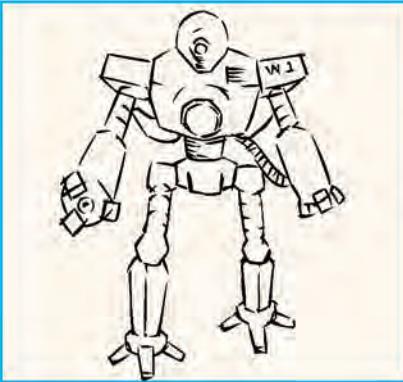

Маълум аст, ки роботҳо ба се гурӯҳ ҷудо мешаванд: роботҳои саноатӣ – дар соҳаи мосинсозӣ, энергетика, металлургия ва дигар корхонаҳои саноатӣ кор фармуда мешаванд. Роботҳои хизмати майшӣ ва роботҳои хона – дар соҳаи савдо (фурӯхтан), дар ҳоҷагии хона, дар саноати хизмати ҳалқ кор фармуда мешаванд. Роботҳои ахборот барои кор бурдан дар қайҳон, дар замин ва уқёнус ба инсон кӯмак медиҳад.

Ихтирои аввалини роботҳои замонавӣ ба Катсухико Нода, Фудзио Исахара, Джон Янг, Е. Накано, Ф. Кауфе, Р. Эйрис, С. Миллер, П.Н. Белянин, Е.И. Юревич, Б.Е. Патон мансуб аст. Роботи саноатӣ. Он чист? Роботи саноатӣ мошин-автомате, ки мустақил (автоном) кор мекунад, ҳаракатҳои инсонро дар саноат ичро менамояд. Дар ин ҷараён инсон иштирок намекунад, лекин ҳусусиятҳои ба инсон хосро дорад (яъне, қувва, хотира, ҳис, дидан), робот, инчунин, бо дигар мошин-таҷҳизот кор карданро ёд гирифта ва ҳусусияти ба муҳити саноат мутобиқ шуданро дорад.

Донишомӯзони азиз! Дар дарси имрӯзаамон расми роботи саноатиро мекашем. Пеш аз ҳама, ба расми робот эътибор дихед. Вай аз шаклҳои геометрии монанди чоркунча, доира, мураббаъ (квадрат), эллипс иборат

Тасвир кардани пайдарҳами роботи саноатӣ

аст. Аввал намудашро рӯйи коғаз дуруст ҷойгир мекунем. Баъд дар асоси намунаи додашуда навбат ба навбат расмро анҷом медиҳем.

Саволҳо барои мустаҳкам кардани мавзӯи гузашта:

1. Калимаи «робот» чӣ маъно дорад?
2. Роботи саноатӣ чист ва он дар кучоҳо истифода мешишавад?
3. Роботи саноатӣ қадом корҳоро ичро менамояд?
4. Роботи саноатӣ дар тасаввuri шумоён чӣ гуна шуданаш мумкин?

Супориши хонагӣ. Ба таври мустақил кашида омадани расми роботҳои гуногун.

Дарси 33-юм. КОРИ НАЗОРАТИИ 4-УМ. НАМОИШИ КОРИ ЭЧОДЙ ВА КОРХОИ ДАВОМИ СОЛ

Дарси 34-ум. ТАҲИЯИ РАСМ ДАР МАВЗӮИ «МОШИНҲОИ БОАҚЛ»

Донишомӯзони азиз, дар баробари пешравии техника ва технологияи замонавӣ ба ҳаёти мо ибораҳои «шაҳрҳои боақл», «мошинҳои боақл» дохил шуда омадаанд. Дар мамлакатамон барномаи «Шаҳри боақл» то соли 2030 кор карда баромада, дар он ба насли ҷавон моҳияти мегаполисҳои оянда фаҳмонда шудааст. Дар ин роҳ ба донишомӯзони «мактабҳои шаҳрҳои боақл» додани маълумот оид ба технологияҳои ТА ва васеъ намудани ҷаҳонбинии онҳо дарсҳо ташкил карда мешаванд.

Вақте «мошинҳои боақл» мегӯем, маҷмӯи интеллектҳои нақлиётӣ, робот ва сунъиро мефаҳмем. Аслан, мошинҳои боақл бо сабабҳои гуногун автоном (худашро идора мекардагӣ) ва нимавтоном; автомобилҳои дар борташон дорои навигатсияҳои пешқадам ва системаи аҳбороту маълумот; автомобилҳои барқии тозаи экологӣ ва дорои системаи энергияи муқобил; намояндаи эксклюзив ё ноёби дунёи автомобили маҳсус оғаридашуда шуда метавонанд. Аксар вақт автомобилҳои боақл мошинҳои ба ронанда эҳтиёҷ надошта мебошанд, барои ҳаракат дар роҳҳои истеҳсоли маҳсулот маҷмӯаи сенсорҳо мебошанд, бо рул ва педалҳо мӯҷаҳӯз нестанд ва барои даровардани навигарӣ дар ҳаракат ба роҳ ваъда додаанд. Нижоят, мошинҳоеро, ки шумо оиди онҳо гап мезанед, мошинҳои боақл номидан мумкин.

Дар айни вақт «Трансформерҳо» ҳастанд, ки ба автомобилҳо, мошинҳои боркаш, самолётҳо, ускунаҳо (микро-

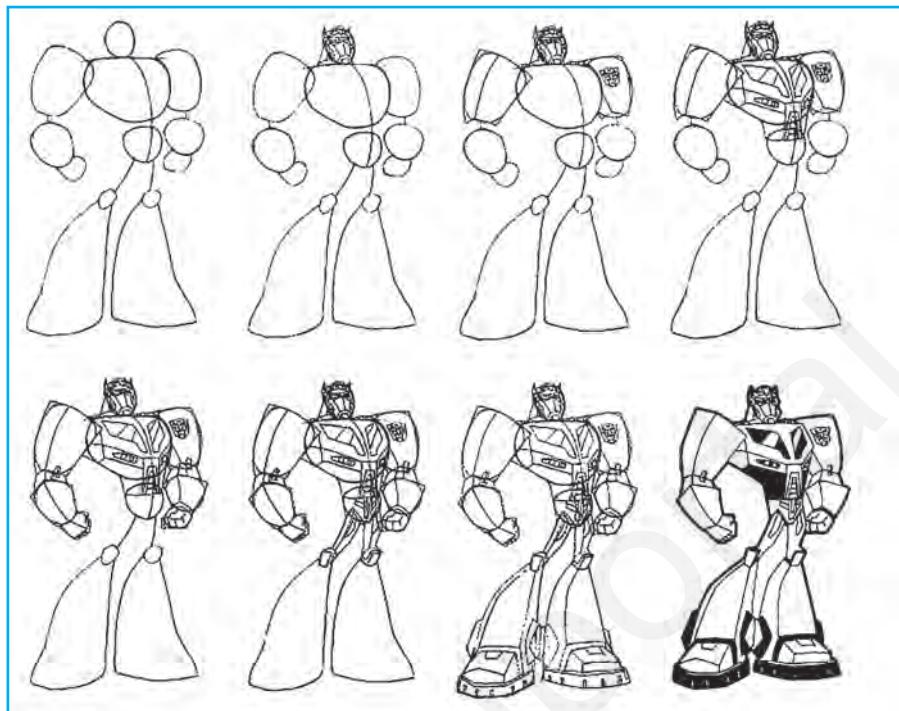
скоп, магнитофон ва ғайра) табдил ёфта, «мошинҳои боақл» мебошанд. Аввал «Трансформерс» мисли серияи бозичаҳо дар ширкати «Hasbro»-и Америка ва «Takara Tomy» пайдо шуданд.

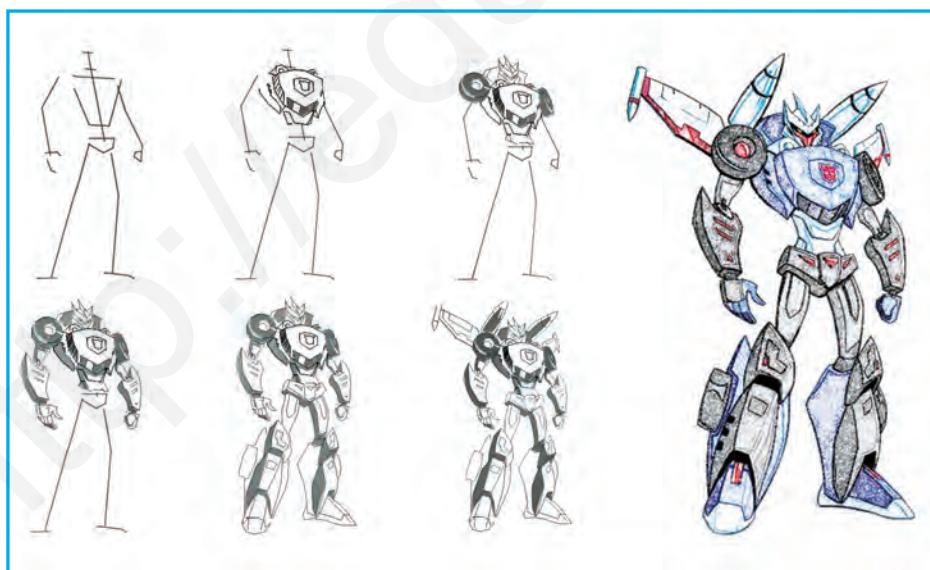
Онҳо хеле машҳур гашта, бо баровардани серияҳои аниматисионӣ ва комиксҳо пардохтанд. Соли 2007 нахустномоиши фильм бо ҳамин ном шуда гузашт ва ин сар шудани «таркиши нави трансформер»-ро нишон дод.

Донишомӯзони мӯҳтарам! Дар ин дарс мо расми «Трансформер»-ро мекашем. Аввал ба расм эътибор дидҳед. Онҳо аз шаклҳои гуногуни геометрӣ иборатанд. Пеш аз ҳама намуди трансформерро ба рӯйи коғаз дуруст ҷойгир карда, баъд дар асоси намунаи додашуда марҳила ба марҳила кашидан расмро анҷом медиҳем.

Тасвиркунни пайиҳами расми трансформер

Саволҳо барои мустаҳкам кардани мавзӯи гузашта:

1. Ҳоло бо инкишофи техника ва технологияҳо қадом калимаҳо пайдо шуда истодаанд?
2. Ибораи «Шаҳри боақл» чӣ маъно дорад?
3. «Мошинҳои боақл» чистанд ва онҳо дар кучо истифода мешаванд?
4. Трансформерҳо чӣ гуна мошин мебошанд?

Супориши хонагӣ. Ба таври мустақил кашида омадани расми роботи намуди «Мошини боақл».

Адабиётҳои истифодашуда

1. *Abdirasilov S., Tolipov N., Oripova N.* Rangtasvir. – Т.: «O'zbekiston», 2006.
2. *Abdirasilov S., Boymetov B., Tolipov N.* Tasviriy san'at. – Т.: «Cho'Ipon» nashriyoti, 2012.
3. *Abdirasilov S.* Tasviriy san'at va uni o'qitish metodikasi. – Т.: «Ilm-Ziyo» nashriyoti, 2011.
4. *Abdirasilov S.* Tasviriy san'at o'qitish metodikasi. – Т.: «Fan va texnologiya» nashriyoti, 2012.
5. *Kuziyev T., Egamov A., Qanoatov T., Nurqobilov A.* Rangtasvir. 5–9-sinflar. – Т.: «San'at» jurnali nashriyoti, 2004.
6. *Nurto耶ev O'.N.* Rangshunoslik asoslari. – Т.: «Ilm-Ziyo» nashriyoti, 2008.
7. *Mamatov U.* O'zbekiston madaniyatida tarixiy janrdagi tasviriy san'at asarlari. – Т. «Mumtoz so'z», 2018.
8. *Abdullahayev N.* San'at tarixi. – Т.: «San'at» nashriyoti, 2001.
9. *Kuziyeva Sh.* «Mir sotkanniy iz svetov». – Т., Izdatelstvo jurnala «San'at», 2009.
10. *Ebadollah Bahari.* BIHZAD. – London. New York «Taurus» Publishers, 1997.
11. *Noel Gregori.* Jivopis maslom. – М.: Izdatelskiy Dom «Kristina & K°». 2001.
12. *Kuno Mittelstadt.* Vincentvan Gogh. – Berlin, 1973.
13. *Kuziyev T.* O'zbekiston tasviriy san'at antologiyasi. – Т.: «San'at» jurnali nashriyoti, 2009.
14. *Abdullahayev A.* Jajda prekrasnogo. – Т., KKJI «Pravda Vostoka», 1994.
15. *Kuziyev T.* «O'zbekiston zamonaviy san'ati». – Т.: «Mega», 2004.

МУНДАРИЧА

Чоряки I

Дарси 1-ум. Воситаҳои ифоданоки санъати тасвирий	3
Дарси 2-юм. Кашидани ҷисмҳои геометрий дар қаламтасвир	15
Дарси 3-юм. Ҳусусиятҳои рассомӣ (Дар асоси дарки бадеии асар).....	17
Дарси 4-юм. Марҳилаҳои кашидани натюрморт дар рассомӣ. Кор болои натюрморт	24
Дарси 5-ум. Кори рӯйи натюрморти аз ҷизҳои муқобили яқдигар (контраст) аз нигоҳи рангу тобиш.....	29
Дарсҳои 6-7-ум. Кор бо натюрморти мавзӯъгии аз зарфҳои миллӣ иборат.....	33
Дарси 8-ум. Кори назоратии 1-ум. Натюрморт.....	39
Дарси 9-ум. Кор болои натюрморт дар фони (таъсири) манзараи табиат	39

Чоряки II

Дарси 10-ум. Манзара дар рассомӣ ва графика	42
Дарси 11-ум. Тасвир кардани манзараи образноки табиат	46
Дарси 12-ум. Кор болои кашидани расми манзар бо ранги сафед ва сиёҳ	49
Дарси 13-ум. Кор болои расми манзара дар ҳолатҳои гуногун	54
Дарси 14-ум. Тасвиркунии дарахт ҳангоми сафедашаб ё ғуруби офтоб	56
Дарси 15-ум. Кори назоратии 2-юм. Кор болои рӯзномаи деворӣ.....	59
Дарси 16-ум. Жанри анималистӣ дар санъати тасвирий	61

Чоряки III

Дарси 17-ум. Таҳияи композитсия дар мавзӯи «Ман ҳам аскар мешавам»	65
Дарси 18-ум. Офаридані композитсия дар мавзӯи «Бинокорӣ».....	68
Дарси 19. Кор болои эскизи тасвири шаҳри шарқона	71
Дарсҳои 20-21-ум. Таҳияи композитсияи нақш	73
Дарсҳои 22-23-юм. Ба ашё додани ороиши нақшин	77
Дарси 24-ум. Кори назоратии 3-юм. Таҳияи рӯзномаи (газетаи) деворӣ барои ҷашн.....	81
Дарсҳои 25-26-ум. Графикаи ороиши бадей	82

Чоряки IV

Дарси 27-ум. Жанри портрет дар санъати тасвирӣ.....	87
Дарси 28-ум. Таҳияи портрет дар мавзӯи «Шахсони таърихӣ»	93
Мавзӯи 29-ум. Таҳияи портрет дар мавзӯи «Қаҳрамони асари бадей»	104
Дарси 30-юм. Таҳияи релефи портрет аз пластилин ё лой	107
Дарси 31-ум. Офаридані ҳайкали одам дар ҳолати гуногун	112
Дарси 32-юм. Таҳияи расм дар мавзӯи «Роботи саноат»	117
Дарси 33-юм. Кори назоратии 4-ум. Намоиши кори эҷодӣ ва корҳои давоми сол.....	121
Дарси 34-ум. Таҳияи расм дар мавзӯи «Мошинҳои боақл»	121

O'quv nashri

Tursunali KUZIYEV, Sunatulla ABDIRASILOV,
O'rinboy NURTOYEV, Asqarali SULAYMONOV

TASVIRIY SAN'AT

5-sinf

*Umumiy o'rta ta'llim maktablarining
5-sinfi uchun darslik*

(Tojik tilida)

To'ldirilgan va qayta ishlangan ikkinchi nashri

Тарҷумон	Ш. Салимов
Муҳаррир	Ҷ. Эшонқулов
Муҳаррири бадеӣ	Ҳ. Кутлуков
Муҳаррири таҳникий	Л. Хижова
Мусаҳҳеҳ	Д. Гайбуллаева
Муҳаррири хурд	М. Салимова
Саҳифабанди компьютерӣ	Ф. Ботирова

Литсензияи нашириёт AI № 158, 14.08.2009.

Ба чопаш 3-юми сентябрини соли 2020 ичозат дода шуд. Андозаи 70x90^{1/16}.

Чопи оғсетӣ. Гарнитураи «Times New Roman Tj».

Бо усули оғсет дар көғази оғсет чоп шудааст.

Чузъи чопии шартӣ 9,36. Чузъи нашриву ҳисобӣ 10,52.

Адади нашр 7255 . Супориши № 20-331.

Хонаи эҷодии табъу нашри «O'zbekiston»,
100011, Тошканд, Навоӣ, 30.

Телефон: (371) 244-87-55, 244-87-20

Факс: (371) 244-37-81, 244-38-10.

e-mail: uzbekistan@iptd-uzbekistan.uz

www.iptd-uzbekistan.uz

**Чадвали нишондиҳандаи ҳолати китоби
ба ичора додашуда**

№	Ному насаби хонанда	Соли хониш	Ҳолати китоб ҳангоми гирифтан	Имзои раҳбари синф	Ҳолати китоб ҳангоми супоридан	Имзои раҳбари синф
1.						
2.						
3.						
4.						
5.						

**Чадвали болой ҳангоми ба ичора дода шудан ва дар
охири соли хониш баргардонида гирифтани китоб
аз тарафи раҳбари синф аз рӯйи меъёрҳои зерини
баҳогузорӣ пур карда мешавад:**

Нав	Ҳолати китоб ҳангоми бори аввал супоридан
Хуб	Муқовааш бутун, аз қисми асосии китоб чудо нашудааст. Ҳамаи варақҳояш ҳаст, надаридааст, чудо нашудааст, дар саҳифаҳо навишт ва хатҳо нест.
Қаноат-бахш	Муқова қач шудааст, канорҳояш коҳида, якчанд хатҳо кашида ҳолати аз қисми асосӣ чудошавӣ дорад, аз тарафи истифодабаронда қаноатбахш таъмир шудааст. Варақҳои чудошуда аз нав таъмир гаштааст, дар баъзе саҳифаҳо хат кашида шудаанд.
Файри-қаноат-бахш	Муқова хат кашида шудааст, даридааст, аз қисми асосӣ чудо шудааст ё ки умуман нест, файриқаноат бахш таъмир гаштааст. Саҳифаҳо дарида, варақҳо намерасанд, хат кашида, ранг карда шудааст, китоб барқарор карда намешавад.

O'quv nashri

Tursunali KUZIYEV, Sunatulla ABDIRASILOV,
O'rinboy NURTOYEV, Asqarali SULAYMONOV

TASVIRIY SAN'AT

5-sinf

*Umumiy o'rta ta'lif maktablarining
5-sinfi uchun darslik*

(Tojik tilida)

To'ldirilgan va qayta ishlangan ikkinchi nashri

Тарчумон	Ш. Салимов
Муҳаррир	Ч. Эшонқулов
Муҳаррири бадей	Ҳ. Қутлуков
Муҳаррири техникӣ	Л. Хижкова
Мусаҳҳех	Д. Гайбуллаева
Муҳаррири хурд	М. Салимова
Саҳифабанди компьютерӣ	Ф. Ботирова

Литсензияи нашриёт AI № 158, 14.08.2009.

Ба чопаш 3-юми сентябрини соли 2020 ичозат дода шуд. Андозаи 70x90^{1/16}.

Чопи оғсетӣ. Гарнитураи «Times New Roman Tj».

Бо усули оғсет дар коғази оғсет чоп шудааст.

Чузъи чопии шартӣ 9,36. Чузъи нашригу ҳисобӣ 10,52.

Адади нашр 922 . Супориши № 20-332.

Хонаи эҷодии табъу нашри «O'zbekiston»,
100011, Тошканд, Навоӣ, 30.

Телефон: (371) 244-87-55, 244-87-20

Факс: (371) 244-37-81, 244-38-10.

e-mail: uzbekistan@iptd-uzbekistan.uz

www.iptd-uzbekistan.uz